Voruta

Nr. 1 (871)

Lietuvos istorijos žurnalas

2021 m. kovas

ISSN 1392-0677

Voruta

Lietuvos istorijos žurnalas
Nr. 1 (871), 2021 m. kovas

Žurnalas leidžiamas kartą per tris mėnesius.

Nuo 1989 m. spalio 24 d. iki
2019 m. gruodžio 21 d. Nr. 12 (866) –
nacionalinis Lietuvos istorijos laikraštis „Voruta“.

Rengėjas (leidėjas) –
viešoji įstaiga „Vorutos“ fondas

Steigėjas – Juozas Vercinkevičius

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas remia projektą „Lietuvos valstybingumo raida: Lietuvos Statutai, ATR Gegužės 3-osios konstitucija, Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios aktai“ (12 000,00 Eur).

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Tautos fondas (JAV) remia žurnalo priedo „Tėviškės aušra“ leidybą

Redakcija: Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 605 11117), vyr. redaktorius Juozas Vercinkevičius (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 670 08901), Irma Stadalnykaitė (leidybos redaktorė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Edita Astraukienė (kalbos redaktorė), Jolanta Zakarevičiūtė (istorija), Jūratė Buivienė (fotografija), Jonas Česnavičius (fotografija), Jurgita Jakienė (dizainerė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Stanislava Žuravska (buhalterė, el. p. buhalterija@voruta.lt, tel. 8 683 90796, 8 528 51266).

Laiškams: VšĮ „Vorutos“ fondas, Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai, LIETUVA.
Tel. 8 683 90796 (buhalterija), 8 528 51266,
el. paštas vorutosfondas@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com.

Dėl reklamos žurnale ir interneto svetainėje www.voruta.lt kreiptis el. paštu reklama@voruta.lt, tel. 8 605 11117.

© Voruta, 2021. Leidžiamas nuo 1989 m. spalio 24 d. Trisdešimt antrieji leidimo metai. Žurnalo straipsnius kopijuojant ar platinant būtina nuoroda.
Žurnalas išeina kartą per tris mėnesius. Apimtis – 13 sp. l.
Žurnalo šriftas – *Palemonas*.
Prenumeratos indeksai 0135, 0136.
Rengėjas (leidėjas) – VšĮ „Vorutos“ fondas, įmonės kodas 181392738, PVM mokėtojo kodas LT813927314, a. s. LT025015100014000155, Trakų kredito unija, kodas 50151. Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė, „Tele2“ mob. 8 605 11117.
Redakcijos adresas: Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai. Tel. 8 603 11117, 8 528 51266. Interneto svetainė www.voruta.lt.
Vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius, tel. 8 670 08901.
Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.
Tiražas 1 000 egz.

Turinys

1991 m. sausio 13-oji
Habil. dr. Vytautas Landsbergis. Vilniaus mūšiui – 30 metų 2
Irena Andrukaitienė. Šliaužiančio perversmo akivaizdoje 3

Mažoji Lietuva
Dr. Martynas Purvinas. Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (I) 7
Edita Barauskienė. Lietuvybės tiltai tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos 12
Andželika Špiliova. Jokūbynės parkas Tilžėje 18
Valentinas Juškevičius. Karaliaučiaus srities istorinių toponimų duomenų rinkinys 24

100-osios Steigiamojo Seimo metinės
Algirdas Grigaravičius. Steigiamojo Seimo išbandymas – būti be valdžios 27

Lietuvių tautinio atgimimo istorija
Gintautas Šeikis. Varpininko kelias 34
Algirdas Grigaravičius. Vienas iš „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ 41

Vasario 16-osios akto signatarai
Irma Stadalnykaitė. Rašytojai dr. J. Žąsinaitei-Gedminienei paskirta D. Malinausko kultūros premija 44

Holokaustas Lietuvoje
Rimantas Jokimaitis. Būtojo laiko miestas ir jo žmonės, arba Jurbarko žydų pasakojimas apie gimtąjį Jurburgą 45

Lietuvos žurnalistikos istorija
S. Lozoraičio premija – Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ vyriausiajam redaktoriui Juozui Vercinkevičiui 53

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija
Dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė. Iš nuožmiausių epidemijų istorijos... 54
Oleksandr Kotys (*Олександр Котис*). Lietuviškasis Lucko istorijos laikotarpis 58
Dr. Tatjana Dmitrijevna Panova. Žurnale „Diletant“ – apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę 61
Dr. Irma Randakevičienė. Magiškasis XVIII a. Jieznas – traukos centras atvykėliams ir ne tik (III) 66
Jolanta Zakarevičiūtė. Kunigaikštis Butautas – primirštasis Vytauto Didžiojo brolis 71

Kultūros paveldas
Simona Burokaitė. Stelmužės dvarvietė – Livonijos ordino laikų palikimas 73

„Vorutos“ interviu
Rūta Suchodolskytė, Juozas Vercinkevičius. Ievą Jankutę prisiminus 76

Sveikiname!
Valentinas Juraitis. Dr. Kazys Napaleonas Kitkauskas: pastatai turi savo istorijas, o mums svarbu išsaugoti tiesą 79

Knygos
Nauja knyga apie Karšuvos žemės praeitį ir paveldą 83
Irena Andrukaitienė. T. Mauras: *Habent sua fata libelli* *(Knygos turi savo likimus)* 84

Tėviškės aušra. Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Lietuviai etninėse žemėse
Irena Zaleckienė. Gimtieji Galčiūnų ir Miknabalio kaimai 87

Lietuvos šaulių sąjunga
Laura Janušauskaitė. Šaulių stovykla „Dzūkija 2020“ 92

Rytų Lietuvos mokyklos
Birutė Baušienė, Stanislava Cijunaitienė, Irina Daugvilienė. Dėkojame Tautos fondui 93
Irma Stadalnykaitė. Pietryčių Lietuvos švietimo bendruomenę pasiekė kalėdinės dovanėlės 94
Julija Dombrovskaja. Etninė kultūra – mano gyvenimo palydovė 95
Raimundas Žibūda. Tinklinio turnyras Riešės gimnazijos taurei laimėti 96
Vytautas Garšva. Riešės gimnazijoje įgyvendintas projektas „Treniruokimės smagiai“ 96
Doc. dr. Gediminas Kazėnas. Vilniaus rajono savivaldybė stokoja ambicijų. I dalis 97

Prisimename Juos
Šarūnas Šimkevičius. Vidmantas Staniulis (1950–2021) 98

Pro memoria
Valdas Faustas Kuzelis (1936–2020) 101
Mons. Vytautas Pranciškus Rūkas (1925–1958–2020) 102
Mons. Vytautas Kazys Sudavičius (1943–1974–2021) 103

Kitas numeris išeis 2021 m. birželio 19 d.

Mieli skaitytojai!

Niekas nesitikėjo, kad pasaulį ir Lietuvą užklups tokio masto bendra nelaimė – koronaviruso (COVID-19) pandemija, tačiau jau metus gyvename šio viruso akivaizdoje. Tai laikas, kai iš viešosios erdvės mus pasiekia itin daug žinių, bet jos dažniau liūdnos ar net bauginančios. Vis dėlto linkime klausytis to, kas padeda gyventi ir išgyventi, kas sustiprina viltį ir tikėjimą.

Negalime manyti, kad kenčiame vieni ir tuo esame išskirtiniai. Štai ***dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė*** *pasakoja apie XVIII a. Gardiną apnikusią nelaimę:*

„Apie didžiuoju maru (lot. pestis) vadinamą 1708–1711 m. ligos protrūkį, išnaikinusį kone trečdalį visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų, yra išlikę nemažai pasakojimų, atsiminimų, įvairių vertinimų. Nurodomos konkrečios priežastys, sukėlusios epidemiją: nuo 1700 m. Abiejų Tautų Respubliką niokojęs Šiaurės karas, 1706–1708 m. kaimyninėje Prūsijoje užderėjęs itin skurdus derlius, 1708–1709 m. šaltos žiemos sunaikinti pasėliai.“

Nuo dr. J. Žąsinaitės-Gedminienės aprašyto laiko mus skiria trys šimtmečiai, bet galbūt ir iš to meto galime pasimokyti. Įdomios autorės pateiktos Jono Basanavičiaus įžvalgos, siūlome perskaityti ir palyginti su mūsų dienomis. Valstybės vadovai bei gydytojai deda daug lėšų ir pastangų pandemijai įveikti, tad padėkime jiems ir drauge sau, padarydami tiek, kiek galime. Būkime vieningi, rūpinkimės vieni kitais, dar šiek tiek pasistenkime ir, tikime, pagaliau pavyks įveikti net ir šį iššūkį.

Kaip ir kiekviename žurnalo numeryje vėl siūlome Jums platų istorijos lauką, vieni autoriai jau pažįstami, tačiau yra ir naujų. Šiame numeryje pirmą kartą susitinkame su Stelmužės dvaro paslaptis atveriančia ***Simona Burokaite***, ***Oleksandr Kotys*** *iš Lucko (Ukrainos), sugrįžta labai laukta* ***Edita Barauskienė***. ***O. Kotys*** *pristato lietuviškąjį Lucko istorijos laikotarpį, bus galima palyginti, kaip apie mus rašo, mūsų istoriją interpretuoja ukrainiečiai. Beje, pasitaikė proga sužinoti, ką apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją skelbia Rusijos žurnalas „Diletant“. Tai pristato* ***dr. Tatjana Panova*** *iš Maskvos (Rusija).*

Lietuvos Valstybės nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. aplinkybės ir toliau lieka svarbiausiu tyrinėjimų objektu, tad pateikiame pernai minėtam Steigiamojo Seimo 100-mečiui skirtą istoriko ***Algirdo Grigaravičiaus*** *publikacijos tąsą, supažindinančią su parlamentinės tradicijos vystymosi procesu. Beje, šis istorikas domisi ir XX a. pradžios „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ draugijos istorija, šiuo atveju Elijošiumi Nonevičiumi – vienu iš draugijos narių.*

Neįkainojamų, autentiškų žinių teikia Kovo 11-osios akto signatarės ***Irenos Andrukaitienės*** *publikacijos. Šįkart jos išgyvenimų prisiminimai ir skaitytojus nukels į 1991 m. sausį. „Nepriklausomybės priešininkai valstybės perversmui rengėsi nuo pat Kovo 11-osios. Tam ruošėsi ir Maskva, ir jos pagalbininkai – penktoji kolona, kurią sudarė LKP „ant SSKP platformos“ su savo įkurtomis organizacijomis: „Vienybė–Jedinstvo–Jedność“, Lietuvos SSR piliečių komitetais ir jų sukurtomis „darbininkų draugovėmis“, Lietuvos laisvųjų verslininkų asociacija, Lietuvos demokratinių jėgų kongresu, Lietuvos nacionalinio gelbėjimo komitetu.“ – rašo I. Andrukaitienė. Sutelkta išties daug jėgų, bet joms nebuvo lemta nugalėti, nes tauta nenugalima, kai nenori būti nugalėta, o ir mūsų valstybingumo tradicijos siekia karalių Mindaugą ir XIII a. (karūnacija 1253 m.), tikriausiai jie to nežinojo...*

Skelbiama Sausio 13-osios 30-mečiui skirta ir ***habil. dr. Vytauto Landsbergio*** *kalba virtualiame minėjime Lietuvos Respublikos Seime 2021 m. sausio 13 d. Jis kalbėjo: „1990-ieji buvo lemiamieji, kai pavergtos tautos ir atkuriamos demokratijos kilo atsikratyti komunizmo diktatūrų. Ypač – didžiosios. Europoje pagrindinė ir įsisenėjusi nelaimė buvo raudonoji imperija – SSRS.“ Habil. dr. V. Landsbergis šią dieną vadina Vilniaus mūšio už Lietuvos nepriklausomybę diena.*

Daug autorių pateikia skaitytojams naujų publikacijų, paremtų archyviniais šaltiniais, pvz., ***Gintauto Šeikio*** *pasakojimas apie varpininką Joną Gaidamavičių-Gaidį iš Alantos valsčiaus. Tai neskelbta archyvinė medžiaga, labai reikalinga lietuvių nacionaliniam judėjimui tirti.*

Mažoji Lietuva sulaukė įdomaus ***Editos Barauskienės*** *pasakojimo „Lietuvybės tiltai: tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos“. Rašytoja yra išleidusi ne vieną knygą apie Mažąją Lietuvą, tad jos publicistika verta mūsų skaitytojų dėmesio. Bene žymiausias Mažosios Lietuvos tyrinėtojas* ***dr. Martynas Purvinas*** *pasakoja Šventosios, skyrusios Mažąją Lietuvą nuo Didžiosios Lietuvos, įtekančios į Nemuną prie Smalininkų, apylinkių istorijas.* ***Valentinas Juškevičius*** *tiria Karaliaučiaus krašto vietovardžių kilmę ir duomenų rinkinius, o* ***Andželika Špiliova*** *pristato Jokūbynės parko Tilžėje istoriją. Taip pat žurnale pateikiamas 2015 m. vykęs ir iki šiol niekur neskelbtas pokalbis su mokytoja* ***Birutė Žemguliene*** *apie į Lietuvą sugrįžusią garsios Mažosios Lietuvos giminės palikuonę, Martyno Jankaus vaikaitę Ievą Jankutę. Liūdna, tačiau šis pokalbis vyko jau po jos mirties, tad dabar belikę tik prisiminimai apie ją ir jos šeimos kelią.*

Manome, kad visos skelbiamos publikacijos atspindi įvairiapusę Lietuvos istoriją ir praturtina Lietuvos istoriografiją, tikime, kad skaitytojai ras įdomių dalykų.

Irma STADALNYKAITĖ, redaktorė

Vilniaus mūšiui – 30 metų

Kalba virtualiame Sausio 13-osios 30-mečio minėjime Lietuvos Respublikos Seime 2021 m. sausio 13 d.

Habil. dr. Vytautas LANDSBERGIS,
Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkas, Vilnius

1990-ieji buvo lemiamieji, kai pavergtos tautos ir atkuriamos demokratijos kilo atsikratyti komunizmo diktatūrų. Ypač – didžiosios. Europoje pagrindinė ir įsisenėjusi nelaimė buvo raudonoji imperija – SSRS.

JAV Prezidento Ronaldo Reigano taikliu apibūdinimu – „blogio imperija“; o dar teisingiau būtų – ligi šiandien – matyti joje Melo imperiją. Žinoma, ir atviro, ciniško smurto. Karų ir grobimų valstybė. Tokia ji, deja, ir liko.

Sovietų Sąjungą valdė komunos (SSKP) klikos ir KGB konglomeratas. Kagėbynas buvo armijos dalis, bet kontroliavo, valdė ir armiją. Jų tikslas, armijos generolų ir šnipų bei teroristų tikslas, buvo išlaikyti Stalino užkariavimus, nesitraukti už Molotovo ir Potsdamo sienų.

Pagal šią neoficialią doktriną SSRS turėjo būti išsaugota su visais žemėlapy raudonai nudažytais užgrobimais. Tad su Baltijos šalimis, nekalbant jau apie Ukrainą ir Užkaukazę.

Planą nubrėžė paskutinio SSRS laikotarpio kompartijos ir KGB vadovas Jurijus Andropovas, o jo globotinis Michailas Gorbačiovas buvo paskirtas tai atžagareiviškai misijai pridengti.

Lietuvai teko sava istorinė misija: sulaužyti šią apgaulės ir smurto doktriną.

Raudonoji melo imperija lūžo Lietuvoje.

Lietuva buvo pirmoji tarp sovietų kolonijų, kurioje kilęs išsilaisvinimo sąjūdis laimėjo demokratinius parlamento rinkimus, ir žmonių įgalioti atstovai vieningu balsavimu paskelbė atkuriamą nepriklausomą valstybę. Tuo prasidėjo nauja demokratinės visuomenės statyba – ne pagal sovietų okupacijos primestą diktatūrinę tvarką su save pasistatančiais, pasiskiriančiais viršininkais.

Toliau būdavo viskas aišku: aš viršininkas, o tu – kvailys.

Lietuva nenorėjo ilgiau klausytis tokių minčių iš Kremliaus bokštų, nes jas dėstė būtent piktas kvailys.

– Ne, tvarkykis pas save, kaip nori, o mes nesam tavo dvaras ir baudžiauninkai. Gyvensim pagal laisvų tautų tvarką, kurios vardas demokratija.

Lietuva pasakė:

– Esame sau žmonės, ne jums; mūsų valdžia yra pati laisva tauta, kuri išsirenka laikinus valdymo pareigūnus.

Vienas jų pagal atkuriamos suverenios šalies Laikinąją konstituciją buvo išrinktas Aukščiausiuoju valstybės pareigūnu. Jis teikė parlamentui tvirtinti Lietuvos vyriausybę ir aukštuosius teisėjus, atstovavo Lietuvai tarptautiniuose reikaluose, pasirašydavo parlamento – Aukščiausiosios Tarybos – priimtus įstatymus. Jų jau niekas neprimesdavo valdovo įsakymu iš užsienio, iš Maskvos.

Tai buvo nepriklausomybė, nepriimtina užkariautojams; tad už ją reikėjo kovoti nuo pat pirmųjų džiaugsmo dienų, pradedant Kovo 11-ąją. Ir šiai antai pavasarį suėjo 30 metų.

Imperija įniršo, gąsdino ir baudė, bet nepalaužė. Vis dėlto atėjo diena, kai Sovietų Sąjunga pasiuntė prieš Nepriklausomą Lietuvą savo kariuomenę.

Tai 1991 sausis ir jo 13-osios dienos – dar nakties – kulminacija. Beginklių piliečių, ginančių savo laisvę, susirėmimas su svetima kariuomene: tankais, kulkomis ir sprogmenimis žudančia Lietuvos žmones.

Beginkliai laisvės gynėjai su savo vadovais atsilaikė, o užpuolikai užspringo. Tokia buvo mūsų pergalė Vilniaus mūšyje už daugelio tautų laisvę.

Tai trumpasis kursas.

Šliaužiančio perversmo akivaizdoje

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė, Anykščiai

Trisdešimt metų skiria mus nuo tos lemtingos Sausio 13-osios, kai sovietinės agresijos akivaizdoje Lietuvos žmonės stojo ginti Laisvės. Tų dienų aidai tebėra gyvi. Jie sugrąžina į sudėtingas anų dienų situacijas, kurios, sprendžiant pagal dabar turimą informaciją, pasirodo, buvo žymiai pavojingesnės, negu tada atrodė. Sausio 13-osios bylos puslapiai bei kiti šaltiniai paaiškina anuometinių įvykių kontekstą.

Nepriklausomybės priešininkai valstybės perversmui rengėsi nuo pat Kovo 11-osios. Tam ruošėsi ir Maskva, ir jos pagalbininkai – penktoji kolona, kurią sudarė LKP „ant SSKP platformos“ su savo įkurtomis organizacijomis: „Vienybė–*Jedinstvo–Jedność*“, Lietuvos SSR piliečių komitetais ir jų sukurtomis „darbininkų draugovėmis“, Lietuvos laisvųjų verslininkų asociacija, Lietuvos demokratinių jėgų kongresu, Lietuvos nacionalinio gelbėjimo komitetu.

1991 m. sausio barikados. Viliaus Jasinevičiaus nuotr.

Kuriamų naujų valstybės pamatų griovimas vyko nuolat. Pirmiausia tai buvo politinis spaudimas – SSRS Prezidento M. Gorbačiovo ultimatumai Aukščiausiajai Tarybai dėl 1990 m. kovo 11 d. priimtų dokumentų atšaukimo ir Lietuvos SSR bei SSRS konstitucijų galiojimo sugrąžinimo.

Politinį spaudimą Maskva stiprino ekonominėmis sankcijomis – blokada (1990 m. balandžio 18–liepos 1 d.), o po jos Lietuvos ekonominės sanklodos destrukciją tęsė LKP (SSKP) inicijuota promaskvietiška Lietuvos laisvųjų verslininkų asociacija, kurios nariams resursai buvo tiekiami tiesiogiai iš Maskvos[1].

Buvo kėsinamasi ir į Lietuvos Respublikos žemių vientisumą. LKP (SSKP) vadovaujami, aukštų SSKP pareigūnų instruktuojami Rytų Lietuvos autonomininkai 1990–1992 m. rengė suvažiavimą po suvažiavimo, kuriuose svarstė lenkų nacionalinio teritorinio darinio variantus su savo seimu, vėliava, himnu, universitetu, trimis valstybinėmis – lenkų, rusų ir lietuvių – kalbomis ir kitais valstybiniais požymiais[2].

LKP (SSKP), pasitelkusi Lietuvoje dislokuotos okupacinės armijos kariškius, ginklu užiminėjo valstybinius objektus ar kitos paskirties pastatus ir taip plėtė savo „valdas“. Vyko šliaužiantis perversmas. 1990 m. pabaigoje tapo akivaizdu, kad gali prasidėti karinės operacijos.

Gruodžio pabaigoje Vyriausybė svarstė kainų reformos būtinybę. Aukščiausioji Taryba, matydama bendrą situacijos grėsmingumą, gruodžio 29 d. priėmė nutarimą, kuriame sakoma, kad, „neparengus ir nepriėmus gyventojų realių nuos-

1 „Iš Sausio 13 – osios bylos (I). Valstybės perversmo organizatoriai“, in: *www.bernardinai.lt*. Prieiga per internetą – <https://www.bernardinai.lt/2011-01-07-is-sausio-13-osios-bylos-i-valstybes-perversmo-organizatoriai/>, [žiūrėta 2020 12 28].

2 „Nepriklausomybės atkūrimas 1990–1991 m.“, in: *valstybingumas.lt*. Prieiga per internetą – <http://valstybingumas.lt/LT/saltiniu-apzvalga/Nepriklausomybes-atkurimas-1990-1991/Puslapiai/default.aspx>, [žiūrėta 2020 12 27].

tolių kompensavimo sistemos, kainų reforma yra negalima“[3].

Bet sausio 4 d. Vyriausybė, nepaisydama minėto nutarimo, kainas pakėlė daugiau nei tris kartus. Sausio pradžioje kainų reguliavimas vyko ir Estijoje, Latvijoje, bet tų šalių situacija gerokai skyrėsi nuo mūsų. Esminis skirtumas – Latvija ir Estija kelyje į nepriklausomybę buvo numačiusios pereinamąjį laikotarpį, o Lietuva įgyvendinti nepriklausomybę pradėjo Kovo 11-ąją, todėl sovietinės agresijos smaigalys ir buvo nukreiptas į mus.

Vyriausybės sprendimas dėl kainų dar nebuvo viešai paskelbtas, o Lietuvos SSR piliečių komiteto prezidiumas, vadovaujamas LKP (SSKP) CK II sekretoriaus, tuometinio Aukščiausiosios Tarybos deputato V. Švedo, jau svarstė, kaip, pasinaudojus kainų pretekstu, nuversti teisėtą Lietuvos valdžią[4].

Perversmo veiksmai sausio 8-osios rytą prasidėjo prie Aukščiausiosios Tarybos. Jedinstvininkų surengtas „mitingas“, kurio metu įtūžusi, šūkaliojanti ir besistumdanti minia akmenimis daužė langus, baigėsi niekuo. Nors persirengusių kariškių padedami maištininkai išlaužė centrines duris ir keletas riaušininkų, neatlaikę minios spaudimo, įpuolė į fojė, buvo matyti, kad jie patys išsigandę ir pasimetę. „Protestuotojai“ buvo sustabdyti, puolimas atlaikytas. Bet tai nereiškė, kad jie sustos.

Tokiame fone prasidėjo rytinis sausio 8 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdis. Atmosfera buvo nervinga. Mes pirmą kartą susidūrėme su smurtaujančia minia. Vykstančių provokacijų fone keistai atrodė vicepremjero A. Brazausko bei kitų deputatų siūlymai kainų klausimo nesvarstyti, palaukti iš Maskvos sugrįžtant Premjerės.

Aukščiausioji Taryba apsisprendė kitaip. Vyriausybės nutarimas dėl maisto produktų kainų padidinimo buvo sustabdytas, kad perversmininkai netektų argumento tolesniam agresyvių veiksmų kurstymui. Apie sprendimo priėmimą žmonės buvo informuoti per radiją.

Deputatai chaotiškai reagavo į ką tik įvykusį išpuolį, reikalavo, kad pasiaiškintų Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriaus vadovas A. Skučas, kad būtų atsakyta į klausimą, kodėl rūmus iš išorės saugojo tik vorelė milicininkų, nors vidaus reikalų ministras M. Misiukonis buvo žadėjęs atsiųsti specialų milicijos dalinį. Vicepremjeras A. Brazauskas paaiškino, kad rūmai turi savo apsaugą, o „mes [t. y. Vyriausybė – *aut. pastaba*] ūkvedžių vaidmens čia nevaidinsime“[5].

Posėdžio metu pranešama, kad 16.00 val. LKP (SSKP) ir jedinstvininkai vėl organizuoja mitingą prie Aukščiausiosios Tarybos ir žada mitinguoti kasdien, kol privers Parlamentą atsistatydinti. Dar viena nerami žinia – 16.30 val. į Vilnių atvyko per 100 karinių mašinų, o Šiauliuose nusileido 30 karinių lėktuvų. Akivaizdu, veikiama pagal scenarijų, kurio autoriai ne tik Lietuvoje. Nežinomybė ir įtampa dabar lydės nuolat.

Tą dieną buvo priimtas jau anksčiau svarstytas Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 95 straipsnio pakeitimas – kad Vyriausybės atstatydinimui pakaktų daugiau kaip pusės bendro deputatų skaičiaus balsų daugumos vietoje buvusių dviejų trečdalių balsų. Tai reiškė, kad pirmosios Vyriausybės valandos suskaičiuotos.

Iš Maskvos sugrįžusi K. Prunskienė sužinojo apie Aukščiausiosios Tarybos priimtus nutarimus ir, trumpai pasitarusi su Vyriausybės nariais, atsistatydino. Nuomonių skirtumai dėl valstybės raidos kelio tarp Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės vadovų buvo prasidėję anksčiau ir tai trukdė sklandžiam darbui, bet po posėdžio liko kartėlis – ar viską teisingai padarėme. Vyriausybės krizė – tokiu sudėtingu metu. Ar pavyks išlaviruoti karinės grėsmės akivaizdoje?

Kitos sausio dienos buvo kupinos artėjančios agresijos ženklų – karinių sraigtasparnių skrydžiai virš Vilniaus, Pskovo desantininkų, SSRS KGB specialiosios grupės „Alfa“ atskraidinimas, aukštų sovietinės armijos kariškių atvykimas į Vilnių, suaktyvėjęs okupacinės kariuomenės siautėjimas. Sausio 11 d. nuo pat ryto beveik kas valandą ginklu buvo užgrobiami svarbūs valstybiniai pastatai, aplink smurtas, sužeistieji; vėlai vakare užimta geležinkelio stotis, sustabdytas traukinių eismas, nežinomybėje liko įstrigę tūkstančiai tranzitinių keleivių. Užgrobimai tęsėsi ir sausio 12-osios naktį, nurimo tik 5 val. ryto, užėmus Policijos akademiją. Nurimo iki 22 val., kol iš Šiaurės miestelio Televizijos bokšto link pajudėjo karinės technikos kolona...

Tomis dienomis Aukščiausioji Taryba pasikeitė neatpažįstamai. Elegantišką interjerą pakeitė barikados iš stalų, fotelių ir viso to, kas buvo po ranka. Vitražus uždengė smėlio maišai. Tvyrojo benzino kvapas – Molotovo kokteilų buteliai, užkimšti popieriaus gniužulėliais, buvo išdėlioti visur. Vakarais šviesų nedegdavo. Pastato viduje budėjo savanoriai, Krašto apsaugos departamento, rūmų apsaugos tarnybos vyrai, o Aukščiausiosios Tarybos prieigas gyvu žiedu buvo apjuosę žmonės iš visos Lietuvos.

Parlamentas tomis dienomis dirbo įprastinį darbą – buvo priimami įstatymai, pristatomi nauji projektai, vyko svarstymas. Net ir tokiomis sąlygomis valstybės kūrimo darbas negalėjo sustoti. Atrodė, kad tuo metu priimti ar svarstyti įstatymai šalia dalykinio turinio turi ir tų dienų antspaudą – emocinį krūvį.

[3] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*, d. 2, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, p. 348.

[4] „Iš Sausio 13-osios bylos (I). Valstybės perversmo organizatoriai“, *op. cit.*

[5] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 8 d. rytinio posėdžio (Nr. 82) stenograma. Stenogramos ir garso įrašai, in: *valstybingumas.lt*. Prieiga per internetą – <http://valstybingumas.lt/LT/valstybes-gynimas/Svetaine-4073/Svetaine-7637/Svetaine-4075/Svetaine-4076/Svetaine-4100/Puslapiai/default.asp>.

Posėdžiai dažnai buvo pertraukiami – pranešama informacija apie okupacinės kariuomenės manevrus, padėtį kituose miestuose, atvykstantį karinį okupacinių jėgų papildymą, žmonių nuotaiką. Reaguojant į nuolat besikeičiančią situaciją, buvo priimami ir politiniai dokumentai – kreipimaisi, pareiškimai, deklaracijos – mūsų pastangos pažadinti Vakarų pasaulio širdis ir protą.

Sausio 10 d. Aukščiausioji Taryba gavo dar vieną SSRS Prezidento M. Gorbačiovo ultimatumą nedelsiant atstatyti SSRS ir LSSR Konstitucijų galiojimą Lietuvoje. Sužinojome, kad Maskvos televizija žinių laidoje „Laikas“ pranešė apie Vyriausybės krizę Lietuvoje ir net pasiūlė kandidatūras į Premjero postą – LKP (SSKP) CK pirmasis sekretorius M. Burokevičius arba tos pačios partijos CK antrasis sekretorius, SSKP CK narys V. Švedas.

Tą pačią dieną A. Šimėnas paskirtas Premjeru, patvirtinta dalis ministrų. Vyriausybę skubėta formuoti ir toliau, kad kuo greičiau būtų sudarytas visas veikiantis Ministrų kabinetas. Niekas nemanė, kad Vyriausybę sausio 13-osios naktį ištiks dar viena krizė ir karinio puolimo akivaizdoje teks viską pradėti iš naujo.

Žinodami, kad Aukščiausioji Taryba, kaip svarbiausioji valstybės institucija, gali būti puolama ginklu, tam ruošėmės – svarstėme nutarimo projektą dėl deputatų veiklos ypatingomis sąlygomis, nes išlaikyti nepertraukiamą Parlamento darbą tokioje ekstremalioje situacijoje reiškė viena – Valstybės gyvybę.

Sausio 11-oji buvo nepaprastai sunki. Vos ne kas valandą sužinodavome apie vis naujus užgrobtus objektus, užpuolimus ir neteisėtą, smurtinį jaunuolių ėmimą į svetimos valstybės kariuomenę. Slėgė tai, kad kenčia žmonės, o mes galėjome priešpastatyti šiai brutaliai jėgai tik savo pilietinį nepaklusnumą ir pasiryžimą nesitraukti.

Tomis dienomis įvairiais politiniais dokumentais kreipėmės į demokratinių valstybių vadovus ir Vyriausybes, Europos Parlamento Prezidentą, Europos bendrijos valstybes nares ir jų sąjungininkes, į SSRS respublikų Aukščiausiąsias Tarybas. Skaitai dabar tuos tekstus ir jauti anų dienų situacijos padiktuotus žodžius, sakinius, net girdi intonacijas – skausmingą šalies šauksmą beveik visiškoje pasaulio tyloje.

Sausio 11-ąją parengtas Aukščiausiosios Tarybos atsakymas į išvakarėse gautą SSRS Prezidento M. Gorbačiovo ultimatumą. Atsakymas buvo tvirtas ir aiškus: „Aukščiausioji Taryba pareiškia, kad ji neturi nei teisės, nei rinkėjų mandato atsisakyti Lietuvos respublikos suvereniteto. [...] Nepaisant TSRS vykdomos agresijos, padėtis Lietuvoje yra kontroliuojama, didžioji dauguma jos gyventojų remia Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą ir Vyriausybę.“[6]

Perversmininkų Lietuvos demokratinių jėgų kongresas atsiuntė Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui V. Landsbergiui ir Ministrui Pirmininkui A. Šimėnui ultimatumą. Jame reikalauta iki sausio 11 d. 15 val. atkurti sovietinių konstitucijų galiojimą Lietuvoje arba grasinama įkurti Lietuvos nacionalinio gelbėjimo komitetą, kuris visą valdžią paims į savo rankas. LKP (SSKP) CK būstinėje (dabartiniai Vyriausybės rūmai) 15 val. prasidėjusioje perversmininkų spaudos konferencijoje LKP (SSKP) CK narys J. Jermalavičius pranešė apie to komiteto įkūrimą. Jis anoniminis, žurnalistams neįvardijamas nė vienas komiteto narys[7].

Aukščiausioji Taryba reagavo nedelsdama – priimtas Pareiškimas, kuriuo Lietuvos žmonės informuoti, kad, jeigu apsišaukėliškas, Lietuvos visuomenei nežinomų jėgų vardu sudarytas komitetas su svetimos kariuomenės pagalba užgrobtų valdžią Lietuvos Respublikoje, tai „bet kuri marionetinė prosovietinė valdžia Lietuvoje ir visi jos sprendimai būtų visiškai neteisėti ir niekam neprivalomi“[8].

Po Spaudos rūmų užgrobimo į Aukščiausiąją Tarybą atskubėjusi moteris, neatsigavusi nuo ką tik patirto streso, verkdama pasakojo apie sovietinės kariuomenės ginkluotą siautėjimą įsiveržus į rūmų patalpas, apie šūvius, sužeistuosius, vieną galbūt žuvusį. Tai buvo pirmos žinios apie Spaudos rūmų šturmą. Sukrėsti klausėmės liudijimo iš karo veiksmų zonos. Pritemdytoje ir pritilusioje fojė – savanoriai, Krašto apsaugos departamento vyrai, jo generalinis direktorius A. Butkevičius, deputatai.

Netrukus rūmų fojė skambėjo savanorių priesaika. Rikiuotėje – įvairaus amžiaus vyrai. Daugiausia jauni. Civilių drabužiais. Kas su megztiniu, kas su striuke, kas su paltu. Visai nekareiviškai atrodantys. Ir nerimo šešėlis veiduose. Bet kokia jėga alsavo priesaikos žodžiai. Jie žinojo, ką pasirinko. Nes tai buvo ir mūsų, Aukščiausiosios Tarybos deputatų, pasirinkimas.

Stiprus emocinis akcentas sausio 11-osios vakariniame posėdyje buvo Lenkų frakcijos vardu deputatės V. Suboč perskaitytas pareiškimas – kreipimasis į savo tautiečius, į visus Lietuvos žmones. Jame prašoma susitelkimo, išminties ir ramybės. „Ieškokime to, kas mus jungia ir jungs – jėgos diktato nepripažinimas, bendri laisvės, demokratijos ir nepriklausomybės siekiai.“ Jo politinis svoris promaskvietiškos komunistų partijos vykdomo valstybės perversmo kontekste buvo reikšmingas, nes Pareiškime kaip vertybė įvardytas nepriklausomybės siekis. Tos pačios

[6] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*, t. 2, *op. cit.*, p. 506–507.

[7] Europos Taryba. Europos žmogaus teisių teismas. Antrasis skyrius. Byla Kuolelis, Bartoševičius ir Burokevičius prieš Lietuvą (Pareiškimų Nr. 74357/01, 26764/02 ir27434/02). Sprendimas. Strasbūras, 2008 m. vasario 19 d. Preliminarus vertimas, in: *www.cininas.lt*, p. 9. Prieiga per internetą – <http://www.cininas.lt/wp-content/uploads/2015/06/KUOLELIS_BASRTOSEVICIUS_BUROKEVICIUS_2008_sprendimas.pdf>.

[8] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*, t. 2, *op. cit.*, p. 508.

nepriklausomybės, už kurią, deja, nei pati V. Suboč, nei kiti penki Lenkų frakcijos nariai, išrinkti į Aukščiausiąją Tarybą Rytų Lietuvos rajonuose, nebalsavo 1990 m. kovo 11-ąją[9].

Sausio 12 d. naktį ginklu užimtas Krašto apsaugos departamentas, buvo sužeistų. Šturmuotas VRM ypatingosios paskirties būrys, pagrobti ginklai. Dienos metu blokuotos transporto magistralės, komunikacijos, ryšiai. Geležinkelis tebebuvo sustabdytas. Karinė technika važinėjo Vilniaus gatvėmis. Iš Kaliningrado į Vilnių perkelti 400 sovietinės armijos kariškių.

Vakariniame sausio 12-osios dienos posėdyje priėmėme nutarimą „Dėl priemonių Lietuvos Respublikai ginti“. Jame SSRS karinius veiksmus prieš Lietuvą vertinome kaip karinę agresiją ir nustatėme, kad vidaus reikalų ir krašto apsaugos padaliniai svarbių objektų užpuolimo atvejais turi teisę priešintis bet kuriam užpuolikui. Privalome garantuoti įstatyminį teisėtumą realios grėsmės atveju.

Vidaus reikalų ministras M. Misiukonis informuoja apie naktį įvykusį Ypatingosios paskirties būrio būstinės užgrobimą ir išdavystę – apie 30 būrio narių su vadu B. Makutinovičiumi perėjo į SSRS pusę. Prie perversmininkų daugiau neprisidėjo niekas – tai buvo vieninteliai išdavikai.

Su mumis šios dienos posėdžiuose RTFSR Aukščiausiosios Tarybos, Leningrado[10] miesto Tarybos deputatai – rusų tautos solidarumo ženklas. Jautri deputato M. Molostvovo kalba baigta žodžiais: „Už mūsų ir jūsų laisvę“.

V. Landsbergis pranešė, kad JAV Kongresas nutraukė diskusijas dėl Persų įlankos ir pradėjo svarstyti padėties Lietuvoje klausimą. Ir dar viena gera žinia – SSRS Aukščiausiosios Tarybos Federacijos Tarybos deputatų grupė (B. Oleinikas, L. Ter Petrosianas, N. Dementejus ir V. Fotejevas) atvyksta į Vilnių išsiaiškinti situacijos. Atsiranda viltis, kad kariniai veiksmai neprasidės aukštiems asmenims esant Vilniuje. Tada nežinojome, kad traukinys bus sustabdytas Minske ir delegacijai bus pasiūlyta ten sulaukti ryto.

Tos dienos posėdis baigėsi vėlai vakare tokiais V. Landsbergio žodžiais: „Ryt nedirbame. Ilsimės. Iki rytojaus arba pirmadienio.“ Ilsėtis neteko, nes rytojus su patrankų šūvių griaudėjimu užgriuvo vos pasibaigus šiai dienai.

■

[9] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 11 d. vakarinio posėdžio (Nr. 89) stenograma. Stenogramos ir garso įrašai, in: *www.valstybingumas.lt*. Prieiga per internetą – <http://valstybingumas.lt/LT/valstybes-gynimas/Svetaine-4073/Svetaine-7637/Svetaine-4075/Svetaine-4076/Svetaine-4100/Puslapiai/default.aspx>.

[10] Rusijoje esantis Sankt Peterburgo miestas 1914–1924 m. vadintas Petrogradu, o 1924–1991 m. – Leningradu. *Red. pastaba.*

Iš redakcijos archyvo

Dar kartą už Lietuvą*

Ten tolumoje, ant Vilniaus kalvos, it strėlė, it laiškas ainiams spindi didžiausias paminklas Lietuvos laisvės gynėjams, iškilęs virš medžių, virš aukščiausių namų ir rūmų, iškilęs taip aukštai, kad jį mato visas pasaulis. Tik kokio aukščio bebūtų paminklas, jis nesumažins lietuvių tautos patirtų kančių ir netekties skausmo, nesugrąžins kovotojų už Lietuvos laisvę gyvybių.

O mes, kurie beginklėmis rankomis sustabdėme tankus, kurie apgynėme Parlamentą, kurie verkėme laidodami didvyrius, kurie stovėjome Baltijos kelyje, ateikime į referendumą. Tegul iškeliauja tie kruvini tankai, nes Lietuvai nuo jų nepaprastai sunku.

Kęstutis Albinas PETKŪNAS, Trakai
Šaltinis – *Trakiečių rūpesčiai*, 1992 m. birželio 13 d.

Televizijos bokštas Vilniuje, 1991 m. Alfredo Girdziušo nuotr.

* Trakų rajono savivaldybės laikraščio *Trakiečių rūpesčiai* redaktorius Kęstutis Albinas Petkūnas laikraščio vedamajame 1992 m. birželio 13 d. kreipėsi į gyventojus. Tuomet artėjo referendumas dėl sovietų armijos išvedimo iš Lietuvos. K. A. Petkūnas prisimena: *Šio laikraščio vedamąjį 1992 m. birželio 13 d. rašiau su ašaromis akyse, prisimindamas žuvusiuosius. Kviečiau gyventojus vieningai balsuoti, kad okupantų kariuomenė būtų išvesta iš mūsų šalies...*

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (I)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Šengeno sutarčiai įsigaliojus, ne vienas europietis netrukus pamiršo ir valstybių sienas. Jas atgaivino užgriuvusios bėdos: pabėgėlių antplūdžiai, dabartinė pandemija, agresyvių Rytų valstybių išpuoliai.

Istorijos mėgėjai žino, kad pastaraisiais tūkstantmečiais Europos valstybių sienos mainėsi nelyg kaleidoskopo raštai: stiprėjusi šalis užsigrobdavo kaimynų plotus, kokia menkesnė valstybė neretai išnykdavo. Dėl teritorijų virdavo beveik begalinės kovos, kartais susijungta taikiai – tuokiantis valdovams ir pan. Žemynas mainėsi nelyg populiariame televizijos seriale kovojant besikeitusioms galybėms.

Tame istorijos margumyne išsiskyrė lietuviškosios žemės kai kuo pirmaudamos Europoje. Antai, buvusi Mažosios Lietuvos šiaurinė riba, kaip gretimų valstybių siena, gyvavo beveik pusę tūkstančio metų. Jau ateinančiais metais galėsime minėti ribos tarp Suvalkijos (Sūduvos) ir Karaliaučiaus krašto (šiandienės Lietuvos Respublikos valstybės sienos) 600 metų sukaktį.

Kol kas apsiribodami šiaurine senosios sienos dalimi, turime prisiminti jos kilmę. Dar XIII a. antroje pusėje vokiškieji kariniai ordinai įsibrovė į šiandieninį lietuvišką pajūrį ir į Nemuno žemupį, pradėdami ilgiau kaip pusantro šimtmečio užtrukusias kovas su vietos baltais, susiremdami ir su stiprėjusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pajėgomis. Tai galop virto užsitęsusiu karu tarp gretimų valstybių, kur neretomis taikos sutartimis būdavo nustatomos ribos tarp valstybių (pavyzdžiui, Ordinui atiduodant Žemaitiją ir pan.). Netrukus vėl įsiliepsnodavo kovos, taikos sutartis ir suderėtas valstybių sienas visi pamiršdavo iki kitų derybų.

Stebėtina išimtimi liko Melno (Melno ežero) taikos sutartis, sudaryta 1422 m., kuria nustatytos valstybių sienos taip ir nepažeidė Ordinas su LDK bei vėlesni jų įpėdiniai.

Šiandien belieka apgailestauti, kad neturime gausesnių šaltinių apie anuometines derybas bei jų užkulisius, atskirų valstybių bei veikėjų ketinimus ir t. t. Galima padejuoti, kad tais laikais nerašyti išsamūs dienoraščiai ar smulkios derybininkų ataskaitos, kad nelabai ką žinome apie tikruosius įvairių sumanymų autorius. Kai kas nuspėjama iš tų derybų rezultatų.

Nemunas ties Šventosios žiotimis (kairėje). 2004 m. gegužė. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Naujesnių laikų lieptelis per Šventąją ties Antšvenčių kaimu. Kelis šimtmečius upelis skyrė Didžiąją Lietuvą (kairiajame krante) nuo Mažosios (dešiniojo kranto). Iki 1915 m. kairėje pusėje stovėdavo Rusijos pasienietis, privalėjęs sekti, kad iš Meškaičių sodybos ateidavusios vandens pasisemti moterys neperžengtų valstybės sienos. Ši siena nuo 1920 m. sausio vėl gyvavo iki 1923 m. pavasario, buvo atkurta 1939 m. kovo pabaigoje. Nuo 1940 m. kairiajame krante kauptos sovietų pajėgos, o dešiniojoje pakrantėje raizgytos spygliuotų vielų užtvaros, laukiant būsimojo Sovietų Sąjungos puolimo. Nuo 1941 m. birželio pabaigos upelis atskyrė Vokietijos imperijos „tikrąsias“ žemes nuo užkariautų plotų Rytuose, ta riba iki 1944 m. spalio vėl dalijo lietuviškas žemes

Trumpai priminsime, kad bene svarbiausiuoju Ordino tikslu ir laimėjimu derybose tapo Nemuno žemupio išlaikymas, prie dešiniosios upės pakrantės dar prisiduriant pamarį ir Klaipėdos apylinkes. Tas netrumpas ruožas 1919 m. Versalio (Paryžiaus) taikos derybose buvo pavadintas Klaipėdos kraštu, o nuo 1920 m. pradžios pradėjo gyvuoti kaip Santarvės oficialiai pripažinta atskira teritorija.

Paminėsime, kad grėsmingasis Ordinas 1422 m. jau buvo nusilpęs, nebegaudamas ankstesnės paramos iš krizių purtytos Vakarų Europos. Tuo galop pasinaudojo Lenkijos karalystė, vėliau atmesdama 1422 m. susitarimus ir užimdama pietines Ordino valdas. Ištisose knygose būtų galima aptarinėti, kodėl anuometinėmis galimybėmis nepasinaudojo LDK, toliau tebesilaikiusi, regis, nenaudingos Melno taikos nuostatų.

Čia paliesime tik porą momentų anuometiniame painiame istorinių įvykių ir jų užkulisių kamuolyje. Pirma, Ordinas siekė būsimą savo valdų ribą nustumti kuo toliau į rytus, o LDK strategai – į vakarus. Antra, tais laikais gyventa be žemėlapių ir patikimos informacijos apie kovų nuniokotą kraštą, todėl būsimoji riba turėjo būti siejama su visiems aiškiais orientyrais. Tokiais tegalėjo būti didesnės upės (o ne koks nežymus kalnelis ar seniai sudeginto kaimo vieta).

Visai logiškai tų laikų derybininkai būsimąją ribą stengėsi susieti su svarbesnėmis upėmis. Tai liudija ir jų darbo rezultatas – upių vagomis ir jų santakomis nusakyta valstybės sienos trasa.

Priminsime, kad anais laikais upes rimčiau vertino Ordino strategai – vandens keliais jie sumaniai naudodavosi statydami ir aprūpindami savo pilis, rengdami karo žygius ir t. t. Deja, anuometinis LDK politinis elitas priklausė „žirgininkų“ kultūrai, pirmenybę teikusiai sausumos keliams. Žinoma, kad ir ankstesniais amžiais būriai lietuvių plėšikauti į tolimą Saremos salą ar kitur jodavo raitomis. Net ir garsųjį žygį iki pat Juodosios jūros įveikė žemaitukais joję kariai. Gal tada net nesusivokta, kad iki tolimosios jūros galima patogiai nuplaukti Dniepro upe...

Dabar begalima apgailestauti, kad Vytauto Didžiojo ir kitų valdovų komandose, veikiausiai, nebuvo išmanių laivininkų iš kuršių ar skalvių genčių. LDK šimtmečiais laikėsi „sausumietiškos“ strategijos, rengdama žygius į Rytus ar Pietus, bet nebandydama tapti jūrine valstybe su uostais ir stipriu laivynu (tą daug vėliau sumanė Rusijos valdovas Petras Didysis, „prakirtęs langą“ į Europą ir taip pakeitęs istorijos eigą). Per Melno taikos derybas Ordinui atidavus Nemuno žemupį, vėlesniais šimtmečiais teko taikytis su mūsų krašte svarbiausiojo vandens kelio kontrole, papildomais mokesčiais ir kt., padėjusiais suklestėti Prūsijos valstybei.

Grįžkime prie istorinės geografijos. Visų šalių derybininkai anuomet suvokė, kad svarbiausia nustatyti šiaurrytinį būsimos ribos kampą – reikšmingiausią gairę tarp Ordino ir LDK valdų. Nemunui tapus žymiausiu orientyru, matyt, ieškota visiems priimtinos upių santakos. Ordinas būtų geidęs Dubysos žiočių, bet LDK vadai norėjo galutinai atsiimti Žemaitiją ir kuo ilgesnį panemunių ruožą. Galop atrastas nedidelis Šventosios upelis, nuo tada patekęs į didžiąją Europos istoriją.

Veikiausiai, garbaus amžiaus sulaukęs Vytautas Didysis tada nebandė pats apjoti būsimos valstybės sienos trasos, savo akimis pamatyti Šventosios žiotis ties dabartiniais Smalininkais. Gal jau niekad nesužinosime, kas anuomet laikyti vietovių žinovais, kas žvalgė vienas ar kitas vietas, siūlė vieną ar kitą sprendimą.

Gal būta ir gentinių sumetimų. Seniai spėliojama, kad Lietuvoje nereti Šventųjų upėvardžiai primena apie tarp genčių valdų paliktus ir dievybėms pašvęstus ruožus. Nemuno dešinysis intakas Šventoji galėjo žymėti skalvių genties valdų rytinį paribį.

Tas nedidelis upelis gal nebuvo visai nežinomas. Antai, ties jo žiotimis dešiniajame slėnio krante

stūksojo žymus kalnas, kur vėliau buvo įrengtos Smalininkų / Aukštogalių kapinės. Galima spėti, kad ten daugelį šimtmečių galėjo stovėti kokia sargybinė pilaitė – nuo tos aukštumos atsiverdavo tolimi vaizdai į Nemuno slėnį, iš ten buvo patogu stebėti upe atplaukiančius laivus.

1422 m. nustatytoji valstybės siena nekirto tankiau apgyventų plotų. Spėjama, kad ilgaamžių kovų laikais Nemuno pakrantės apžėlė dar tankesnėmis giriomis, paslėpusiomis ankstesnių gyvenviečių pėdsakus. Nors dar XIII a. pradžioje buvo įkurta Ryga, to amžiaus viduryje – Klaipėdos ir Karaliaučiaus pilys, gausūs miestai Pavislyje, tačiau ties Šventosios ir Nemuno santaka kokių svarbesnių gyvenamųjų vietų nebūta. Tiesa, dar XIII a. pabaigoje panemuniuose kurta Ragainės pilis, vėliau prie jos kurtas miestas. Vis tik ir tas centras nebuvo arti – anų laikų mastais už visos dienos kelio.

Atrodo, kad XV–XVI a. plotų ties Šventosios žemupiu spartesnį atkūrimą paskatino naujoji valstybės siena. Ties ja buvo įrengti sargybinių postai, pradėta tikrinti Nemunu praplaukiančius laivus. Tame pasienyje skirti žemės plotai žemdirbiams, ten kūrėsi ir plėtėsi kaimai, iš girių atsikovodami vis naujus ruoželius. Šis paribio ruožas buvo apgyvendinamas gan lėtai – XV a. antroje pusėje kovų su Lenkija draskomam Ordinui ir Ragainės komtūrijai tie plotai nebuvo reikšmingi.

1525 m. likvidavus Kryžiuočių (Vokiečių) ordiną, jo valdose įkūrus pasaulietinę Prūsijos kunigaikštystę, naujoje valstybėje pradėta uoliau rūpintis ūkio reikalais. Tuomet kviesti naujakuriai iš gretimų kraštų jiems skiriant nemažus žemės plotus, nustatant atitinkamus mokesčius ir duokles. Atvykstant vis daugiau išeivių iš Didžiosios Lietuvos, toliau klostėsi Mažoji Lietuva kaip senųjų baltų palikuonių apgyventas regionas.

Ragainės komtūrijos (vėliau valsčiaus) valdose gausėjant gyventojų ir kaimų, prireikė daugiau administratorių – *pakamorių*, kuriems buvo priskirti atitinkami plotai ir gyvenvietės. Pabrėžtina, kad XVI a. viduryje tais atsakingais pareigūnais Ragainės apylinkėse buvo paskirti trys lietuviai: Butkus, Budrus ir Genys, kuriuos galėtume prilyginti šiandieninių rajonų administracijų direktoriams. Antai, Butkus privalėjo prižiūrėti 18 tuometinių kaimų su šimtais valstiečių abiejuose Nemuno krantuose Smalininkų–Šereiklaukio ruože.

Pavyzdžiui, šalia Šventosios upės susikūrusiame kaime (*Swentoi villa*) tais laikais gyveno 12 valstiečių ir jų *bendrų* (dalininkų), kurių dauguma vadinti lietuviškais asmenvardžiais. Antai, Bartišius Dautartaitis

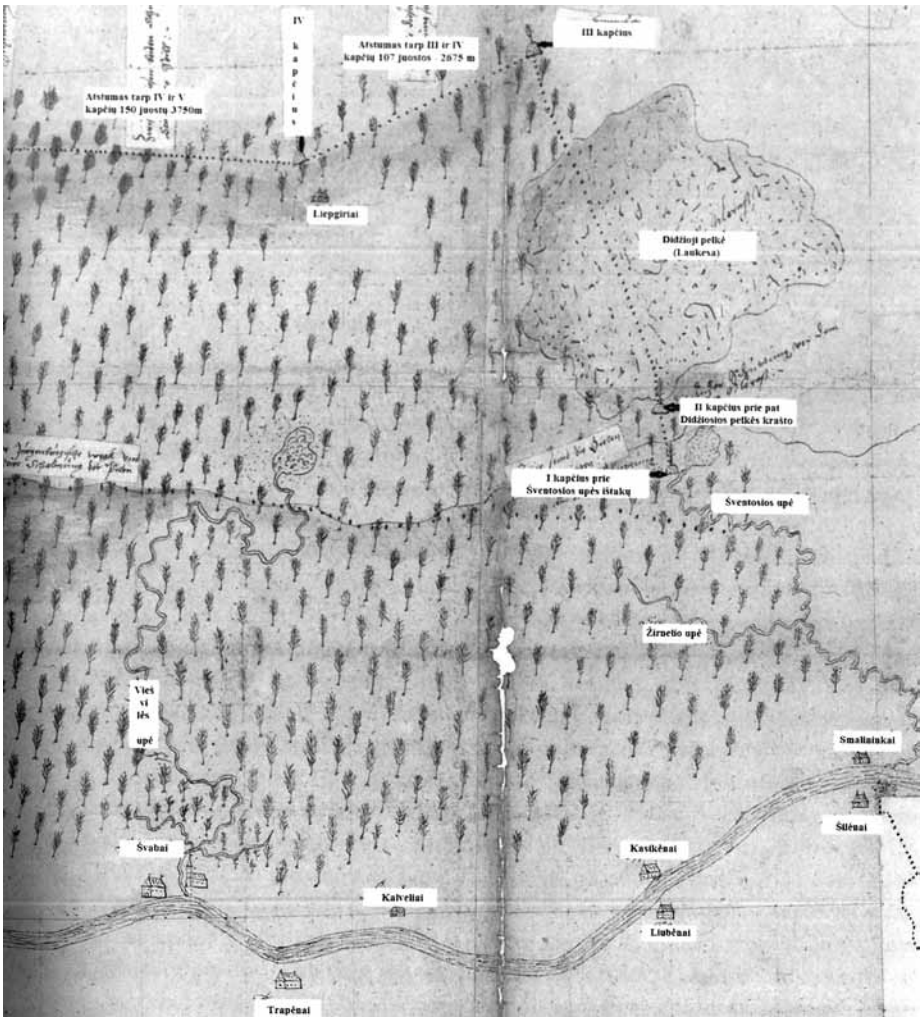

XVI a. plano fragmentas – Mažosios Lietuvos šiaurrytinis pakraštys ir tuometinis valstybės sienos tarp Prūsijos ir LDK žymėjimas kapčiais. Pavaizduotas beveik ištisai mišku užaugęs plotas su negausiomis gyvenvietėmis (Smalininkai, Liepgiriai ir kt.). Iš kn.: Deltuvas R., „Miško ūkis ir medžioklė Mažojoje Lietuvoje“, Klaipėda, 2019, p. 53

Šventosios žemupys – istorinė valstybės siena, išlikusi beveik 500 metų. 2002 m. birželis. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Buvusio pasienio pėdsakai Nemuno dešiniajame krante į rytus nuo Smalininkų. 2002 m. birželis. Dr. Martyno Purvino nuotr.

tada turėjo 3 arklius ir kumeliuką, 2 jaučius, 3 melžiamas karves, 5 avis, ožką, 4 motinines kiaules. Jakelis laikė 4 arklius ir kumeliuką, 2 jaučius, 3 melžiamas karves, 5 avis, ožką ir 4 motinines kiaules. Urbonas Ječaitis turėjo 6 arklius, 4 jaučius, 5 melžiamas karves ir 3 veršiukus, 8 avis, 6 ožkas, 3 motines kiaules. Bernaitis Ječaitis laikė 6 arklius su 3 kumeliukais, 4 jaučius, 7 melžiamas karves su 3 telyčiom, 8 avis, 7 ožkas, 7 motinines kiaules. Gričius Tvirbutaitis turėjo arklį, 2 jaučius, 2 melžiamas karves ir telyčaitę, 3 avis, 3 ožkas, 2 motinines kiaules. Petrošius laikė arklį, 2 jaučius, melžiamą karvę ir telyčią, avį ir 2 ožkas. Jonas Josvilaitis turėjo jautį, melžiamą karvę, 2 avis, 2 ožkas, vieną motininę kiaulę. Panašiai gyveno ir likusieji valstiečiai. Tie 12 kaimiečių iš viso laikė 31 arklį, 36 melžiamas karves ir daugybę kitokių gyvulių. Bene turtingiausias kaimo ūkininkas B. Ječaitis anuomet turėjo net 45 gyvulių bandą, jam būtų galėję pavydėti dauguma vėlesnių laikų Lietuvos kaimiečių.

Tie duomenys liudija, kad į Prūsijos valdas tada atsikeliantiems lietuviams naujakuriams būdavo skiriami dideli žemės sklypai (dažniau kirtimai, krūmynai ir pan.), kuriuose atvykėliai sėkmingai augino gyvulius, neretai tapdami pasiturinčiais žmonėmis.

Tuometiniame Smalininkų kaime gyveno 21 valstietis, kurių dauguma taip pat laikė nemažai gyvulių. Senuose dokumentuose matome tenykščių žmonių lietuviškus asmenvardžius: trys Talminaičiai, du Stakvilaičiai, du Mantkūnai, Jučius, Jonušas Ramonaitis, Jačius Daniulaitis, Jukna, Liutkus, Šučius, N. Budvytis, Mačys, Alekna, Venckus, Povilas, Andrašius ir kiti.

Tais laikais mieliau apsigyventa Nemuno pakrantėse, lengviau pasiekiamose valtimis ir paupių taškais. Neskubėta brautis į toliau nuo upės vešėjusias girias. Galima priminti, kad 1422 m. susitarimais Ordinas dešiniajame upės krante pasitenkino vienos tuometinės mylios pločio valdų ruožu – tarp Šventosios ir Jūros žemupių plytėjusiais miškais.

Išlikę XVI a. planeliai liudija, kad ten tebevyravo miškai. Anais laikais ten buvo atokiausias Prūsijos valstybės pakraštys, į kurį nesiveržė kolonistai iš Vakarų ar žymesni veikėjai, tų plotų įsisavinimą palikdami lietuviams valstiečiams.

Vieną iš to laiko planelių iššifravęs R. Deltuvas jį publikavo savo knygoje apie krašto miškus. Tada rodyta, kad visas netrumpas valstybės sienos ruožas tebuvo pažymėtas vos šešiais *kapčiais*, dėstytais kas 3–4 km. Sovietinę „geležinę uždangą“ prisimenantys skaitytojai galėtų stebėtis, kad šimtmečius valstybės siena tebuvo tik simbolinė – tuomet neįsivaizduota, kad XX a. bus įrengiamos neperžengiamos spygliuotų vielų užtvaros, užminuoti ruožai, kulkosvaidininkų bokšteliai ir visa kita. Senovėje rimtesnes užtvaras sukurdavo gamta – nesunkiai peržengus simbolinę ribą, paskui reikėdavo brautis per sunkiai įžengiamas

girias, pelkynus ir t. t. Tada labiau rūpintasi saugoti kelius, kuriais galėjusi atžygiuoti priešo kariuomenė ar kiti.

Aptariamas planelis patvirtina, kad XVI a. gyventa tik Nemuno ir Jūros upių pakrantėse – kitur plytėjo didžioji giria, šiaurėje pereinanti į Karšuvos miškus. Tik netoli nuo šiaurrytinio sienos pakraščio girios properšoje (matyt, kirtavietėje) buvo įsikūręs nedidelis Liepgirių kaimelis.

Senovinis planelis primena, kad šiaurrytinės Prūsijos valstybės sienos trasa vėlesniais amžiais buvo koreguojama, derantis su kaimynais. Tobulėjant kartografavimo technikai, aiškėjo, kad beveik apgraibomis nužymėta senovinė trasa nebuvo tiksli. Dar būta ūkinių ir kitokių interesų. Antai, XVI a. Dauglaukis, Pašešuvis, Žadgaliai, Meižiai laikyti Prūsijos valda, tik vėliau tie kaimai priskirti Didžiajai Lietuvai.

Įdomu, kad tais laikais didžiąją girią rytų link kirto menkas keliukas (vadinamasis Jurbarko traktas), kuriuo keliauta nuo Vilkyškių ir Krokiškių į tuometinę „Lenkiją“ (taip Prūsijoje šaukta Abiejų Tautų Respublika, kurioje sparčiai plito lenkų kalba ir papročiai). Per girią šiaurės link anuomet tekeliaudavo kokie pasiryžėliai ar besislapstantys bėgliai – toje pusėje nebuvę kokių patrauklesnių centrų.

Slenkant amžiams, keitėsi ir didžiosios pasienio girios pavadinimai. Vienu metu ji buvo priskiriama Trapėnų giriai, plytėjusiai Nemuno kairiajame krante ties Šešupės žemupiu. Vėliau radosi Jūravos, Viešvilės, Smalininkų girių vardai. Įdomu, kad XVI a. ir vėliau uoliai privatizuojant krašto vietoves, ta giria liko valdovo nuosavybe, pagal senovinius papročius skirta medžioklėms ir pan. Vėliau, privatizuojant atskirus sklypus, būdavo nurodoma, kad ten augantys ąžuolai tebelieka Prūsijos valdovo nuosavybe – naujasis savininkas negalintis jų liesti.

Įnoringa Šventosios upė pateikdavo savų staigmenų. 1795 m. carinei Rusijai galutinai užgrobus Didžiosios Lietuvos žemes, XIX a. pasienyje su Prūsija pradėjus kurti savą „geležinę uždangą“, atribojančią nuo Vakarų, susirūpinta valstybės sienos trasos tikslinimu. Griežtesnės kontrolės laikais pasirodė, kad XV a. minėtos Šventosios žiotys nėra toks paprastas dalykas. Didesni Nemuno potvyniai neretai jas užnešdavo smėliu, tada upelis sukdavo vakarų link, kur susirasdavo atokesnį kelią Nemuno link. Kartais Šventosios vandenys prasigrauždavo naujas žiotis rytų pusėje, taip senoviniam orientyrui kilnojantis vos ne puskilometrio atstumu. XIX a. (kaip ir XX a. pradžioje) vykdavo Rusijos ir Prūsijos derybos dėl valstybės sienos trasos patikslinimų, būdavo sudaromi ir patvirtinami vis nauji atskirų sienos ruožų planai, natūroje pažymint trasos vingius savais ženklais ir pan.

XIX a. viduryje Prūsijai rengiantis statyti žiemos uostą prie Smalininkų, iš pradžių jis planuotas ties Šventosios žiotimis. Susivokus, kad tas žemas pakrantės ruožas labai nepastovus, naujoji vieta uosto statybai parinkta ties pačiais Smalininkais, atokiau nuo valstybės sienos. Šios pėdsakai dešiniajame Nemuno krante dar buvo išlikę ir XX a. pabaigoje.

Literatūra

Deltuvas R., *Miško ūkis ir medžioklė Mažojoje Lietuvoje*, Klaipėda, 2019.

Purvinas M., „Smalininkų urbanistinės raidos bruožai“, in: *Kultūros paminklai*, 10, Vilnius, 2003, p. 154–167.

Dabartinės Šventosios žiotys. 2002 m. birželis. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Lietuvybės tiltai tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Nuo „Aušros“ gadynės iki 1923 metų susijungimo. Požiūrio skirtumai

Edita BARAUSKIENĖ,
Priekulė, Klaipėdos r.

Kiekvienas Lietuvos pilietis turi teisę žinoti Lietuvos istoriją ir ją įprasminti šių dienų realijomis. Visi yra girdėję apie Lietuvos kunigaikščių aspiracijas valdyti nuo Juodosios jūros iki Baltijos, tačiau rytuose, Baltarusijoje ir Ukrainoje, beliko tik Lietuvos kunigaikščių pilių mūrai, o vakarų pusėje, toje Mažosios Lietuvos dalyje, kuri per septynetą šimtmečių išlaikė lietuvių kalbą, ir šiandien tebekalbama lietuviškai.

Po Melno taikos (1422), kuri pasirašyta po pergalingo Žalgirio mūšio, Vytautas atidavė Nemuno deltą Kryžiuočių ordinui. Į Baltijos jūrą įtekantis Nemunas turėjo būti tas raktas, kuriuo Lietuva galėjo atverti vartus į Baltijos jūrą ir vakarų pasaulį, bet tai neįvyko. Vytautas Didysis „vardan geros taikos“ atidavė ne tik Nemuną, bet ir skalvių bei lietuvių gentis abipus Nemuno su šventuoju Rambyno kalnu, nuo Smalininkų iki Bajorų su Šilute, Priekule, Klaipėda – visą pamarį ir pajūrį.

Kas vyko po tos „geros taikos“? Atiduotieji pasijuto atstumti – panašiai kaip vaikai, kai motina jų atsižada ir atiduoda svetimiesiems. Kiekvienas didelis istorinis įvykis, lemiantis teritorinius bei sienų pakeitimus, nulemia ir priverstinį žmonių priklausomybės pakeitimą. Tuokart prasideda identiteto paieškos, o vėliau apsisprendimas, kuo žmonės po tų visų pervartų nori išlikti. Tai neįvyksta per kelias valandas, dienas ar pusdienio karą, kaip bando įrodinėti politizuoti istorikai ir tai pateikti plačiajai visuomenei kaip „tikrąją istoriją“. Vyksta ilga kova ir paieškos: kas mes dabar esame, kuo norime išlikti ir kam priklausyti.

Ordinui atiduotame krašte labai greitai iškilo lietuvių kalbos teisių apribojimai. Reikia atiduoti garbę tiems lietuviams, kurie per septynetą šimtmečių išlaikė lietuvių kalbą ir kovojo už jos teises visomis teisėtomis priemonėmis. Lietuvininkai rašė ne tik peticijas Prūsijos karaliui, po kuriomis surinko dešimtis tūkstančių parašų, bet ir sugebėjo į Prūsijos seimą išrinkti savo atstovus, kurie buvo įpareigoti ginti lietuvių kalbos teises mokykloje ir bažnyčioje. Jais buvo išrinkti Jonas Smalakys, Priekulės kunigas Vilius Gaigalaitis, Mačiulis.

Žmonių, kaip žinia, yra visokių. Vieni yra linkę prisitaikyti prie naujos valdžios, kalbos ir kitų aplinkybių, o kiti, gyvi likę, iš kartos į kartą trokšta išlaikyti savo kalbą, papročius, giminės ir tautos, kuriai priklausė, istoriją. Jų didžiausias troškimas visados buvo gimtąją kalbą, pasakas, dainas ir kitas tautines vertybes perduoti savo vaikams. Kai kuriems lietuvių kalbą pavyko išlaikyti net septynis šimtmečius, kai ji buvo visaip ujama, niekinama, girdi, net Dievas lietuviškai nesuprantąs... Tai kaip jūs, lietuvininkai, pateksit į dangų, – gąsdino juos vokiečių kunigai.

Vokiečių nukariautoje Nemuno deltoje susiformavo lietuvininkų gentis. Tai tie lietuviai, kurie atiduoti vokiečiams užsispyrė išlaikyti lietuvišką kalbą. Jie žinojo ir nepamiršo, kokiai tautai priklauso ir kuo nori išlikti. Lietuvininkai būrėsi ir steigė lietuviškas bendrijas. Taip vokiečių valdomame krašte, Tilžėje atsirado lietuviška draugija „Birutė“ ir dešimtys kitų lietuviškų draugijų vos ne kiekviename kaime. Iškilo būtinybė saugoti lietuvišką dainą, o kas mokys lietuviškai giedoti ir diriguos suburtam lietuvininkų chorui? Tilžės lietuvių bažnyčios kunigas paprašė Vydūno ir šis ėmėsi šios nelengvos užduoties.

Dėl lietuvininkų rūpesčio ir pasiaukojimo buvo leidžiami lietuviški laikraščiai ir knygos. Kai lietuviškas spausdintas žodis, atspaustas lotyniškomis

raidėmis, Lietuvoje buvo uždraustas, Mažojoje arba Prūsų Lietuvoje spaustuvės, prisilaikant valdžios nurodymų, savo verslą galėjo plėtoti pagal laisvą konkurenciją kaip ir kitus verslus. Lietuviški laikraščiai Mažojoje Lietuvoje buvo spausdinami Tilžėje, Ragainėje, Karaliaučiuje, net Priekulėje. Uždraudus lietuvišką spaudą Lietuvoje, Jonas Basanavičius savo straipsnius siuntė į Klaipėdą, kur veikė Martyno Šerniaus spaustuvė ir jo leidžiamas laikraštis „Lietuviška ceitunga". M. Šernius spausdino Jono Šliūpo, Jurgio Zauerveino (*Georg Sauerwein*), Jurgio Mikšo ir Martyno Jankaus straipsnius, kurie saugojo lietuvininkus nuo nutautėjimo.

Tačiau lietuviškų laikraščių gyvai reikėjo ir Didžiosios Lietuvos skaitytojams. Kaip tą sunkų uždavinį išspręsti? J. Basanavičius pripažino, kad be mažlietuvių „Aušra" dienos šviesos nebūtų išvydusi. Tuokart jis rašė: „Man, apsikrovusiam darbais, spausdinti Prahoje ir siųsti į Lietuvą būtų neįmanoma ir brangu." Jis jaunajam J. Mikšui patarė tapti „Aušros" redaktoriumi ir visą atsakomybę prisiimti ant savo jaunos galvos. Pirmųjų prenumeratorių buvo nedaug, tik 75, o „Aušros" tiražas, užsakytas Basanavičiaus, buvo 1 000 egzempliorių. Ką daryti su likusiais laikraščiais?

„Aušros" spinduliai pasieks ne tik Lietuvos skaitytojus, bet ir Lietuvos tremtinius, išsibarsčiusius Rusijos platybėse, Petrapilyje, Rygoje, Varšuvoje, Vokietijoje, Amerikoje... Be lietuviško laikraščio visi jie, tarp jų ir Vincas Kudirka, būtų buvę pasmerkti nutautėjimui. Tačiau išsiuntinėti laikraščius po visas *pasvietes* buvo labai brangu ir pavojinga. Ir tuosyk į pagalbą šoko knygnešiai...

J. Mikšas, gavęs iš tėvo nemažą palikimą – 10 000 markių, įgyvendino savo seną svajonę ir už 3 500 markių nusipirko spaustuvę „Aušros" ir kitų lietuviškų spaudinių leidybai. Mikšas tarsi koks Don Kichotas perėmė susidariusią šešių šimtų markių skolą Manderodės (*Otto von Manderode*) spaustuvei už „Aušros" pastarųjų dviejų numerių išleidimą ir dar šimto markių skolą knygnešiui, kuris tokia suma buvo įvertinęs savo rizikingą darbą.

Netrukus J. Mikšas pasiliko plikas kaip tilvikas. Jo spaustvę ištiko bankrotas. J. Mikšas, būdamas 24 metų, prarado viską: pinigus, pasitikėjimą žmonėmis ir gyvenimą. Mirė, nesulaukęs nė 30 metų.

Sužibėjo J. Mikšo žvaigždelė trumpam ir užgeso. Padėka jam, kad ir netiesiogiai, už sugrąžinimą prie tėvų kalbos buvo išreikšta jauno Varšuvos studento Vinco Kudirkos. Jis perims iš J. Mikšo rankų virvę ir skelbs pavojaus varpus Lietuvai: „Kelkitės. Nemiegokite. Būkite budrūs ir neleiskite savęs žeminti. Nuo jūsų apsisprendimo priklauso Lietuvos likimas."

M. Jankus, vos tik sugrįžęs iš Sibiro po Pirmojo pasaulinio karo, nors ir palaidojęs ten savo senąjį tėvužį ir mažiausią 5 metų sūnelį, skuba pas Lietuvos inteligentus: „Broliai, lietuviai, jei tik jūs skelbsite Lietuvos nepriklausomybę, mes, Mažoji Lietuva, jungsimės prie jūsų..." Pasakyti tuos žodžius laiku Jankui buvo labai svarbu. Jankus su savo gausia šeima, sugrįžęs iš Sibiro į Bitėnus, savo namų neberado... Jie buvo paversti pelenais. Tačiau Tautos namai Jankui visados buvo svarbesni už savo šeimos namus.

Vos tik Lietuva paskelbė savo nepriklausomybę, 24 Mažosios Lietuvos vyrai po 9 mėnesių pasirašė po Aktu, kuris skelbė:

Atsižvelgiant į tai, kad viskas, kas yra, turi teisę gyvuoti, ir tai, kad mes lietuviai čionai, Prūsų Lietuvoje gyvenantys, sudarome šio krašto dauguomenę, mes, remdamies ant Wilsono Tautų paties apsisprendimo teisės, reikalaujame priglaudimą Mažosios Lietuivos prie Didžiosios Lietuvos. Visi savo parašu šitą pareiškimą priimantieji pasižada visas savo jėgas už įvykinimą minėtojo siekio pašvęsti.

Tilžėje, lapkričio 30 d. 1918 mt.

Prūsų Lietuvos tautinė taryba.

Iš tikrųjų, siekis prijungti tai, kas Vytauto prieš penketą šimtmečių buvo atiduota pagal Melno taiką,

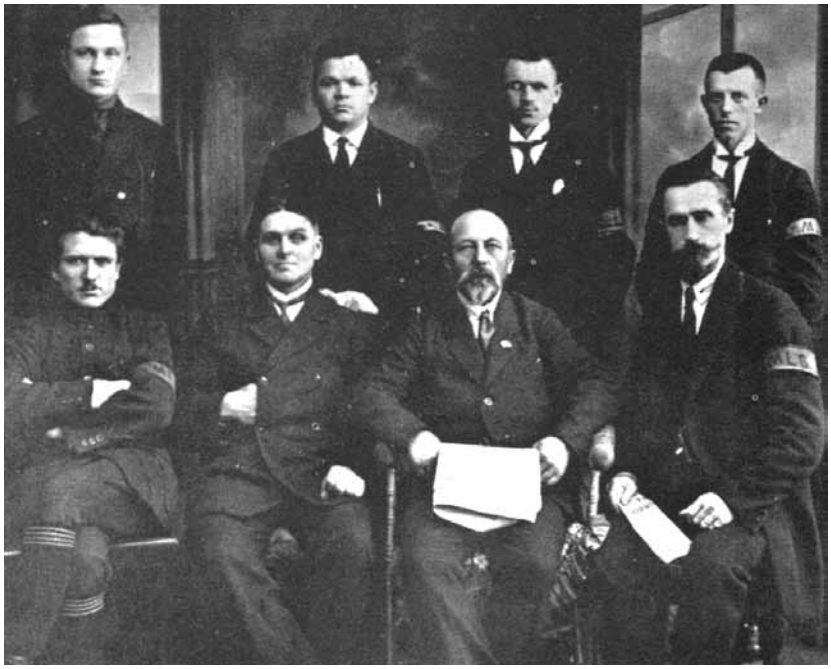

Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas ir jo artimiausi bendradarbiai. Sėdi (iš kairės) V. Šaulinskas – iždininkas, Jurgis Lėbartas – vicepirmininkas, Martynas Jankus – pirmininkas, Jonas Vanagaitis – sekretorius. Stovi (iš kairės) Stepas Darius ir Antanas Ivaškevičius-Ivas (iš Amerikos), Aleksandras Marcinkevičius-Mantautas ir Juozas Pronskus. Nuotr. iš Vandos R. Kralikauskienės asmeninio archyvo. Šaltinis – Pranio Alšėno, Martyno Jankaus kn. „Mažosios Lietuvos patriarchas. Gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai", Torontas (Kanada), 1967, p. 91

nebuvo lengva. 1920 m. vėlyvą rudenį mažlietuvių delegacija, vadovaujama kunigo ir filosofo Viliaus Gaigalaičio, pasiėmusi apie 20 knygų iš Sudmantų ūkininko bibliofilo Jono Birškaus bibliotekos, vyko į Paryžių su tikslu Santarvės ambasadorių tarybai įrodyti šio krašto lietuviškumą ir kaip dėl Bismarko nutautinimo politikos, bėgant metams, mažėjo lietuvių skaičius šiame krašte.

Ambasadoriai į tai atsižvelgė. Paryžiaus taikos konferencijos pirmininkas Žoržas Benžamenas Klemanso (*Georges Benjamin Clemenceau*), komentuodamas minėtą sutarties 99 str. Klaipėdos krašto klausimu, kalbėjo:

Šis kraštas visada buvo lietuviškas, jo gyventojų dauguma kalbos ir kilmės atžvilgiu yra lietuviška. Tas faktas, kad Klaipėdos miestas daugiausia yra vokiškas, negalėtų pateisinti viso krašto priskyrimo Vokietijos suverenumui, ypač jau dėl to, kad Klaipėdos uostas yra vienatinis Lietuvos išėjimas į jūrą.

Mažlietuvių noras jungtis prie Lietuvos bus patenkintas, kai tik Lietuva taps valstybe, pripažinta *de jure* Santarvės valstybių. Tai buvo padaryta tik 1922 m. gruodį, prieš pat Kalėdas. Visos sąlygos prisijungimui prie Lietuvos teoriškai buvo parengtos, jei ne lenkų noras prisijungti Klaipėdos uostą su visu Klaipėdos kraštu, o po to ir Lietuvą, kurios Vilniaus kraštą jie jau buvo užėmę...

Lenkai po Žalgirio mūšio prisijungė Vakarų Prūsijos Varmijos žemę, o po to atėjo laikas prisijungti ir Rytų Prūsiją. Ačiū Dievui, kad mažlietuviai priešinosi Freištato idėjai – suteikti Klaipėdai laisvojo uosto teises. Toji teisė reiškė, kad lenkai į šį uostą turėtų tokias pat teises (jei ne didesnes) kaip lietuviai. Kadangi lenkai Versalyje turėjo labai gerą užnugarį, kovoti su lenkais sekėsi sunkiai.

Begrįžtant iš Paryžiaus, lietuvininkams kilo mintis: jei teisėtomis priemonėmis, laikantis visų įstatymo raidžių, savo tikslo nepasieksime, mes parodysime nepaklusnumą vokiečių direktorijai Klaipėdoje. Iškilo sukilimo idėja: mes su šaulių pagalba nuverčiame vokišką direktoriją. Ką darys prancūzai? Jie pagal Paryžiaus taikos konferencijos sprendimą turės leisti Klaipėdos kraštą prijungti prie Lietuvos. Būtų gerai, kad kraujas nebūtų pralietas...

Iki 1922 m. gruodžio 22 d., kai Lietuva buvo pripažinta *de jure*, ministras pirmininkas Ernestas Galvanauskas apie jokius sukilimus, o juo labiau karą, nėjo į jokias kalbas, o po šios datos leido šauliams veikti, pats neįsipareigodamas niekuo:

Jūs esate savanoriai ir pralaimėjimo atveju nešite visą atsakomybę. Mes nieko dėti. Priešingu atveju Lietuvos nepriklausomybė gali pakibti ant plauko.

Taigi, visą atsakomybę prisiėmė savanoriai iš Mažosios ir Didžiosios Lietuvos. Kai prisiimi atsakomybę, reikia ir susimokėti. 12 savanorių (karių, karininkų ir šaulių) iš Lietuvos susimokėjo pačia aukščiausia kaina – savo gyvybe.

Mažlietuviai prisidėjo tuo, kuo galėjo. Ginklų jie neturėjo ir, savaime suprantama, kad vokiečiai jų Klaipėdos krašto piliečiams nedavė. Mažlietuvių sukilėlių vadas buvo Erdmonas Simonaitis. Viso ginkluoto sukilimo vadas buvo Jonas Polovinskas-Budrys. Nė vienas iš Lietuvos karininkų nesutiko būti sukilimo vadu, o dėl ko? Jie buvo davę priesaiką Lietuvos valstybei ir pagal statutą jos laikėsi.

Istorikai tvirtina, kad mažlietuvių savanorių sukilime dalyvavo apie 300. Jie teigia, kad tai mažai ir kad Klaipėdos krašto žmonių indėlis niekinis. Jeigu yra svarbus sukilėlių savanorių skaičių palyginimas iš Mažosios ir Didžiosios Lietuvos, tuokart reikėtų atsižvelgti į bendrą gyventojų skaičių, kuris tuometinėje Didžiojoje Lietuvoje buvo truputį daugiau kaip 2 mln., o Klaipėdos krašte 1925 m. buvo 141 640 gyventojų, iš kurių beveik pusė buvo vokiečiai arba jau nutautėję lietuviai. Tuokart pasirodys, kad prie bendro reikalo prisidėjo abi pusės pagal savo galimybes. Reikia neužmiršti, kad mažlietuviai tebebuvo priklausomi nuo svetimųjų, o lietuviai jau buvo laisvi.

Mažosios Lietuvos arba Klaipėdos krašto nukariauti, kaip teigia kai kurie istorikai, nereikėjo. Mažosios Lietuvos savanoriai, sutarę su vokiečių policija, kad ši nesikiš, draugiškai pervedė Lietuvos savanorius per sieną ir saugiai juos atvedė į Pagėgius, Šilutę ir Klaipėdą – nebuvo iššautas nė vienas šovinys, nebuvo nė vienos aukos. Kariauti Mažosios Lietuvos (Klaipėdos krašto) teritorijoje neprisiėjo. „Karas“ bus skelbiamas tik prancūzams, esantiems Klaipėdos mieste, tuo atveju, jei šie nesutiks taikiu būdu vokišką direktoriją pakeisti lietuviška. Sukilimo vadas J. Polovinskas-Budrys tuo tikslu siuntė pasiuntinius prancūzų valdžiai. Šiai nesutikus, reikėjo kažką daryti.

1923 m. sausio 11 d. E. Simonaitis, mažlietuvių sukilimo organizatorius, pasiėmęs 25 savanorius, nuvyko į Bajorų stotį, kurią saugojo vokiečių žandarai, vadovaujami Šilutės policijos komisaro Štelgerio ir prancūzų leitenanto Linė.

Išvydęs E. Simonaitį su savanoriais, prancūzas įsakė paleisti ugnį į sukilėlius. Vokiečių komisaras Štelgeris sukomandavo: „Halt. Nešauti.“ Prancūzų kapitonas net užsikirsdamas pradėjo grasinti: „Aš jus visus atiduosiu karo lauko teismui už išdavystę. Aš jus nušausiu.“

Štelgeris jį greitai nuramino:

Mes, vokiečiai ir lietuviai, esame šio krašto gyventojai, čia gimę, čia užaugę, gyvenome iki šiol drauge ir turėsime gyventi ateityje. Jūs, prancūzai, čia esate svetimi. Kaip atvykote, taip ir išvyksite. Štai kodėl mes, klaipėdiškiai, negalime vieni į kitus šauti.

Solidarumas kaip ir Levo Tolstojaus romane „Karas ir taika“, o jis atsirado dėl labai paprastos priežasties: atsiimti Klaipėdą iš lietuvių vokiečiams bus paprasčiau nei iš lenkų, kurie į Klaipėdos uostą

turėjo gana rimtų ketinimų. Dar reikėtų neužmiršti, kad visi sukilėliai (savanoriai) iš Lietuvos, neišskiriant ir Lietuvos kariškių, šaulių vado Vinco Krėvės (tikr. Mickevičius) rūpesčiu Berlyne buvo aprūpinti vokiška civiline apranga bei vokiškais ginklais ir šoviniais...

Mažlietuviai, kurie 1939 m. atėjus į Klaipėdos kraštą Hitleriui, atsisakė Vokietijos pilietybės ir optavo už Lietuvbos pilietybę, prarado viską: turtą, namus, tėviškę, šeimas... Didžioji jų dalis gyvenimą baigė Vokietijos kalėjimuose ir konclageriuose.

E. Simonaitis kalėjo Klaipėdoje ir Mauthauzeno bei Dachau koncentracijos stovyklose. Jis ėmėsi vadovauti mažlietuviams, siekiant nuversti vokišką direktoriją Klaipėdoje, o vietoje jos išrinkti lietuvišką direktoriją ir Klaipėdos kraštą prijungti prie Lietuvos. Prie to jis prisidėjo aktyviai ir buvo išrinktas pirmosios lietuviškos direktorijos pirmininku. Užsimokėjo skaudžiai.

Martynas Reisgys buvo nukankintas Mauthauzeno koncentracijos stovykloje. Jo žmona su vaikais išvežta į Sibirą, kur ji ir mirė. Kodėl Klaipėdos istorikai pamiršo M. Reisgį, E. Simonaitį ir kitus, kurie dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos paaukojo savo gyvenimus, o kai kurie ir gyvybę? Juk juodu ne kartą buvo išrinkti lietuviškos direktorijos pirmininkais ir gynė lietuviškus reikalus seimelyje. Tokie tyrimai parodytų, kad Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuviai ėjo ranka rankon iki pergalės. Tuokart išryškėtų, kad tarp jų buvo tvirti partnerystės ryšiai ir vienas tikslas – viena Lietuva.

Mikas Šlaža už lietuviškų vadovėlių leidybą kalėjo Sachsenhauzeno koncentracijos stovykloje ilgus 4 metus. Vos gyvas išėjęs iš konclagerio, jis parašė knygą „Žvėrys žmogaus pavidalu“. Juk leisti lietuviškus vadovėlius, kai Klaipėdos krašte buvo pripažintos lygios teisės lietuvių ir vokiečių kalboms, nebuvo joks nusikaltimas, tačiau, atėjus į valdžią Hitleriui, viskas pasikeitė.

Kas ateities kartoms paliudys apie Mažosios Lietuvos istoriją? Tik knygos ir laikraščiai, leisti Mažojoje Lietuvoje. Šlažos išleista Martyno Gelžinio Klaipėdos krašto arba tėviškės geografija taip pat daug ką papasakojo to meto moksleiviams. Juk geografija kalba apie valstybių sienas, o jos dėl įvairių priežasčių keičiasi. Pasirodė, kad lietuvių kalba ir lietuviška dvasia parašyta gimtinės geografija Šlažai tapo baisiu nusikaltimu.

Vilius Gaigalaitis mirė badu Vokietijoje dėl to, kad atsisakė vokiečių pilietybės ir su žmona pasirinko Lietuvos pilietybę. Jo žodžiai: „Žmogus, išsižadėjęs savo tautybės ir gimtosios kalbos, yra apgailėtinas“ – neliko nepastebėti. Jo nebuvo pasigailėta.

Adomas Brakas neturėjo pasirinkimo. Atėjus į Klaipėdą Hitleriui, jis su žmona optavo už Lietuvos pilietybę ir pasitraukė į Kauną, o atėjus rusams 1940 m. su sūnumi Tautvydu buvo išvežtas į Sibirą. Po tremties A. Brakas buvo įmestas į kalėjimą už tai, kad skaitė knygą „Kaip jie mus sušaudė“. Vydūno pasekėjas pacifistas dailininkas A. Brakas mirė Barnaulo kalėjime. Kapo vieta nežinoma. Jo kenotafas turėtų stovėti Bitėnų kapinėse šalia Vydūno ir M. Jankaus.

Klaipėdos universiteto (toliau – KU) istorikai turėtų nuodugniau tirti Klaipėdos krašto istoriją ir lietuvininkų indėlį į tai, kad šis kraštas, per šimtmečius išlaikęs lietuvių kalbą, Vokietijai pralaimėjus Pirmąjį pasaulinį karą, Tilžės aktu pareiškė norą jungtis prie Lietuvos. Pagal Ambasadorių tarybos susitarimą Paryžiuje, Klaipėdos kraštą buvo pažadėta priskirti Lietuvai, kai tik Lietuva Santarvės valstybių bus pripažinta *de jure*.

Kai kurie istorikai Klaipėdos krašto prijungimo istoriją bando pateikti kaip užkariavimą, įvykdytą Lietuvos vyriausybės per pusdienį ir kad tai buvęs drąsiausias tarpukario Lietuvos vyriausybės žygdarbis. Mažosios Lietuvos lietuvininkų indėlio, o ir jų pačių, tarsi nebuvo. Tokiu atveju būtų galima istorikų paklausti: kodėl Lietuvos vyriausybė neatsikariavo Lietuvos sostinės Vilniaus? Kodėl nebuvo Vilniaus krašto akto, kuriame Vilniaus krašto gyventojai patvirtintų, kad nori jungtis prie Lietuvos? Juk savanoriai dėl Vilniaus kovojo ir paaukojo daugiau gyvybių nei dėl Klaipėdos...

Istorikai, ypač KU, yra linkę nutylėti lietuvininkų indėlį išlaikant lietuvybę šiame vokiškame krašte. Jie turėtų pripažinti, kad be lietuvių kalbos išlaikymo Klaipėdos krašte joks prijungimas nei žygis į Klaipėdą nebūtų buvęs įmanomas.

Istorikai turi galimybę formuoti visuomenės nuomonę ir dėl to privalo pateikti krašto istoriją visapusiškai: nenutylėti, nesumenkinti, remtis visais įmanomais šaltiniais, pasiremti įvykių dalyvių gyvais prisiminimais, o nesinaudoti vis tomis pačiomis klišėmis: atėjom ir nukariavom.

Rašytojas dr. Arvydas Juozaitis, pristatydamas savo naują knygą Klaipėdos apskr. Ievos Simonaitytės viešojoje bibliotekoje, pradėjo ne nuo savo knygos apie Lietuvos išsivaikščiojimą... Jam rūpėjo pasakyti tai, kas jam gulėjo ant širdies: „Atėjome ir nukariavome Mažąją Lietuvą. Ar tai gerai?“

Žinoma, kad negerai. Jos nukariauti nereikėjo, nes ji pati 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžės aktu pareiškė, kad nori jungtis prie Lietuvos.

„Ar buvo Tilžės aktas? – nustebęs klausia rašytojas. – Juk jo nebuvo... Ir lietuvininkų prieš šimtą metų jau nebebuvo... Jie nebekalbėjo lietuviškai...“ Tuokart aš jo paklausiau: „Prie kokių sąlygų nei Lietuvos savanoriai, nei kariai nebūtų galėję peržengti Klaipėdos krašto sienos?“ Rašytojas pagalvojo ir atsakė: „Jei visi būtų nutautėję ir Klaipėdos krašte nebebūtų lietuvių kalbos.“

Atsakymas teisingas. O kas iš jo išplaukia? Jei buvo gyva kalba, tai buvo ir ja kalbančių nuo

Mažvydo, Donelaičio laikų iki 1923 m. ir šių dienų. Tie kalbantys lietuviškai save laikė lietuvininkais. Jie iki galo laikėsi idėjos, kad Mažoji Lietuva turi prisijungti prie Lietuvos. Tai buvo nelengva, nes germanizacija savo darbą jau buvo padariusi. Norinčiųjų jungtis prie Lietuvos nebuvo triuškinanti dauguma, bet ar dėl tos priežasties lietuvininkams buvo lengviau? Priešingai. Tačiau jie nesitraukė ir savo žodžio, parašyto Tilžės akte, laikėsi.

Klaipėdos humanitaras a. a. dr. Albertas Juška, siekdamas apginti lietuvininkų garbę ir orumą, parašė išsamų straipsnį „Klaipėdos krašto... okupacija 1923 m. sausio 15 d. ... ???“ (*Voruta*, Nr. 15 (609), 2006 m. rugpjūčio 5 d., p. 2). Tais trimis klaustukais dr. A. Juška klausia, ar tai buvo tik Klaipėdos krašto okupacija?

2006 m. liepos 19 d. Seimas savo sprendimu, be kitų minėtinų datų, įtraukė ir sausio 15-ąją – Klaipėdos krašto dieną. Pastaroji skirta priminti šios teritorijos prijungimą prie Lietuvos 1923 m. Tąkart Istorijos instituto direktorius habil. dr. Alvydas Nikžentaitis, prieš tai dirbęs KU, paskubėjo pareikšti savo nuomonę „Lietuvos ryto“ liepos 20 d. straipsnyje „Atmintinų dienų sąraše ir abejotinos datos“. Habil. dr. A. Nikžentaičio nuomone, 1923 m. sausio 15 d. Lietuva paprasčiausiai okupavo pamario kraštą. Šį įvykį jis prilygino 1920 m. spalio 9 d. želigovskininkų įvykdytai Vilniaus krašto okupacijai. O kiek vėliau prof. dr. Alfredas Bumblauskas „Nacionalinės ekspedicijos“ metu Mažosios Lietuvos prijungimą prie Lietuvos prilygino Krymo prijungimui prie Rusijos: „Atėjome kaip tie žalieji žmogeliukai ir užėmėme.“ Ir tai girdėjo visa Lietuva.

Dr. A. Juška rašė, kad panašią poziciją istorikas dr. A. Nikžentaitis deklaravo jau ne pirmą kartą. 2003 m. sausio 15 d. Klaipėdoje prie buvusio prancūzų prefektūros pastato buvo atidengta memorialinė lenta šiems įvykiams prisiminti. Tą dieną prie lentos susirinkusiems klaipėdiškiams habil. dr. A. Nikžentaitis kalbėjo: tokių memorialinių lentų atidengimas, apskritai, paminklų statymas jam primenąs tą savos teritorijos pažymėjimą, kuriuo naudojasi šunys.

Jei tokios mintys būtų išsakytos vokiečių istorikų, tai lietuvininkų nestebintų, bet kai šitaip kalba nepriklausomos Lietuvos istorikas lietuvininkams tai liko nesuprantama. Liūdniausia, kad į tą pačią dūdą pučia dalis Nikžentaičio buvusių mokinių, studijavusių KU.

Dr. A. Juškos straipsnis buvo paklausimas istorikams: „Ar iš tikrųjų 1923 m. sausio 15 d. buvo tik Klaipėdos krašto okupacija?“ Gal tai atskirtų po Melno taikos lietuvių tautos dalių susijungimas?

Savo straipsnyje dr. A. Juška pateikia faktus: „Kaip tuokart suprasti M. Jankų, J. Strėkį, J. Lėbartą, V. Šaulinskį, J. Brūvelaitį, 1923 m. sausio 9 d. Šilutėje pasirašiusius vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto manifestą, jog sukilėliai krašto valdžią ima į savo rankas? Nereikėtų manyti, kad jie buvo tokie naivūs ir nesuvokė, kad sukilimo pralaimėjimo atveju jų laukia ilgalaikis įkalinimas arba mirties bausmė.

Kaip suprasti tuos 120 gyventojų, dalyvavusių 1923 m. sausio 19 d. Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto skyrių ir draugijų atstovų suvažiavime Šilutėje? Kaip suprasti tuos 76 įvairių organizacijų, bendrijų, religinių bendruomenių pasiuntinius, pasirašiusius Deklaraciją apie Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos autonominėmis teisėmis? Galiausiai tuos 300 mažlietuvių vyrų, prisijungusių prie karinių dalinių. Šia proga siūlytume pasižiūrėti prof. habil. dr. Domo Kauno leidinio „Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai“ 553 fotografiją, skirtą „Eglės“ draugijos 10-mečiui. Joje beveik visi vyrai prisisegę apdovanojimus – Klaipėdos sukilėlio medalius. O kiek tokių buvo „Vilties“ ir kitose draugijose?

Prieš daug šimtų metų šis kraštas buvo nukariautas ir okupuotas vokiečių, o Klaipėdoje prie Danės buvo pastatyta Kryžiuočių ordino pilis – Memelburgas. Kraujas liejosi upeliais. Ar tai gerai? Negerai. Po kelių šimtmečių šį kraštą nukariavo rusai ir gerai žinome, kas buvo po to. Ar tai gerai? Labai blogai. O dabar mums laisvos Lietuvos istorikai sako: atėjo lietuviai ir per pusdienį nukariavo Mažąją Lietuvą 1923 m. sausio 15 d., o dr. A. Juozaitis dar klausia: ar tai gerai? Norėtųsi rašytojo, filosofo dr. A. Juozaičio ir istoriko habil. dr. A. Nikžentaičio paklausti: „Ar tarp tų trijų okupacijų nebuvo jokio skirtumo?“ Istorikų pareiga būtų įforminti šią jungtį deramai. Įvesdami naujas sąvokas, o ypač, jei kalbama apie nukariavimą ar okupaciją, istorikai privalo jausti atsakomybę, nes jie formuoja visuomenės nuomonę. Kokią išvadą pasidaro sau rusakalbiai, jei Klaipėdą nukariavo lietuviai kaip ir rusai?

Artėjant Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos šimtmečiui, be „Arkos“, Klaipėdoje neatsirado jokio ženklo nei sukilimo vadui J. Polovinskui-Budriui, nei E. Simonaičiui – mažlietuvių vadui, nei vyriausybės atstovui E. Galvanauskui, kuris vienintelis iš visų tuometinių ministrų tepalaikė sukilimo idėją. Tas ženklas galėtų būti rašytinis, bet mes jo niekaip nesulaukiame.

Planuojama sukurti filmą. Jei jis bus kuriamas tik „nukariautojų“ dvasia, tai bus skrydis virš Mažosios Lietuvos tik vienu sparnu, neprisimenant tų, kurie lietuvišką dvasią šiame krašte išlaikė. Istorikai turėtų žinoti, kad kalbos išlaikymas tautos gyvenime vaidina svarbesnę rolę nei ginklai, karai ar galingos pilys. Iš šių dienų realijų matome, kad ten, kur buvo lietuviškai kalbančių, išliko ir Lietuva, kur lietuviškai kalbančių nebuvo, liko tik Lietuvos kunigaikščių pilių griuvėsiai.

1923 m. apie „karą“ niekas negalvojo ir tokio žodžio nevartojo. Jei kariškis eina be uniformos, be jokių skiriamųjų ženklų, su svetimais ginklais ir

drabužiais, jis yra tik savanoris. Niekas iš Lietuvos karininkų nesutiko būti sukilimo vadu. Tai daug pasako. Karininkai, davę priesaiką pagal Lietuvos statutą, jos laikėsi. Iš to išplaukia, kad reikėtų atiduoti deramą pagarbą savanoriams: 1918, 1923 ir 1990 metų. Pasak a. a. prof. habil. dr. Edvardo Gudavičiaus, nei vienas Lietuvos kunigaikštis nėra vertas vieno Lietuvos savanorio.

KU dėstytoja, docentė dr. Arūnė Liucija Arbušauskaitė parašė labai vertingą knygą apie Mažosios Lietuvos optantus. Jų buvo daugiau nei 300 ir visų jų likimai, vien dėl to, kad jie norėjo jungtis prie Lietuvos ir pasirinko Lietuvos pilietybę, buvo tragiški. Tai ir buvo jų didysis indėlis į Mažosios Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos suvienijimą. Laukiame daugiau panašių veikalų.

Tačiau kol kas nuotaikos Klaipėdoje miglotos. Kai reikėjo sukurti Mažosios Lietuvos etnografinio regiono herbą, KU docentas dr. Arūnas Baublys ir dailininkė Jūratė Bizauskienė sukūrė herbą, kuriame pavaizduotas geltonas briedis mėlyname fone. Briedžiui iš kairės stovi riteris, o iš dešinės – moteris kuršių rūbais. Žemiau skydo juosta su lotynišku užrašu: „*Salus publica suprema lex*“ („Žmonių gėris – aukščiausias įstatymas“).

Iš 12 Etninės kultūros globos tarybos narių (o tai mokyti žmonės iš universiteto ir kiti, užimantys svarbias pareigas) 10 balsavo sutikdami su tuo, kad toks etnografinio Mažosios Lietuvos regiono herbas būtų tinkamas. Norėčiau jų paklausti: „Argi dar kur nors pasaulyje atsirastų tauta, kuri savo genčių nukariautoją, vokiečių riterį, praliejusį prūsų, lietuvių ir kuršių kraują, dėtų į savo herbą? Jei reikėjo moters, kodėl tai nebuvo lietuvininkų moteris tautiniais rūbais? Kuršiai yra latvių gentis.

Heraldikos komisija šio herbo nepatvirtino. Buvo nuomonių nesutarimas. Tuokart istorikė, docentė dr. Silva Pocytė pareiškė: „Nė vienas regionas taip nesiremia istoriniais dalykais, kaip mes. Manau yra didelis nenoras atkreipti dėmesį, kad mes turime ir išeiviją, jų nuomonę.“ Įdomu, kokią išeiviją istorikė turi omenyje: lietuvininkų ar vokiečių?

Argi istorikai, kurie tikrai žino, kad mažlietuviai visados ranka rankon ėjo už lietuvių kalbos išlaikymą ir Lietuvos suvienijimą, gali nutylėti skaudų lietuvininkų likimą ir jų indėlį į Lietuvos istoriją? Argi lietuviams buvo reikalingas tik Klaipėdos uostas ir Klaipėdos krašto žemė be žmonių?

Jau nuo 2003 m. buvo pradėtos kaldinti naujos sąvokos Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos istoriniams įvykiams pavadinti: „Atėjome ir nukariavome. Okupavome per pusdienį. Ir tai buvo drąsiausias tarpukario Lietuvos vyriausybės žingsnis...“ Argi? Juk Lietuvos savanoriai kariavo prieš lenkus, rusus ir bermontininkus. Lietuvos teismas pirmasis pasaulyje iškėlė bylą nacionalsocialistams (Noimano ir Zaso byla) ir ją laimėjo. Anglų, prancūzų ir amerikiečių žurnalistai stebėjo tą bylą ir skelbė žinią pasauliui: „Naciai ateina, būkite budrūs.“ Ar pasaulis išgirdo? Ar istorikai įvertino jaunos Lietuvos valstybės ir tuometinio teismo darbuotojų drąsą?

Jei būtų tyrinėjamas lietuvių politikų elgesys Klaipėdos krašte po susijungimo ir po Antrojo pasaulinio karo, tai pasirodytų, kad lietuviai su vietos gyventojais elgėsi kaip nukariautojai, bet ar tai atsakinga politiškai? Kai Lietuvos istorikai Lietuvos karinį žygį prilygina Želigovskio Vilniaus krašto okupacijai ar Krymo okupacijai, jie skaldo Vilniaus ir Klaipėdos krašto visuomenes, o to neturėtų būti. Tuo gali patikėti ir užsienio istorikai bei politikai. Jei istorikai pripažins Tilžės akto reikšmę, Paryžiaus taikos konferencijos nutartį, lietuvininkų priešinimąsi *freištato* idėjai, tuokart Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos taps teisėtu.

Kadangi iki šiol vis dar skiriasi nuomonės, 1923 m. reikėtų paskelbti Mažosios Lietuvos metais ir ištyrinėti mažlietuvių indėlį į Lietuvos susivienijimą. Mažlietuviai turi ką pasakyti – kaip ir žydai. Tuokart Lietuvos visuomenė susidarys aiškią nuomonę, kaip per šimtmečius mažlietuviai išsaugojo lietuvių kalbą, o tai buvo pagrindinė sąlyga 1923 m. šiaurinę Mažosios Lietuvos dalį – Klaipėdos kraštą – teisėtai prijungti prie Lietuvos.

■

Jokūbynės parkas Tilžėje

Andželika ŠPILIOVA,
istorikė, muziejininkė*, paminklosaugininkė,
Tilžė (Sovetskas), Rusija

Valdemaras Talmanas (*Waldemar Thalmann*) savo knygoje „Septynios įžymios vietos Tilžėje“[1] į lankytinų objektų sąrašą pagrįstai įtraukė Jokūbynės (vok. *Jakobsruhe – vert. pastaba*) parką. Dėl nuostabių želdinių, ūksmingų alėjų ir takelių, margų gėlynų, romantiško tvenkinio, fontanų ir skulptūrų tai puikus sodų bei parkų meno pavyzdys.

Prieš šimtą metų Jokūbynės parkas, kaip nuostabiausia vieta pasaulyje, buvo įamžintas grožinėje literatūroje[2] – būtent čia vyksta Hermano Zudermano (*Hermann Sudermann*) novelės „Kelionė į Tilžę“ veiksmas. Kūrinio herojai Ansas Balčius ir jo žmona Indrė, perskaitę skelbimą apie įvyksiantį Lietuvos dragūnų pulko kapelos koncertą[3], keliauja į Tilžę.

Parko gamtos didybė buvo stulbinanti: „Medžiai tokie aukšti ir ūksmingi, kokių Indrė dar nebuvo mačiusi nei Heidekruge[4], nei Mėmelyje.“[5] Ten, Jokūbynėje, giliai sužavėta orkestro atliekamos nuostabios Heinricho Šeferio (*Heinrich Schäfer)* „Paštas miške“ melodijos, herojė pajuto katarsiui prilygstantį nepaprastą įkvėpimą ir emocinę iškrovą. Būtent Tilžės parke Jokūbynėje nuskambėjo didžiausias komplimentas Lietuvos moterims! „Jeigu lietuvė graži, tai ji kur kas gražesnė už mus, vokietes“[6], – tai vienos H. Zudermano herojės žodžiai.

15 ha parko istorija prasideda XIX a. pradžioje. Tuo metu tai buvo neįžengiamas laukinės gamtos kampelis, kur šalia alksnių pelkės stūksojo smėlio kopos, pro kurias tekėjo Mervišo upelis. Iš šiaurės šalia jo buvo didžiulė ganykla. Čia pat dar buvo 4 margų dydžio žemės sklypas, priklausęs vežikui Samueliui. 1799 m. pelkėtame miškelyje buvo pastatytas ganyklos sargo namelis. 1800 m. Žemės administracija nusipirko iš sutuoktinių Samuel sklypą kartu su namu už 1 tūkst. talerių ir pastatė jame naują miesto tirą.

1821 m. sargui buvo pastatytas naujas namas, o senąjį už 30 talerių išnuomojo virėjui Kolbe, pavertusiam jį pelninga vieta – 1821 m. balandžio 13 d. įkūrė viešbutį su restoranu, kuris, laikui bėgant, imtas vadinti Jokūbyne.[7] Po dvejų metų ką tik įkurta Sodų draugija[8] kreipėsi į apygardos administraciją prašydama „įkurti vaismedžių ir pramogų sodą“. Šiame 1823 m. balandžio 24 d. rašte ši vieta pirmą kartą pavadinta Jokūbyne (*Jakobsruhe*).[9] Galimos kelios pavadinimo kilmės versijos. Manoma, kad pavadinimas kilęs nuo minėto ganyklos sargo vardo. A. Kuršatas (*A. Kurchat*) mano, kad parkas buvo pavadintas taip pat, kaip ir to paties pavadinimo viena linksmybių įstaiga Karaliaučiuje.[10] H. Kirinis (*H. Kirriniss*) išsako mintį, kad pavadinimas susijęs su miesto teismo asesoriumi Jokūbu Gedūnu, kadaise pasistačiusiu būstą šioje vietoje.[11]

1825 m. šis sklypas buvo perduotas Sodų draugijai, kuri pirmiausia pradėjo sausinti pelkėtą vietovę tiesdama griovius ir rinkdama vandenį į baseiną, įrengė takus, pastatė pavėsines. Pagrindinis kelias, driekęsis nuo viešbučio per visą sodo ilgį, buvo nutiestas 1825 m. Nuo 1826 m. pušynas virsta parku, įrengiamas tuopų ir vaismedžių medelynas, kai kurios sodo dalys apsodinamos dekoratyviniais krūmokšniais. 1828 m. pastatyta orkestro veranda. 1829 m.

1 Waldemar Thalmann, *7 Denk - und Sehenswuerdikeiten Tilsits*, Tilsit, 1925.
2 Hermann Sudermann, *Litauische Geschichten*, Berlin: DBG, 1917, s. 3
3 Prūsijos (Lietuvos) princo Albrechto dragūnų pulko istorija prasideda 1717 m. karaliaus Frydricho Vilhelmo I valdymo metu. 1879 m. dragūnų pulkas persikėlė į naują pastatą Bahnhof gatvėje (dab. Raudonosios armijos g.), kuris, būdamas beveik 200 m ilgio, iki šiol tebėra didžiausiu kompleksiniu miesto pastatu.
4 Heidekrugas – Šilutė, Mėmelis – Klaipėda – *red. past.*
5 Hermann Sudermann, *Litauische Geschichten*, Berlin: DBG. 1917, s. 39.
6 *Ibid*., p. 4.
7 *Führer durch Tilsit und Umgebung*, Tilsit: Reilānder&Sohn, 1891, s. 21.
8 Sodų draugija, arba, kaip ją dar vadino, Sodininkų ir gražinimo draugija, buvo remiama savanoriškais įnašais.
9 Verčiamas iš vok. k. kaip „Jokūbo ramybė“. Yra du pavadinimo variantai: *Jakobsruhe* ir *Jakobsruh*.
10 Alexander Kurschat, *Tilsit in seine geschischtlichen Entwiklung*, Tilsit, 1911.
11 Herbert Kirriniss, *Tilsit die Grenzstadt im Deutschen Osten*, Tilsit, 1935, c. 181–182.

centrinis įėjimas buvo papuoštas mediniu portalu, kuris 1861 m. perdarytas į akmeninį.

Po to, kai 1830 m. buvo nutiestas Karaliaučiaus plentas, smėlingi ganyklos plotai taip pat perduoti Sodų draugijai. Vėlesniais metais buvo įrengtas puikus pėsčiųjų takas, vedęs nuo Jokūbynės per buvusias ganyklas, esančias spygliuočių miškelyje (*Putschine*)[12], iki naujojo plento.

1850 m. Žemės administracija pastatė naują viešbutį. Dengtas vestibiulis buvo statomas iš surinktų aukų. 1855 m. buvo pastatyta veranda, 1870-aisiais atsirado didelė įstiklinta salė.

Šimtmečio pabaigoje, 1897–1898 m., pagal Petermano (*Petermann*) projektą buvo pastatytas viešbutis su restoranu, koncertų sale ir oranžerija.

Svarbu būtų prisiminti žmones, kurie dėl bendros gerovės nenuilstamai skirdavo savo laiką, darbą, praktinę patirtį gimtajam miestui puošti. Pirmuosius žingsnius įrengiant parką žengė vyresnieji dėstytojai Ferdinandas Heidenreichas (*Ferdinand Heidenreich*), Listas (*Liszt*) ir Lencas (*Lenz*), pradėję botanikos darbus. Suplanavimas buvo įgyvendintas pagal matininko, miesto magistrato nario Karlo Frydricho Šteinbergerio (*Karl Friedrich Steinberger*) brėžinius. Turtingi miestelėnai, vadovaudamiesi principu: „Būk palaimintas darydamas gera“, aukodavo lėšas parkui įrengti. Ypatingą vaidmenį jį plėtojant atliko miesto seniūnas Gustafas Kosina (*Gustaf Kossinna*), spaustuvės savininkas ir Sodininkų sąjungos įkūrėjas Heinrichas Postas (*Heinrich Pos*t, 1789–1842), jo sūnus Adolfas Postas (*Adolph Post*, 1818–1886) ir popieriaus fabriko direktorius P. E. Kionenas (*P. E. Koenen*). Miesto patarėjas Adolfas Heidenreichas (*Adolph Heidenreich*) daugiau kaip 20 metų, iki pat mirties 1909-aisiais, savo energiją ir subtilų skonį paskyrė parkui įrengti.

1858 m. buvo pastatytas paminklas P. E. Kionenui atminti. Ant nedidelės kalvos spygliuočių miškelyje stūksojo paprastas obeliskas, aptvertas geležinėmis grotomis, su užrašu: „P. E. Kionenui, viso gražaus ir gero pradininkui, atminti. Nuo jo draugų. 1858“.

Įėjus į parką per pagrindinius vartus, lankytojo žvilgsnis užkliūdavo už kito, aptverto meistriškai iškaltomis grotomis ir įrėminto puikiais želdiniais, paminklo. Tai buvo į viršų siaurėjantis smiltainio obeliskas. Šiaurinėje jo dalyje buvo parašyta: „Adolfas Postas“, kitoje pusėje – „Nuo tėvynainių – nepailstančiam visuomenės gerovės gynėjui. 1887“. Šį paminklą, atidengtą 1887 m. liepos 29 d., sukūrė Martinas Engelkė (*Martin Engelke*), paminklo Maksui fon Šenkendorfui (*Max von Schenkendorf*) autorius. Lėšas paminklui komitetas surinko per trumpą laiką.

Lietuviškas namelis – etnografinis muziejus – Tilžėje. Nuotr. iš kn. Шпилёва А. И., „Тильзит на почтовой открытке: каталог почтовых открыток с видами Тильзита 1-й трети XX в. из фондов Музея истории города Советска и Калининградского областного историко-художественного музея“, Калининград, 2013

Jokūbynės parko fragmentas. XX a. pradžios atvirukas

Gatvė, esanti prie parko iš rytų pusės, buvo pavadinta A. Posto vardu (dab. Estradnyj skersgatvis).

Paminklas Adolfui Heidenreichui Tilžėje priklauso neišlikusiam garsaus vokiečių skulptoriaus, profesoriaus ir Karaliaučiaus dailės akademijos skulptorių dirbtuvių vadovo Stanislauso Kauerio (*Stanislaus Cauer*) meno paveldui.[13] Kompozicija, pastatyta Jokūbynės parke, vaizduoja pusapvalę sienelę, kurios centre po miniatiūriniu antablementu[14], prilaikomu dviejų dorėninių kolonų, yra eksedra[15]. Nišoje ant siauro ir aukšto postamento jaukiai ilsėjosi A. Heidenreicho, „nusipelniusio sodų draugo“, kurio ilgametė veikla buvo skirta parkui pertvarkyti, biustas.[16] A. Heidenreichas tęsė savo tėvo Ferdinando Frydricho Heidenreicho,

[12] *Putschine, Putschiene* (pučyne iš lietuvių *pušynas*) taip XIX a.–XX a. pradžioje vadintas nedidelis pušų miškelis Tilžės pietrytiniame pakraštyje. *Putschine* vardas vartotas ir vokiškuose šaltiniuose (Martin Buddrus, MLE) – *red. pastaba*.

[13] Didžiausias S. Kauerio palikimas Rusijoje saugomas Kaliningrado apskrities istorijos-dailės muziejuje. Kaliningrade išliko Šilerio paminklas, „Putty“ fontanas ir maždaug šimtas nedidelių S. Kauerio kūrinių ant pastatų. Jo skulptūros yra Svetlogorske ir Černiachovske.

[14] Antablemeňtas (pranc. *Entablement<tabale* – stalas, lenta), orderio elementas – horizontali perdanga virš atramų (kolonų, piliastrų, piliorių, puskolonių) (VLE) – *red. pastaba*.

[15] Eksedrà (gr. *exedra*) – parkų architektūros statinys: pusapskritė niša, kolonada arba pergolė su akmeniniu suolu (Algė Jankevičienė, VLE) – *red. pastaba*.

[16] Mažoji architektūros forma išliko, bet, deja, be biusto. Dviejų aukštų Heidenreichų namas, pastatytas 1822-aisiais, yra Iskros gatvėje (buv. *Fabrik Schtrasse*).

vieno iš Tilžės Sodų draugijos narių, inicijavusių Jokūbynės parko įkūrimą, darbą.

Parke ypatinga vieta buvo skirta ąžuolui, pasodintam 1878 m. Vokietijos gimnastikos pradininko, pedagogo, publicisto, politiko Frydricho Liudviko Jano (*Friedrich Ludwig Jahn*) 100-ojo gimtadienio proga. Jis sukūrė keletą sportinių įrenginių, kurie naudojami ir šiandien: tai „žiedai“, „rąstas“, „arklys“, „lygiagretės“. Sakydavo, kad kūno lavinimas stiprina dvasią. Atidarė pirmąją gimnastikos aikštelę Berlyne ir 1811 m. įsteigė pirmąją Gimnastų draugiją, kurios pavyzdžiu pasekė 150 Vokietijos miestų.

F. L. Jano ąžuolas dabar virto galingu medžiu. Platus jo vainikas byloja, kad jis buvo ganėtinai saulės mylėtas, nes augo nuošaliai, kaip ir derėjo romantiško stiliaus parko medžiui – soliteriui, svarbiam kraštovaizdžio objektui. XX a. 5 dešimt. aplink ąžuolo kamieną buvo pastatyta šokių aikštelė, kuri vėliau perkelta į šiaurės vakarų parko dalį.

1885 m. buvo sukurtas naujas parko planas. Seni alksniai, temdę vejų ir dekoratyvinių krūmų erdvę ir lėmę nesveikai drėgną orą, buvo gerokai iškirsti. Buvo pakelta dirva ir suformuotos vejos. Spygliuočiai giraitėje buvo pakeisti lapuočiais. Dėka Blauruko, kuris perleido miestui savo žemės sklypą, esantį į pietus nuo Jokūbynės, parkas buvo išplėstas. „Naujoji Jokūbynė“ buvo apsodinta medžiais ir dekoratyviniais krūmais natūraliu stiliumi ir iš dalies naudojama kaip medelynas. Mervišo upelis buvo paverstas gražiu tvenkiniu, pavadintu Gulbe, o jo viduryje stūksojo vaizdinga salelė, apsodinta medžiais ir krūmais. Dailus tiltas jungė naująją Jokūbynę su senąja.

Princo Albrechto Prūsiečio Lietuvio 1-ojo dragūnų pulko pučiamųjų orkestro paradas, vadovaujamas Valterio Harmenso, 1910 m. Kompozitorius ir orkestro dirigentas V. Harmensas (priešais rikiuotę) tarnavo Tilžėje 1908–1919 m. Jis yra ir lietuvių kavaleristų maršo autorius. Tikėtina, kad H. Zudermanas savo novelėje „Kelionė į Tilžę“ aprašo kaip tik V. Harmenso pasirodymą Jokūbynės parko scenoje. 1920 m. atviruke Eriko R. Dobližo-Steglico paveikslas

Į parką vedė trys įėjimai: pirmasis – pro aukštą portalą iš Arndto gatvės (dab. Matrosovo g.) link restorano su koncertų sodu, antrasis – iš Luizės alėjos (dab. Kosmonautų g.), trečiasis – iš Griunvalderio gatvės (dab. L. Tolstojaus g.).

Du kartus, 1891 m. ir 1905 m., parkas buvo didelių pramoninių parodų arena. Į 1905 m. pramonės parodą atvyko dalyvių iš visos Vokietijos, kurie pristatė plataus vartojimo, žemės ūkio, gyvulininkystės, bitininkystės prekes, technikos naujoves.

Paroda truko tris mėnesius (nuo birželio 3 d. iki rugsėjo 3 d.) ir davė 80 tūkst. markių pelno. Statybos patarėjas A. Gaueris (*A. Gower*) nubraižė parodos pastatų išdėstymo planą. Parodų paviljonai ir pramogų vietos driekėsi per visą vakarinę parko dalį, šiaurėje – iki Gulbės tvenkinio, rytuose – iki iš šiaurės į pietus einančios pagrindinės pasivaikščiojimų alėjos, prasidedančios nuo akmeninio tiltelio per tvenkinį. Parodos aikštė atrodė kaip išpuoselėta laukymė, apsupta takelių ir medžių. Pirmame plane išsiskyrė kiliminis gėlynas, jungiantis gėles į ryškų įmantrų raštą. Vešlioje vejos žalumoje buvo išraižyti rutuliukai ir medžių kūgiai.

Parodos lankytojų paslaugoms buvo du muzikiniai paviljonai su orkestrais, takelis su kriokliais, kinematografas, daugybė restoranų, cukrainių, pašto skyrius, iš kurio buvo galima išsiųsti pašto atvirukus su ypatingu antspaudu.

Geriausi dalyviai buvo apdovanoti specialiais medaliais. Tarp jų – Hildegarda Kletkė, apdovanota sidabriniu medaliu. Pavyko nustatyti, kad H. Kletkė gyveno Karaliaučiuje Paradeplatz g. 8 ir buvo piešimo mokytoja. Tai leidžia vertinti ją kaip ypatingą moterį, nes visas menas tada buvo vyriškas reikalas. H. Kletkė gamino persirengimo širmas. Matyt, jos buvo išskirtinės, jei gavo tokį aukštą įvertinimą.

Už parodos lėšas buvo išpirkti ją puošiantys fontanai. Vienas iš jų – skulptoriaus E. Bergerio (*E. Berger*) baroko stiliaus fontanas „Niktė“, vaizduojantis graikų nakties deivę, kuri teikė ramybę ir gaivino mintis. Kairėje rankoje ji laikė aukštai iškeltą žibintą ir buvo apsupta miego dievo Hipno bei meilės dievo Eroto figūrų. Niktės figūra stovėjo ant rutulio, reiškiančio dangaus sferą, o tamsioje rutulį juosiančioje juostoje iš toli žibėjo paauksinti Zodiako ženklai.

Iš keturių žuvų, laikomų dviejų atlantų ir dviejų kariatidžių, kaip tylos simbolio, srovelėmis tryško vanduo, bergždžiai besistengiant užgesinti liepsną – šviesos alegoriją. Visa kompozicija stovėjo ant masyvaus postamento, puošto daugybe dekoratyvinių elementų. Deja, „Niktės“ fontanas parke neišliko, bet fontano kopiją galima rasti Kryme, Gurzufe. 1889 m. jį ten atvežė žymus Rusijos geležinkelių statytojas, verslininkas ir mecenatas Piotras Jonovičius Gubininas (1825–1894), praėjęs neeilinį gyvenimo kelią nuo baudžiauninko iki vieno sėkmingiausių XIX a.

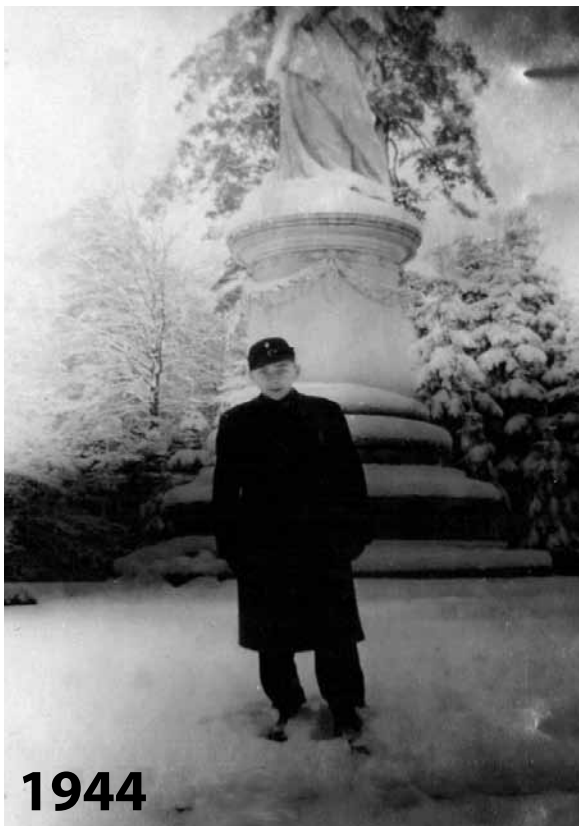

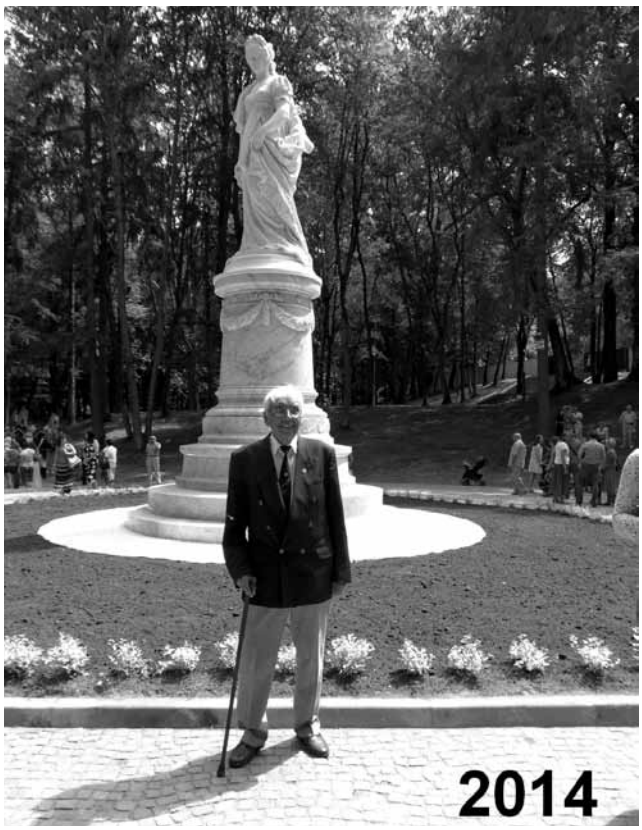

Hansas Džiranas prie paminklo karalienei Luizei (aut. H. Džiranas ir J. Rosenblumas) 1944 ir 2014 m.

antrosios pusės rusų pramonininkų. P. J. Guboninas užsisakė tikslią fontano kopiją iš rusų meistrų, pagaminusių ją per mėnesį.[17]

Netoli fontano vakarinėje parko dalyje stovėjo lietuviškas namelis – etnografinis muziejus. Kaip pramoninės parodos eksponatą – medinės architektūros pavyzdį – jį pastatė statybų patarėjas Haizė Lietuvių literatūros draugijos, įkurtos Tilžėje 1879 m., lėšomis. Tai buvo ryškių spalvų namelis šiaudiniu stogu ir raižytu frontonu, būdingas XIX a. Nemuno žemupio valstiečių būstams.

Poetas J. Bobrovskis (*J. Bobrowski*), mintimis grįždamas į Tilžę, savo eilėraštyje „Gimtasis miestas“ prisimena lietuvišką namelį:

Der altersmüde Park, zu grünen Hügeln
gehäuft und herbstens in Gebirgen glühend
emporgetürmt, und tief wie unter Flügeln
ins dichte Laub getaucht mit seinen Giebeln
das strohgedeckte Haus, in Farben blühend.[18]

Pavargęs parkas, su žaliom kalvom,
kur kopos žėri iškiliai,
ir lapų žalumos sparnu apgaubtas,
šiaudais padengtas namas
kas rudenį pražysta spalvomis.

(iš rusų k. vertė T. Maškevič)

Namo aplinka atitiko jo išvaizdą – dailiai ištekinti baldai, margai dažytos spintos, rankomis austi kilimėliai. Menėje buvo įrengtas bufetas ir svečiai galėjo jame atsigerti pieno, grietinėlės, pieno desertų, todėl namelį dar vadino „pieno nameliu“.

1900 m. rugsėjo 22 d. parke, dalyvaujant kaiseriui Vilhelmui II ir Rytų Prūsijos oberprezidentui grafui Vilhelmui Bismarkui (*Wilhelm Bismarck*), buvo iškilmingai atidengtas balto marmuro paminklas karalienei Luizei, kainavęs 40 tūkst. markių. Jo autorius profesorius G. Eberleinas (*G. Eberlein*) taip pat atvyko į paminklo atidengimo ceremoniją.

Bemaž 3 metrų aukščio karalienės statula buvo pastatyta ant 5 metrų apskrito postamento: Luizė, vainikuota diadema, kaire ranka laiko krintantį apsiaustą, dešinėje – rugiagėlių puokštę. 1950-aisiais paminklas buvo sugriautas. Trumpam išliko postamentas, ant kurio buvo pastatyta gipsinė futbolininko figūra, bet vėliau apie buvusį grožį primindavo tik laipteliai, vedantys prie paminklo, ir retsykiais aptinkamos marmuro nuolaužos. 2014 m., ruošiant aikštelę paminklui atstatyti, grunte, 1 metro gylyje, buvo aptikti

[17] Ypatinga Gubonino veiklos kryptimi tapo rusų kurortų plėtra. 1881 m. jis nusipirko iš senatoriaus Funduklėjaus ir Bariatino kunigaikščio palikuonių Gurzufo dvarą Kryme už 250 tūkst. rublių ir pavertė jį pasaulinio lygio kurortu. Jis įrengė vandentiekį, septynis viešbučius ir „Venecijos“ restoraną, kurortinį kompleksą su purvo gydykla, krantinę, išvystė komercinio masto vynininkystę. Pagrindine Gurzufo įžymia vieta buvo parkas, kuriame buvo sukurtas puikus ansamblis: rytietiško stiliaus pavėsinės, oranžerija, fontanai. Garsiausias iš jų – fontanas „Nakties deivė“.

[18] Johannes Bobrowski, *Gesammelte Werke*, Bd. 2, Berlin:Union Verlag, 1987, s. 82

Pirmosios pramoninės parodos aikštelė Tilžėje, Jokūbynės parke, su ąžuolu, 1891 m. Atviruke – V. Storosto-Vydūno autografas.
Iliustr. iš Sovetsko miesto istorijos muziejaus fondo

įspūdingi paminklo fragmentai – vainiko ir iškirptės dalys, tapusios vietos muziejaus eksponatais.

Sunku buvo įsivaizduoti, kad Luizės skulptūra kada nors grįš ant pjedestalo, bet tai įvyko po 64 metų, įgyvendinant tarptautinį projektą „Turistinio maršruto sukūrimas nuo 1807 m. Tilžės taikos sutarties iki 1812 m. Tauragės konvencijos“ pagal Lietuvos–Lenkijos–Rusijos Europos kaimynystės ir partnerystės priemonės pasienio bendradarbiavimo 2007–2013 m. programą. Autentiška paminklo kopija buvo sukurta „Restauratorių dirbtuvėse „Naslediye“ skulptorių P. Ignatjevo ir D. Prasolovo, kuriems teko dirbti tik su ikonografine medžiaga, nes jos autoriaus G. Eberleino dirbtuvėse neišliko.

Karalienės Luizės 3 metrų 60 centimetrų aukščio statula buvo atkurta iš polieterinės dervos. 7 metrų aukščio postamentas buvo pagamintas Prancūzijoje iš pilko Kararos marmuro. 2014 m. birželio 26 d. statula užėmė savo vietą ant pjedestalo, kurio viduje buvo uždėta varinė lentelė su užrašu: „Karalienei Luizei paminklą pastatė meistrai: Aleksandras Androchanovas, Viktoras Vladimirskij, Arkadijus Simarevas, Viačeslavas Cvetkovas, mokinys Aleksandras Androchanovas“.

2014 m. liepos 6-ąją istorinėje vietoje gausybės žmonių akivaizdoje įvyko atstatyto Prūsijos karalienės Luizės paminklo atidengimo ceremonija. Tarp dalyvavusiųjų atidengiant paminklą buvo ir Hansas Džiranas (*Hans Gearan*), Garbingas Tilžės žemiečių draugijos pirmininkas. Jis turėjo su savimi nuotrauką, kur buvo nusipaveikslavęs paminklo fone 1944-ųjų pabaigoje, kai būdamas penkiolikos paliko gimtąjį miestą. Šį jaudinantį įvykį – vėl atsidurti prie atgimusio grožio – H. Džiranas laiko dideliu stebuklu, įvykusiu jo gyvenime.

Kiek aukščiau nei karalienės Luizės paminklas yra unikalus istorinis objektas, kurį mes paveldėjome, – amfiteatras – neįprasta parko architektūros forma. Pokario metais jis buvo pavadintas Žaliuoju teatru ir tapo kultūrinių renginių: koncertų, festivalių, švenčių, vieta.

Statinys sukurtas nacionalsocializmo paplitimo Vokietijoje laikotarpiu. Atidarytas 1935 m. balandžio 30 d., jis tapo pirmuoju Rytų Prūsijoje *Thingplatz* – viešųjų susirinkimų, mitingų, švenčių arena, kurioje tilpdavo bemaž 5 tūkst. žiūrovų. Senovės germanų kalba, „Thing“ reiškė „teismą“, „liaudies susirinkimą“. Šitaip senovės germanų istorinės tradicijos buvo pritaikytos nacistinės ideologijos reikmėms.

Ant smėlio kalvos tarp pušų po atviru dangumi įsikūręs amfiteatras, pastatytas pagal antikinį kanoną, nė trupučio nesuardė parko harmonijos – jis organiškai įsiliejęs į gamtovaizdį, kuris ir buvo kaip natūrali dekoracija. Tvirti granito bordiūrai, kuriais išskirti laiptai, ir kelių pakopų, apdailintų įvairaus dydžio nelygiu akmeniu, scena atrodė kaip uolų imitacija ir užtikrino statinio ilgaamžiškumą bei atsparumą orų pokyčiams.

Medinė kriauklė, iškilusi virš scenos 1980-ųjų viduryje, ir betoninė tvora, pakeitė šios erdvės suvokimą. Žaliojo teatro rekonstrukcija, vykstanti pagal „Tikslinės turizmo traukos vietovės tarp Rytų ir Vakarų Europos sukūrimas, propagavimas ir plėtra“ projektą, įgyvendinama pagal pasienio bendradarbiavimo programą tarp Pagėgių krašto turizmo informacinio centro ir Sovetsko miesto savivaldybės administracijos, prasidėjo 2020 m. vasarą, nelygiaverčiai pakeitus granito bordiūrus į betoną ir visiškai sunaikinus svarbią teatro vaizdinę dalį – akmeninius laiptus. Tai sukėlė dėsningą visuomenės, stojusios prieš šio unikalaus statinio metamorfozes, pasipiktinimą. Vietiniai aktyvistai įsitikinę, kad istorinis objektas apsimestinai tvarkomas, o iš tikro – naikinamas. Dabar visuomenininkai renka informaciją ir ieško būdų, kaip išspręsti istorinio teatro vaizdo atkūrimo problemą teisiškai.[19]

Jokūbynės parko kūrimo istorija – tai puikus pavyzdys, kaip kūrybinė veikla, įkvėpta meilės ir nesavanaudiškos tarnystės gimtajam miestui, gali pakeisti erdvę visų jo gyventojų labui.

Nuosekliai kuriama pagal angliško stiliaus parką, Jokūbynė pokario metais virto kultūros ir poilsio parku. Ji tapo mėgstamiausia Tilžės gyventojų pasivaikščiojimų vieta ir neatsiejama jų laisvalaikio dalimi. Savaitgaliais ten traukdavo suaugusieji ir vaikai: koncertai Žaliajame teatre, šokiai, kavinės, šachmatai, domino ir kt. žaidimai, karuselės vaikams, čiuožimas nuo snieguotų kalnelių ir čiuožykla – visa tai darė ją traukos centru. Ypatingą energinę galią parkui teikė nuostabūs augalijos turtai. Ąžuolai ir bukai, guobos ir pušys, klevai ir kaštonai, eglės ir skroblai, liepos, alksniai, beržai, taip pat svetimžemiai medžiai: kedrinės pušys, vienažiedis kėnis, kanadinė cūga, sudaro žaliąjį parko turtą.

Senovinis parkas, 2007 m. tapęs kultūros paveldo objektu, išlaikė istorinę struktūrą, bet prarado buvusią nepriekaištingą išvaizdą, juk parko meną reikia deramai ir nuosekliai prižiūrėti. Karalienės Luizės paminklo atkūrimas tapo puikia priežastimi atgaivinti ir parką. Garsaus skulptoriaus S. Kauerio sukurto paminklo A. Heidenreichui atkūrimas taptų dar vienu reikšmingu žingsniu, išsaugant miesto istorinę aplinką, iškeliant jos meninę, istorinę ir kultūrinę vertę, bei žmonių, kurių kūrybinės veiklos vaisiai žavi jau daugelį kartų, atminimo įamžinimu.

Iš rusų k. vertė Tatjana Maškevič

[19] Алина Белянина, *Почему активисты считают благоустройство Зелёного театра в Советске его уничтожением*, prieiga per internetą – <https://m.newkaliningrad.ru/long/2020/10/12/23887688.html?fbclid=IwAR0qci3FRUPQLwtiRV7ap6CmEcKb31jgGj1r_F3bA7SnPXqHQOtgcAUxPTs>.

* Straipsnio autorė 2010–2018 m. dirbo Tilžės (Sovetsko) istorijos muziejaus direktore.

Šaltiniai

Белянина Алина, *Почему активисты считают благоустройство Зелёного театра в Советске его уничтожением*, prieiga per internetą – <https://m.newkaliningrad.ru/long/2020/10/12/23887688.html?fbclid=IwAR0qci3FRUPQLwtiRV7ap6CmEcKb31jgGj1r_F3bA7SnPXqHQOtgcAUxPTs>.

Bobrowski Johannes, *Gesammelte Werke*, Bd. 2, Berlin: Union Verlag, 1987.

Brix, Fritz, *Tilsit-Ragnit. Stadt und Landkreis. Ein ostpreussisches Heimatbuch*, Würzburg, 1971.

Führer durch Tilsit und Umgebung, Tilsit: Reilānder&Sohn, 1891.

Hermanowski Georg, *Ostpreußen Lexikon*, Mannheim, 1980.

Кеня И. А., Слепнев И. Н., *Петр Губонин – предприниматель и благотворитель*, Брянск, 2010.

Kirriniss Herbert, *Tilsit die Grenzstadt im Deutschen Osten*, Tilsit, 1935.

Koenig Anna, *Тингплату Тильзита или Зелёный театр Советска*, prieiga per internetą – <https://anna-koenig.livejournal.com/27374.html?fbclid=IwAR3hGCVu8N0j49r7Zs9rZQlsqnHL_HauSbSaV5NqGx_ED9UJI4c-1TLCr9Zk>.

Kurschat Alexander, *Tilsit in seine geschischtlichen Entwiklung*, Tilsit, 1911.

„Walter Harmens“, in: *Mit klingendem Spiel. Militärmusik einst und jetzt*, Recklinghausen o. J., s. 38–41.

Schobeß Volker, „Das Potsdamer Trompeterkorps der 3 (Preuß.) Nachrichten-Abteilung unter Walter Harmens“, in: *Das Kriegshandwerk der Deutschen Preußen und Potsdam 1717–1945. Fotos und Dokumente*, Berlin, 2017.

Sudermann Hermann, *Litauische Geschichten*, Berlin: DBG, 1917.

Thalmann Waldemar, *Ubersicht der Stadtgeschichte Tilsits*, Tilsit, 1928.

Toeche-Mittler, Joachim, „Stabsmusikmeister Walter Harmens“, in: *Armeemärsche*, Teil 1, Neckargemünd, 1971.

Урупина Т. С., *Тильзитские доминанты,* Тильзит-Советск, 2020.

Шпилёва А. И., *Тильзит на почтовой открытке: каталог почтовых открыток с видами Тильзита 1-й трети XX в. из фондов Музея истории города Советска и Калининградского областного историко-художественного музея*, Калининград, 2013.

Karaliaučiaus srities istorinių toponimų duomenų rinkinys

Valentinas JUŠKEVIČIUS,
Vilniaus kolegija, buvęs mokslinis asistentas (Europos Komisija, Jungtinis tyrimų centras)

Skaitmeninį Karaliaučiaus srities baltiškų vietovardžių žemėlapį (*www.vietovardziai.lt*) pradėjau kurti prieš devynerius metus, 2012 m., kai gavau progą susipažinti su Europos Sąjungos (ES) institucijų reikmėms skirtu Europos vietovardžių duomenų rinkiniu *GISCO STTL_V3 dataset of European Settlements*. Šis rinkinys yra sukurtas ir palaikomas Eurostato (ES statistikos tarnybos), o Lietuvoje jį galima rasti Statistikos departamento duomenų serveriuose. Dirbdamas su Europos vietovardžiais aptikau, kad rinkinyje visai nėra baltiškų pavadinimų už Lietuvos ir Latvijos ribų. Taigi, šių pavadinimų bandžiau ieškoti kituose duomenų rinkiniuose, iš kurių reikėtų išskirti *GeoNames*. Tai pirmasis geografinių pavadinimų rinkinys, jį pradėjo kurti vienas iš JAV vyriausybės departamentų iš karto po Antrojo pasaulinio karo. Dabar tai bene išsamiausias duomenų rinkinys pasaulyje, palaikomas trijų organizacijų: Nacionalinės geožvalgybos agentūros (*National Geospatial-Intelligence Agency, NGA*), Jungtinių Valstijų geografinių pavadinimų valdybos (*U.S. Board on Geographic Names, BGN*) ir Geografinių pavadinimų informacinės sistemos (*Geographic Names Information System, GNIS*).

Geografiniai pavadinimai yra suskirstyti pagal šalis. *GeoNames* rinkinyje pamačius tik kelis lietuviškus pavadinimus už Lietuvos ribų (Tilžė ir Gumbinė) buvo apmaudu. Tačiau jų vien Karaliaučiaus srityje turėtų būti gerokai daugiau dėl čia kadaise gyvenusių prūsų ir lietuvių genčių. Ilgai nesvarstęs nusprendžiau pats užpildyti šią spragą. Pasirinkau Karaliaučiaus sritį, nes ji buvo arti ir apibrėžta ribomis. Ir medžiagos tokiam darbui buvo pakankamai.

Norėčiau atkreipti dėmesį, kad vienintelis bandymas suteikti nors kiek oficialumo lietuviškiems pavadinimams už Lietuvos ribų yra „Tradicinių lietuviškų vietovardžių“ sąrašas, kurį parengė Marija Razmukaitė, o 1997 m. gegužės 29 d. posėdžio protokoliniu nutarimu patvirtinto Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Šiame sąraše yra apie 500 gyvenviečių, upių ir ežerų pavadinimų. Tačiau net ir čia, man atrodo, yra klaidų. Antai paminėti skirtingi vokiški pavadinimai *Baltruschaiten ir Baltruschatschen* buvo transkribuoti į tokį patį vietovardį – Baltrušaičiai.

Susiradau portalą *Lietuvai.lt* („Enciklopedija Lietuvai ir pasauliui“), iš kurio paėmiau pirmuosius pavadinimus žemėlapiui. Norėčiau paminėti Rimantą Lazdyną, šios enciklopedijos steigėją. Jis kruopščiai surinko pavadinimus, įvedė geografines koordinates ir viską paskelbė portale *Lietuvai.lt*. Pirmą kartą internete *(www.vietovardziai.lt)* paskelbus skaitmeninį žemėlapį, jame buvo 2 873 vietovių ir 500 upių pavadinimai (dabar yra beveik 5 600 vietovardžių ir 850 upių pavadinimų). Dirbdamas rasdavau vis naujų ir naujų šaltinių: tai buvo seni žemėlapiai ir knygos. Netrukus susidūriau su dilema – kurį iš skirtingai užrašytų pavadinimų turėčiau vartoti skaitmeniniame žemėlapyje. Ir iš tiesų, laikui bėgant vokiški Karaliaučiaus

Kam priklauso Gediminas? Paminklai Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui Vilniuje ir Lydoje

srities teritorijos vietovardžiai smarkiai kito, tad juos užrašant teko pasirinkti laikotarpį. Išsirinkau patį seniausią XIII–XVI a. klodą, nes jame baltiškumų yra gausiausiai. Taip pat supratau, kad vis labiau tolstu nuo oficialaus sąrašo. Pasirinkti vietovardžiai vis labiau skyrėsi nuo įprastai vartojamų. Tuomet priėmiau sprendimą, kurio laikausi iki šiol. Matydamas šaltinyje paminėtą pavadinimą baltiška galūne (dažniausiai tai būdavo moteriškosios giminės galūnė), rinkdavausi būtent jį, nepaisydamas įprasto dabar vartojamo pavadinimo. Kaip pavyzdį galėčiau nurodyti vietovardį ***Tolminkemė***. Pavadinimas aptiktas keliuose senuose žemėlapiuose. Dabar mes vartojame pavadinimą Tolminkiemis. Tačiau toks pavadinimas niekur neaptinkamas iki pat XX a. pradžios. Surinkus daug senų žemėlapių, kurių kopijas dažnai tekdavo pirkti archyvuose, atsivėrė visas germanizavimo proceso vaizdas. Antai XII–XIII a. dar galima aptikti negermanizuotų moteriškosios giminės baltiškų pavadinimų: ***Palweniké, Pobeta, Palwe, Alkayne, Jodeschke***, kurie vėliau virto ***Palweniken, Pobetten, Palwen, Alkainen, Jodeschken***. Vokietinimas ypač įsismarkavo 1938 m., kai vienu mostu buvo pakeisti visi dar likę baltiškos kilmės vietovardžiai. Jie virto ***Palwendorf, Alkehnen, Jodingen*** ir kitais. Džiaugiuosi, kad didžiulį darbą yra atlikę vokiečiai Rytų Prūsijos entuziastai. Jie į internetą sudėjo beveik visus Rytų Prūsijos vietovardžius, kada nors figūravusius istoriniuose šaltiniuose. Vienas tokių portalų yra Rytų Prūsijos nuotraukų archyvas *Bildarchiv Ostpreußen*. Tai tikras lobis baltiškumo paieškoms Karaliaučiaus srityje. Čia labai įdomiai atsispindi vietovardžių kaita laikui bėgant. Pavyzdžiui, vietovardis *Krantas (Kranz)*; savo žemėlapyje vartoju patį lietuviškiausią pavadinimą iš paminėtų šiame portale:

- Зеленоградск, Семноградск (nach 1945)
- Cranz Kr. Samland, Ort (Feststellung der Schreibweise nach 1905)
- Kranz (Namensänderung nach 1871)
- Cranzkuhren (Feststellung der Schreibweise nach 1785)
- Crantzkuhren (Namensänderung vor 1785)
- **Krantas (Namensänderung nach 1542)**
- Cranntz (Feststellung der Schreibweise nach 1540)
- Crantz (Namensänderung um 1539)
- Cranczen

Mano sukurtoje duomenų bazėje yra surinkti duomenys iš daugelio šaltinių: etnografų Vinco Vileišio, Povilo Kušnerio, Aleksandro Miuicelio, Manfredo Švarco, Viliaus Pėteraičio, taip pat Marijos Razmukaitės, Grasildos Blažienės veikalų. Mano panaudotų žemėlapių autoriai – Samuelis ir Janas Suchodolecai (*Samuel, Jan Suchodolec*), Geraras Merkatorius (*Gerardus Mercator*), Frydrichas Leopoldas fon Šrėteris (*Friedrich Leopold von Schrötter*) ir kiti. Savo patarimais man padėjo doc. dr. Valdemaras Šimėnas, Vladas Palubinskas ir Rimantas Matulis. Bendradarbiavau su Vokietijos genealogijos portalu *GOV,* žemėlapio *OpenStreetMap* lietuviška sekcija, portalu *Lietuvai.lt* ir kitais. Buvo pasinaudota apie 300 skirtingų šaltinių. Taip pat noriu paminėti leidinį, labai pasitarnavusį rengiant žemėlapį – tai Daivos Deltuvienės monografija „Baltiški Mažosios Lietuvos XIV–XVIII a. oikonimai“ (*Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006).* Knygoje kruopščiai surinktos taisyklės, kaip atpažinti vokiškai užrašytus baltiškus pavadinimus ir „atversti“ juos į lietuviškus.

O čia pateikiu dažniausiai naudotų šaltinių dešimtuką:

1. *Bildarchiv Ostpreußen*; portalas; 2545 panaudoti vietovardžiai.
2. *Karte von Ostpreussen und Litthauen ... ca.* 1:200 000, SBPK Kart. N 10227, 1730; žemėlapis; 246 panaudoti vietovardžiai.
3. *Plan der Aembter Insterburg und Ragnit ... ca.* 1:214 000, J. Suchodoletz, SBPK Kart. N 11378, 1724; žemėlapis; 191 panaudotas vietovardis.
4. *Teile der Ämter Fischhausen, Labiau, Memel, Ragnit, Schaaken, Tilsit ... ca.* 1:100 000, J. Suchodoletz, Hist. Staatsarchivs Königsberg; Signatur: XX. HA, A 10055; žemėlapis; panaudoti 103 vietovardžiai.
5. *Particulaire Carte von dem in Königlich-Preusisch Lithauen gelegenen ...* SBPK Kart. N 11379, 1724; žemėlapis; 89 panaudoti vietovardžiai.
6. *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg 1525–1603; Otto Barkowski; 1928/1930; knyga; 71 panaudotas vietovardis.*
7. *Die Matrikel der Universität Königsberg; Die Immatrikulationen von 1657–1829;* Georg Erlen; Duncker & Humblot; Leipzig; 1911/12; knyga; panaudoti 65 vietovardžiai.
8. *Die altpreussichen Ortsnamen*; Georg Gerulis; Berlin; 1922; knyga; 62 panaudoti vietovardžiai.
9. *Karte des Deutschen Reiches*; KDR-100; Maßstab 1:100000; 1893; žemėlapis; 60 panaudotų vietovardžių.
10. *Mundart und Siedelung im nordöstlichen Ostpreussen*; Otto Natau; Königsberg; 1937; knyga; 51 panaudotas vietovardis.

Dabar norėčiau parodyti, kokių galimybių mums atveria šis duomenų rinkinys analizuojant Rytų Prūsijos baltiškąjį vardyną. Šie pavadinimai yra laisvai prieinami internete. Jie paskelbti Geografinių informacinių sistemų (GIS) platformoje *CartoDB*. Iš puslapio *townames.cartodb.com* galima laisvai gauti GIS tipo duomenų bylas ir jas įsikelti į pasirinktą GIS aplikaciją. Šiuo atveju naudoju nemokamą programą *Quantum GIS Desktop 2.18*. Ją pasitelkęs analizuoju duomenis naudodamas SQL (*Structured Query Language* „struktūrizuota užklausų kalba“) tipo užklausas. Jos leidžia išskirti tam tikras vietovardžių grupes pagal kokį nors vieną bruožą, pavyzdžiui,

galūnę, kuri baigiasi *–schen* (verčiant į lietuvių kalbą, tai būtų galūnė *–čiai*). Užklausą turėtumėme rašyti taip:

SELECT * from ktowns WHERE de_names like '%schen'

Rezultatas būtų žemėlapis, esantis paveiksliuko dešinėje pusėje viršuje. Šalia pateikti ir kiti įdomūs užklausų rezultatai.

Kitas pateiktas žemėlapis yra kelių SQL užklausų, pateiktų skirtingų šalių duomenų rinkiniuose apie Lietuvos valdovo Gedimino vardą, rezultatas. Norėjau sužinoti, kuriai geografinei zonai priklauso vardas Gediminas. Dabar šį valdovą savu nori matyti dalis Baltarusijos istorikų. Taigi, norėdamas būti objektyvus abiem pusėms, pavartojau lietuvių ir baltarusių vartojamus vardus Gediminas bei Гедымін. Taip pat užklausose pavartojau ir valdovo vardus, paminėtus Romos popiežiaus laiškuose bei pačio Gedimino laiškuose, siųstuose į Vakarų Europą. Laiškus popiežiui Jonui XXI Gediminas pasirašo vardu ***Gediminne*** (šaltinis „Gedimino laiškai", S. C. Rowell, Vilnius, 2004). Laiškuose, siųstuose į Liubeką, kviesdamas atvykti amatininkus ir pirklius į Vilnių Gediminas pasirašo vardu ***Gedeminni***. Popiežius Jonas XXII iš Avinjono rašydamas laišką Prancūzijos karaliui 1323 m. vartoja vardą ***Gedeminne***. Taigi, čia galime matyti rezultatą.

Taip pat norėčiau pateikti pastabų dėl vienintelio oficialaus lietuviškų vietovardžių sąrašo, patvirtinto 1997 m. gegužės 29 d.

1. Abu vietovardžiai *Baltruschaiten* ir *Baltruschatschen* yra verčiami kaip Baltrušaičiai. Negalima vienodinti afrikuotų ir neafrikuotų pavadinimų, nes vakarinėje Karaliaučiaus srities dalyje afrikata tarp vokiškų pavadinimų visai neaptinkama.

2. Šiame sąraše sulietuvinti pavadinimai neišlaiko šaltiniuose vartojamos autentiškos formos:

❍ Dabartinis vietovardis *Gavrilovo* sulietuvintas kaip Gavaičiai, o šaltiniuose randamas *Gawaitté*.

❍ Dabartinis vietovardis *Jantarnyj* sulietuvintas kaip Palvininkai, o šaltiniuose randamas *Palweninké*.

❍ Dabartinis vietovardis *Jasnoje* sulietuvintas kaip Kaukėnai, o šaltiniuose randamas *Kaukené*.

❍ Dabartinis vietovardis *Lužki* sulietuvintas kaip Kiautai, o šaltiniuose randamas *Kewthe*.

❍ Dabartinis vietovardis *Pograničnyj* sulietuvintas kaip Dirveliai, o šaltiniuose randamas *Dirwelis*.

❍ Dabartinis vietovardis *Ozersk* sulietuvintas kaip Darkiemis, o šaltiniuose randamas *Darkehme*.

❍ Dabartinis vietovardis *Ul'janovo* sulietuvintas kaip Kraupiškas, o šaltiniuose randamas *Krupiske* ir t. t. Tikiuosi, šis duomenų rinkinys bus naudingas lingvistams, istorikams ir etnografams, besidomintiems baltų kalbų paveldu Karaliaučiaus srityje. Visą šį duomenų rinkinį (dvi bylos, viena skirta vietovardžiams, kita hidrografiniams pavadinimams) galima nemokamai atsisiųsti iš portalo *townames.com*.

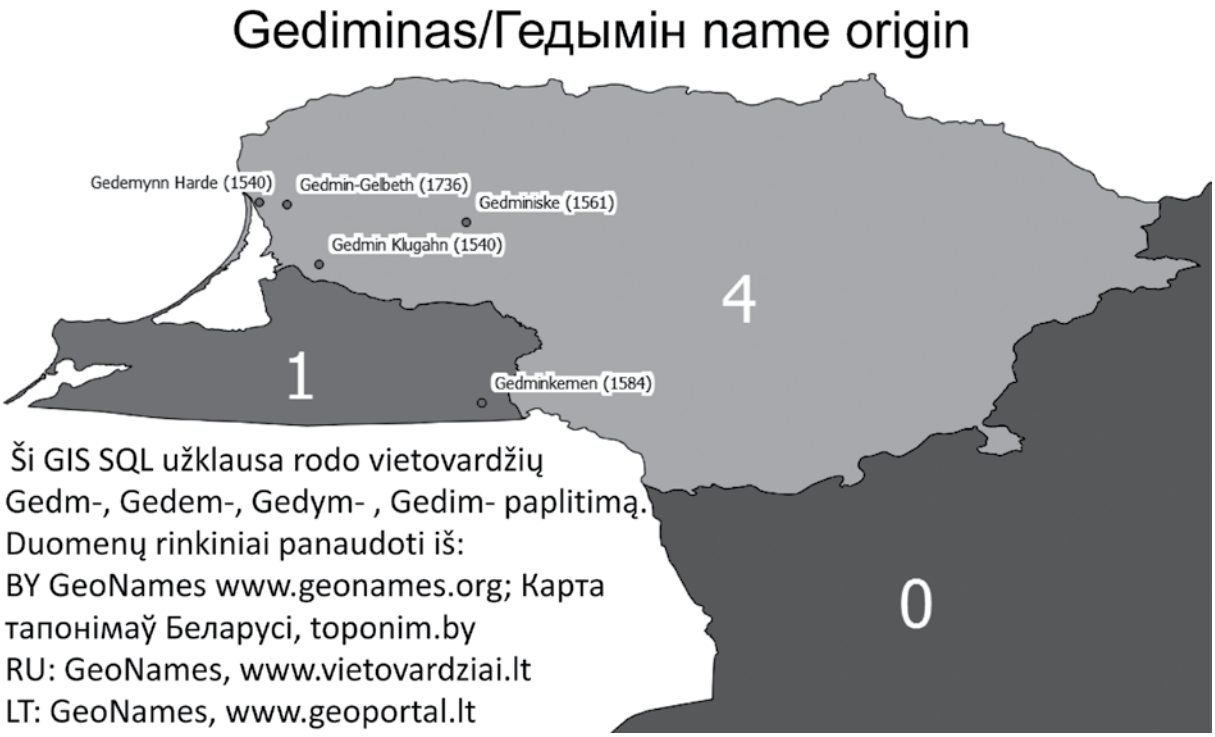

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Steigiamojo Seimo išbandymas – būti be valdžios

Algirdas GRIGARAVIČIUS,
Vilnius

Pradžia Nr. 4 (870)

Pažangininkai pasikliovė paskaitomis, mitinguose kalbėdami rečiau. Talkino ir J. Šliūpas. Vasario 7–8 dienomis lankėsi Šiauliuose ir Panevėžyje. Paskaitoje „Darbas ir turtas“ anarchizmą, socializmą, bolševizmą, kaip kilusius iš slavų nihilizmo ir dekadentizmo, vadino svetimais Lietuvos valstybės dvasiai ir lietuviams, ragino demokratizuoti pramonę, politiką, prekybą, šią pertvarkant pasinaudoti akcijomis ir kooperacija[14]. A. Petrulis, pažangininkų CK sekretorius, 1920 m. kovo 26 d. laiške J. Tumui pranešė, jog rašytojo kandidatūra bus iškelta rinkimuose į Steigiamąjį Seimą Telšių apygardoje, o J. Basanavičiaus – Kauno apygardoje, jis vienas tvarkąs komiteto susirašinėjimą ir vadovauja partijos rinkimų kampanijai[15]. Specialiose rubrikose „Tautos Pažangos dienynas“ ar „Tautos Pažangos partijos veikimas“ buvo pranešama apie ministrų A. Voldemaro, L. Noreikos (TPP pirmininko) viešas paskaitas Kauno miesto teatre. A. Petrulis su rinkimų prakalbom lankėsi Kėdainių apskrityje[16]. J. Tumas Svėdasuose, Kamajuose ir Rokiškyje pasakė pamokslus, turguose daugiausiai šnekėjo, kaip TPP skiria tikėjimo ir politikos dalykus. Balandžio 8 d. Panevėžyje vietinė pažangininkų kuopa (vienintelė

[14] „Iš Panevėžio“, in: *Tauta*, 1920 m. kovo 12 d., Nr. 6, p. 4.

[15] VUBRS, f. 1, s. v. F16, l. 1.

[16] V. Alekna, *Nepriklausomybės akto signataras kun. Alfonsas Petrulis*, Trakai-Vilnius, 1996, p. 52.

E. Galvanausko Ministerių Kabinetas, atvedęs Lietuvą į Steigiamąjį Seimą, 1920 m. gegužės 15 d. Iš kairės: Ministerių Kabineto reikalų vedėjas T. Petkevičius, susiekimo ministeris V. Čarneckis, krašto apsaug. min. A. Merkys, finansų vicemin. Dobkevičius, gudų reik. min. J. Voronko, sėdi valst. kontrolierius J. Zubrickis, teising. min. L. Noreika, min. pirmininkas E. Galvanauskas, šviet. min. J. Tūbelis, vid. reik. min. E. Draugelis. Atvirukas. Nežinomas fotografas. Išleido Šv. Kazimiero draugijos knygynas, Kaunas. Iliustr. iš Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Rankraščių skyriaus (Onos Dailidonytės fondo), F140-60

provincijoje fiksuota spaudoje) organizavo M. Yčo ir J. Šerno paskaitas. Jurbarke ir Tauragėje apsiribota rinkimų literatūros dalijimu. Partijos pirmininkas L. Noreika balandžio 6–13 d. lankė Telšius, Mažeikius, Sedą, Alsėdžius, mitinguose kritikuodamas Valstiečių sąjungos ir liaudininkų (socialistų liaudininkų demokratų) sąrašus, aiškino jų ketinimus įvesti Lietuvoje socializmą[17].

Ar būta kokių derybų su krikščionimis demokratais dėl blokavimosi Steigiamojo Seimo rinkimuose, tegalima suprasti iš politinių sąjungininkų Žemdirbių autoriaus straipsnio, kur M. Krupavičiaus vedama partija kaltinta, kad krikščioniškosios partijos per rinkimus nesusivienijo, nes visiškai neatsižvelgė į TPP *lygių balsų skaitliaus* reikalavimą, pasiskirstant vietas Seime[18]. Ir konstatavo – išrinktieji atstovai tikybos atžvilgiu sudarys dvi diametraliai priešingas viena kitai jėgas. TPP pirmininkas L. Noreika po rinkimų datos paskelbimo rašė, kad smarkiau agituoja kraštutinės partijos, socialistinės ir nesocialistinės, o vidurio partijos – TPP ir „Santara“ – nerodo kaip jos tokios didelės energijos ir aktyvumo, savo geresniuosius veikėjus jau įtraukus į valstybės kūrimo darbą. Nepartinius rinkėjus, pavadinęs visuomenės „viduriu“, ragino dėtis prie centristinių partijų ar burtis *į atskiras tam tikras grupes*[19]. M. Biržiška po kelerių metų įrodinėjo, kad nepartinių sąrašai rinkimuose patiria nesėkmes, o partijos, nors turi neigiamų bruožų kaip ir kitur, Lietuvos politiniame gyvenime būtinos[20].

Krikščioniškųjų draugijų centras atsišaukime „Ar žinot, kas už ką balsuos į Steigiamąjį Seimą?“ skelbė, kad už Žemdirbius ir TPP balsuos tie, kas nori, kad Lietuvoje liktų dvarai ir dvarininkai, o darbininkai toliau vargtų ir neturėtų žmoniškų gyvenimo sąlygų[21]. Kitų politinių varžovų atsišaukimuose jie buvo apšaukiami *pongalių bei dvarininkų pakalikais*[22] arba, kaip apibūdinti krikščionių demokratų atsišaukime „Lietuvos Piliečiai“, – *pučia į ponų dūdą*[23]. TPP laikėsi stojiškai ir santūriai, išleisdama TPP manifestą, kurio paantraštėje klausė: „Ką yra padarę Lietuvai Tautos Pažangos žmonės ir ką darys Steigiamajame Seime Tautos Pažangos partijos atstovai?“[24] Tai, ko gera, vienas labiausiai subalansuotų ir stilistiškai nepriekaištingų to meto viešosios politikos tekstų. Reikia rinkti atstovais nusipelniusius ir mokančius dirbti valstybinį darbą. Siūlydama savo žmones į Steigiamąjį Seimą, TPP *drąsiai žiūri visuomenei į akis ir tiki, jog visi Lietuvos gyventojai rinks savo atstovais tuos, kurie daugiausia yra pasidarbavę, atgaivinant mūsų tėvynę ir statant Lietuvos valstybę, ir kurie savo lig šiol padarytais darbais yra parodę, jog moka ir mokės dirbti ir toliau sunkų ir painų valstybės darbą*. Pradėta nuo „Aušros“ nuopelnų, Vilnijos gynimo, minėti J. Basanavičius, A. Smetona ir kiti tautinės pakraipos veikėjai. Manifestas baigiamas įspėjimu, kad pateiktos programos įgyvendinimas bus ilgas darbas. Kas buvo siūloma rinkėjams? TPP sieks stiprinti nepriklausomybę ir diplomatinio Lietuvos pripažinimo, rūpinsis, kad šalis būtų demokratiška respublika su žmonių renkamu prezidentu – valstybės galva, Vyriausybė – atsakinga Seimui, kad neliktų jokių luomų ir privilegijų, piliečiai be tautos, lyties ir tikėjimo skirtumo būtų lygūs prieš įstatymus ir Seimą, pradinis mokslas – privalomas ir nemokamas, vidurinis ir aukštasis – visiems prieinamas ir įmanomas baigti, santykiai su bažnyčia nustatyti deramai ir gerai, paremti sutartimis tarp jos ir valstybės, tikėjimas ir sąžinė – laisvi ir nevaržomi, tikybos mokoma mokyklose iždo lėšomis. Svarbiu žemės klausimu TPP reikalaus, kad bežemiams ir mažažemiams priverstinai paimti žemę iš tų, kurie turi daugiau nei 100 dešimtinių, kad nebūtų galima spekuliacija žeme, didieji miškai, vandenys ir gelmių turtai priklausytų valstybei. Darbininkų reikalai ir jų darbas turi būti sutvarkyti įstatymiškai ir apsaugoti, senatvės, ligos ir mirties atvejais įvestas valstybinis draudimas. Mokesčių srityje žadėjo, kad jų našta bus teisingai paskirstyta ir daugiau mokėtų tie, kurie turi daugiau turto, teisingiausi mokesčiai yra nuo turto ir pelno. Išsiskiria du dalykai – demokratinės respublikos deklaravimas ir nenusavinama 100 dešimtinių žemės normos skelbimas. Rinkimų programą derėtų suprasti kaip rimtą angažavimąsi be greitų pažadų, parengtą specialiai Steigiamajam Seimui. Čia dar nėra dviejų palatų parlamento, išdidintų prezidento galių. Matyt, manifestą ruošė iš Rusijos grįžę pažangininkai su L. Noreika ir J. Tumu priešakyje. Jie priklausė kairiajam TPP sparnui.

Per rinkimus keturiose iš šešių rinkimų apygardų pažangininkai blokavosi su Žemdirbiais, išskyrus Panevėžio apygardą, kur prisidėjo nepartiniai, bei drąsiai atskirai ėję gimtojoje A. Smetonos Utenos apygardoje (čia tegauti 404 balsai). Iš viso už tautinius sąrašus balsavo 12 775 rinkėjai. Redakciniame apibendrinime šis skaičius laikomas žymiu, nes krikščionims demokratams užteko vien kataliko vardo, o balsuojančiam už TPP reikėjo dar išmanyti ir apie partiją, t. y. būti sąmoningam simpatikui (*partiniam susipratėliui*). Išvada – pralaimėjimas rinkimuose nežada TPP suirimo ir raginama vienminčius telktis atlikti pilietinę pareigą bei apginti valstybės pamatą – ūkininką[25]. P. Būčys 1920 m. balandžio 23 d.

[17] „Tautos Pažangos dienynas“, in: *Tauta*, 1920 m. balandžio 17 d., Nr. 12, p. 4.
[18] Bijūnas, „Kas kaltas?“, in: *Žemdirbių balsas*, 1920 m. gegužės 14 d., Nr. 15, p. 1–2.
[19] L. N., „Steigiamajam Seimui artinantis“, in: *Tauta*, 1920 m. sausio 15 d., Nr. 1, p. 1.
[20] Vilniaus Kelmas, „Partiniai ir nepartiniai“, in: *Lietuva*, 1922 m. rugsėjo 16 d., Nr. 209, p. 1.
[21] MABRSS, s. v. L-A 1842, l. 21.
[22] Bijūnas, „Kas kaltas?“, in: *Žemdirbių balsas*, 1920 m. gegužės 14 d., Nr. 15, p. 2.
[23] MABRSS, s. v. L-A 1842, l. 18.
[24] *Ibid*., s. v. L-A 1843, l. 7.
[25] „Rinkimų rezultatai“, in: *Tauta*, 1920 m. liepos 2 d., Nr. 26, p. 3.

laiške A. Smetonai nurodė, kad rinkimai gali dar labiau patvirtinti, – visuomenės dauguma nepratusi naudotis laisve, o mažuma nesibijos kovoje neleistinų priemonių, demokratijos įsisąmoninimas užtruks ilgai, kol jos ardytojai nedrums daugumos nuotaikų. Pačiam prezidentui tenka kentėti dėl įtarimų, neteisingų apkaltinimų, dažnai prisieina kovoti su saviškių sukeltomis kliūtimis, bet valstybės veikėjui kartais naudinga pakelti *siauros širdies pavydą* ir neišmanėlių minties menkumą[26].

J. Tumas, nagrinėdamas vidurio partijų – TPP ir „Santaros" – pralaimėjimo Steigiamojo Seimo rinkimuose priežastis, teigė kovojus dvi to laiko dvasines galybes – krikščionybę su socializmu arba nekrikščionybe. Krikščionių demokratų konservatizmas tik apsigaubė revoliuciniais šūkiais. Tikrai išjudinę radikalumu liaudį, jie laimėjo, gavę žmonių pritarimą, kuris ne visada išreiškia tikrąją valią. Vidurio partijos netiko *revoliucijos dvasios galybės metui, kai klausimas vienas, – kuri galybė išgrius, o kuri atsilaikys. Jos paliko nuošalyje ir grįš, kai prasidės ramus valstybės kūrimo darbas*[27]. J. Tumo nuomone, tautininkai stengęsi liaudį pakelti į savo inteligentų *poniškąjį* lygį dvasiškai ir materialiai, o ne pataikauti ir išoriškai tapatintis su ja. TPP myli ir užjaučia liaudį, bet jos idealas ne ji pati ar kuri jos dalis, o tauta ir valstybė. Lietuviškųjų partijų ėjimą į liaudį jis pavadino pigiu asimiliavimusi[28]. 1920-ųjų vasarą A. Smetona, atsakydamas J. Staugaičiui, kodėl pažangininkų nėra Steigiamajame Seime, rašė, kad TPP dirbo valdžioje ir privedė šalį iki rinkimų, o kitos partijos traukėsi iš valstybino darbo ir einamų pareigų ir lapeliais *sėjo neapykantą ant Laikinosios valdžios*. Pažangininkai nevengia kalbėti apie socialines problemas, bet nedrįsta siūlyti minioms to, ko Lietuva negali duoti; pasisakydama aiškiai, skiriasi nuo daug žadėjusiųjų. Nesekdami minios įgeidžiais, jie nėra buržujai, ponų ir lenkų gynėjai, o demokratizmo pagrindu ima krikščionybės pradus. Dėl tikėjimo klausimų tarp krikščionių demokratų ir socialistinių partijų TPP likdavo nuošaly, kai pirmųjų kovos priemonės ir būdai prilygdavo naudojamiems socialistų. Kovoje su netikėjimo dvasia „Viltis" nebuvo abejinga. Laukiant Klaipėdos krašto prisijungimo, esant *liguistam visuomenės stoviui*, gresiant vis daugiau besiskverbiančiam netikėjimui, nešamam šiaurės bolševizmo, katalikai turi sutarti su kitais krikščionimis, liuteronais ir reformatais bei neatstumti jų. Tokių yra ir tarp pažangininkų. TPP džiaugiasi įgyvendintu „Vilties" troškimu – idėjiškai priešingų krikščionių demokratų ir liaudininkų koalicija, kuriant valstybę. Valstybinio darbo pakanka ir už valdžios ribų, todėl laimėjusioms partijoms nėra ko didžiuotis, o TPP nesisielos, kad dabartinė valdžia mokės apseiti be jos atstovų[29].

Pralaimėjimas Steigiamojo Seimo rinkimuose TPP buvo skaudus ir nuviliantis. Kitą dieną po Seimo atidarymo Kauno kuopos nariai nutarė rugpjūtyje šaukti partinę konferenciją. Pranešime skelbta: *Bus peržiūrėta partijos programa, jos vardas, santykis tarp valstybės ir bažnyčios, vietos savivaldybės, valstybės ūkis ir žemdirbių padėtis. Sąryšis su Šaulių sąjunga, Žemdirbių s-ga ir Nepartiniais*.[30] Kviesti nariai ir pritariantieji (neribojant skaičiaus), taip pat pasiryžę blokuotis su TPP – Žemdirbiais ir Nepartinių rinkti atstovai. Neguodė ir tai, kad sudarius su „Santara" ir krikščionimis demokratais bendrą sąrašą „Lietuvių vienybė", L. Noreika ir A. Voldemaras pateko į Kauno savivaldybę[31]. Politologo Algimanto Krupavičiaus nuomone, gerai pasirodyti Steigiamojo Seimo rinkimuose pažangininkams sutrukdė jų aktyviai vesta kova dėl valdžios jos aukščiausiuose ešelonuose[32].

Konferencijos eigos aprašymas „Tautoje" rodo didžiąja dalimi įvykdžius paskelbtą darbotvarkę, išskyrus partijos pavadinimo pakeitimą[33]. Rugpjūčio 16 d. atėjo 27 nariai ir 9 svečiai, kitą dieną narių buvo 29, o svečių sumažėjo iki 5. TPP pirmininko L. Noreikos ataskaitoje aiškinta, kad valstybės kūrimo darbe vilkdama didesniąją naštos dalį, partija neturėjusi laisvų žmonių ir laiko tinkamai dalyvauti rinkimuose į Steigiamąjį Seimą. Kadangi Seimas priėmė Laikinąją Konstituciją, suteikiančią priešvalstybiniams gaivalams per plačią laisvę, nerasta galimybės dirbti valdžioje. J. Tumas nuramino – nėra didelio nuostolio, kad pažangininkai nepateko į Seimą. Jis skaitė referatą apie partijos santykius su bažnyčia, siūlydamas smarkiai išplėsti atitinkamus partinės programos punktus, o įstatuose pabrėžti partijos narių moralines savybes. Tuoj šoko A. Voldemaras – Tautos pažanga – partija, o priėmus J. Tumo siūlymus, virstų asketų draugija; žmonių moralinis tobulėjimas etikos, o ne politikos darbas – pozicijų kampus bandė lyginti A. Smetona. J. Tumas laikėsi savo: *Bet kada mūsų partija yra krikščioniška partija, laikymasis krikščionių etikos dar nebūtų koksai ten davatkavimas ar asketizmas*. Matyt, susirinkusiuosius paveikė moralinis J. Tumo idealizmas ir konferencijoje aktyviai pasireiškęs M. Yčas į CK nepateko, nors Rusijoje 1917 m. kovą kurtoje partijoje buvo išrinktas jos pirmininku. Gavęs daugiausia balsų iš 10 CK narių, J. Tumas liko jo sudėtyje. 1928 m. švenčiant nepriklausomybės dešimtmetį,

[26] LCVA, f. 1686, ap. 1, b. 75, l. 2 a. p.

[27] Aiškūnas, „Dvi galybi", in: *Tauta*, 1920 m. balandžio 24 d., Nr. 14, p. 1.

[28] Aiškūnas, „Pigusis asimiliavimasis", *ibid.*, 1920 m. gegužės 8 d., Nr. 18, p. 1.

[29] Lėnas, „Kodėl mūsų ten nėra", *ibid.*, 1920 m. rugpjūčio 6 d., Nr. 36, p. 1.

[30] „Tautos Pažangos dienynas", *ibid.*, 1920 m. gegužės 18 d., Nr. 21, p. 4; 1920 m. liepos 14 d., Nr. 29, p. 3.

[31] „Kauno dienynas", *ibid.*, 1920 m. liepos 30 d., Nr. 34, p. 3.

[32] A. Krupavičius, *Pokomunistinė transformacijos logika ir politinės partijos, Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla*, Vilnius, 1996, p. 24–25.

[33] „Tautos Pažangos dienynas. Partijos konferencija", in: *Tauta*, 1920 m. rugpjūčio 20 d., Nr. 41, p. 3.

Vaižgantas „Lietuvos aide“ paskelbė daug straipsnių, apibendrinančių tautininkų partinį kelią. Viename jų skyrelis charakteringu pavadinimu „Idealizmas ir praktika“ šiek tiek praskleidė tos moralinės kovos peripetijas: *Tautos pažangos partijon prisidėjo dvejetas nekrikščionybės dėsniais susidarę šeimas ir keletas žmonių, kurie savo paprininkavimą* (kyšininkavimą – A. G.) *ir nesiskaitymą su viešuoju turtu ar kuriuos kitus nevalyvumus drąsiai dengė savo tautiškumu*. Turėti omeny A. Voldemaras, M. Yčas ir dar keli asmenys. Matyt, šitokie siūlymai per minėtą konferenciją buvo pareikšti dėl *tautiškai krikščioniškų partinių tradicijų*, kurias norėjo įdiegti Tautos pažangos kūrėjas *dievoieškininkas*, ekskliorikas J. Kubilius, reikalaudamas, kad nebūtų priimami lietuviai, nors kuo geriausi tautininkai ir patriotai, tačiau dėl savo finansinių ar kitokių machinacijų praradę *visuomeninį rimtumą* bei autoritetą. J. Tumas pažymi, kad praktika įrodė partijas negalint būti itin skrupulingas moraliniu atžvilgiu. Geram kovotojui už partinius idealus kaip moteriškei dėl skaistaus jos veido *atleidžiama nosies kreivumas ir septyneriopi kiti trūkumai*[34]. Rugsėjo 17 d. „Tautoje“ skelbė atsakymą kunigui S. Šultei „Kunigas kunigams“, kur išsakė nusivylimą Steigiamojo Seimo rinkimų kampanija, nes kovota nešvariomis priemonėmis, melu, šmeižtais, suvedžiojant klausytojus, bažnyčios tarnams ne vieta panašiose kovose, kai partijos *išvertė vidų*[35]. Prieš tai skaitytame referate apie *pakraščių teises* A. Voldemaras kėlė mintį apie lietuvių visuomenės nepasirengimą savarankiškai tvarkytis ir būtinybę turėti dvejus parlamento rūmus. A. Smetona pritarė idėjai, nurodydamas pavyzdžius demokratinėse Europos šalyse. Jie, dėstė papildydamas, mums reikalingi ar lygūs su pirmaisiais, ar patariamieji. Dėl dviejų rūmų parlamento A. Smetona nebuvo vienišas. Vadovavęs jo nuvertimui iš redaktorių „Viltyje“ A. Maliauskis siūlė radikaliau – Senatą ir Seimą, motyvuodamas kad lietuvių liaudis nėra subrendusi demokratijai, o vienerių rūmų parlamente įsigali despotizmas[36]. Tokį konservatyviojo krikščionių demokratų sparno pasiūlymą liaudininkų spauda palaikė *mūsų monarchistų žygiu*[37]. J. Tūbelio referatas apie žemės reformą buvo palydėtas tradicinių tautininkams minčių – žemės visiems norintiems neužteks, žmonių noras ją pirkti gyvas, jie tai daro, apeidami įstatymus. Evoliucijos šalininkų požiūriu, bet koks radikalus įsikišimas, kad ir iš valdžios pusės, griauna natūralią ūkio plėtotę ir mažina jo produktyvumą. A. Smetona referavo apie TPP atsiradimą ir veiklą. Į J. Tumo pastebėjimą, kad pažangininkai mažai domėjosi savąja spauda, prelegentas atsakė: <...> *tai ne nekoks pavojus, dėl to mes neturime gyvenimui iš kelio pasitraukti, ateityje* *turime remtis gyvomis krašto pajėgomis, tos pajėgos yra ūkininkai, kurie iš pat pradžių didžiausią Valstybės išlaikymo naštą velka* (pabraukta mūsų – *A. G.*). Vienas konferencijos svečias įrodinėjo, kad TPP neturi sodžiuje atramos, nes neleidžia kaimui tinkamo laikraščio ir neveikia tarp ūkininkų. Trečią konferencijos dieną buvo išrinktas TPP CK iš dešimties asmenų: J. Tumas, L. Noreika, D. Blynas, J. Linartas, J. Šernas, A. Voldemaras, J. Špakevičius, J. Tūbelis, V. Mironas, P. Leonavičius. Matyt, nebuvo iškelta A. Smetonos kandidatūra. Nors M. Yčas konferencijoje daug šnekėjo, tačiau į CK nepateko. Gana inteligentiškai pasvarsčius programinius dalykus, partijos skausmas – rasti lėšų – pavesta CK. Jis turėjo atskirai atspausdinti konferencijoje skaitytus referatus ir priimtas rezoliucijas, kurių penkias, susijusias su partinės programos keitimu – bendrąją, „Dėl žemės klausimo“, „Bažnyčios santykiai su valstybe“, „Dėl savivaldybių“, „Taktikos klausimas“ – redakcinė komisija privalėjo suvesti į vieną.

Lietuvos Steigiamojo Seimo pirmojo posėdžio narės, Kaunas, 1920 m. gegužės 15 d. Iš kairės: Emilija Spudaitė-Gvildienė, posėdžio sekretorė Ona Muraškaitė-Račiukaitienė, pirmininkė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Salomėja Stakauskaitė ir Magdalena Draugelytė-Galdikienė. Nežinomas fotografas. Iliustr. iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, inv. nr. ČDM Ta 4515

Tris dienas trukusią konferenciją galima pavadinti partijos suvažiavimu, nes svarstytas labai platus programinių klausimų spektras. Galutiniai sprendimai buvo pavesti CK, kuriame daugumą sudarė TPP veikėjai Rusijoje (septyni prieš tris, likusius per karą). Partijos pirmininku tapo L. Noreika. Daugiau partijos konferencijų ar kitų organizuotų renginių iki

[34] J. Tumas, „Tautininkai katalikai legalūs valstybei ir tikėjimui“, in: *Vaižgantas. Raštai*, t. 12, Publicistika 1925–1928, Vilnius, 2000, p. 515–516.

[35] *Ibid.*, *Raštai*, t. 11. Publicistika 1920–1924, Vilnius, 1999, p. 52.

[36] „Žodis prie rengiamosios Lietuvos Konstitucijos“, in: *Laisvė*, 1921, Nr. 79.

[37] „Apžvalga. Mūsų monarchistų žygiai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1921 m. balandžio 21–27, Nr. 16, p. 5.

pat 1924 m. LTS steigiamojo suvažiavimo neįvyko. Viskas sukosi apie išrinktą CK ir spaudos leidinius. Konferencijos rezoliucijos ir skaityti referatai turėjo būti parengti spaudai išrinkto CK, tačiau taip ir nebuvo išleisti atskira brošiūra ar paskelbti partinėje periodikoje.

Laimėjusios rinkimus partijos, ypač krikščionys demokratai, pasigedo valdžioje tautininkų lyderių, jų valstybinės kūrybos patirties bei ryšių užsienyje. 1920 m. gegužę jie siūlė A. Smetonai tapti premjeru, palikus TPP, arba joje liekant, užimti Valstybės kontrolieriaus vietą[38]. Pastebėtina, kad pirmasis prezidentas, skirtingai nuo pirmojo premjero, politiniams oponentams buvo priimtinas ir kaip asmenybė, ir kaip nuosaikus politinės srovės veikėjas. Tačiau tuomet juos rišo asmeninė draugystė ir sėkmingi bendro valstybinio darbo rezultatai, todėl grįžti vienas į valdžią A. Smetona nepanoro. Nors būnant prezidentu, sulaukdavo priekaištų, kad ir dėl netolimos praeities. Vienas „Laisvės“ autorių, gindamas ateitininkus, sudariusius, jo teigimu, kariuomenės savanorių branduolį, priminė, kad kuriantis ateitininkijai vyresnieji inteligentai išsigando moksleivijos skilimo, žadančio ateityje ir inteligentijos susipriešinimą. Tai laikydami grėsme tautos vienybei, A. Smetona ir J. Tumas dalyvavo *toje negarbingoje kovoje prieš ateitininkus*[39]. Pirmasis premjeras politiniams oponentams netiko dėl jam būdingo išdidaus būdo, per didelio pasitikėjimo savimi ir tikėjimo savo nepakeičiamumu. Tai akivaizdu iš 1923 m. gruodžio 9 d. Seimo skundų komisijai rašte iškelto klausimo: *Aš gi Lietuvai ne tik ne priešas, bet kas žino, ar būtų buvusi nepriklausoma Lietuva, jeigu manęs nebūtų buvę 1917–1920 m.*[40] Nepriimtinos buvo ir birželio 10 d. Seime patvirtintos Laikinosios Konstitucijos nuostatos – pažangininkams trūko mirties bausmės, streikų laisvės suspendavimo, kariuomenės prezidento žinioje, jo „veto“ teisės įstatymams, Seimo nesikišimo į vykdomosios valdžios veiklą. Kadangi koalicinė Vyriausybė solidariai atsako už visų ministrų veiklą, A. Voldemaras TPP vardu birželio 16 d. surašytose dalyvavimo MK sąlygose, adresuotose premjerui K. Griniui, pareikalavo, kad kiekvienas ministras *mokėtų vesti tą Valstybės gyvenimo šaką, kuriai jis yra skiriamas*[41].

Puolant lenkams Seinus 1920 m. vasarą, TPP Kauno skyrius išleido atsišaukimą „Lietuviai, pabuskit!“[42], nukreiptą prieš grobikus ir juos palaikančius prancūzus. Vėliau kartu su CK spalio 14 d. pasiūlė rinkti prezidentą lenkų agresijai atremti[43]. Valdančiosios partijos pasirinko Mažąjį Seimą, nors F. Kemėšis iš Detroito 1920 m. lapkričio 24 d. laiške J. Tumui, besistebėdamas krikščionių demokratų įnirtimu prieš pažangininkus, pasiūlymą, L. Želigovskiui (*L. Żeligowski*) puolant, karo metui rinkti atsakingą tautai prezidentą laikė vertu rimto svarstymo[44]. Reikėtų pridurti lietuvių pakilimą agresijos sąlygomis. Štai Lietuvos profesinių sąjungų Centralinis biuras spalio 19 d. kreipėsi į Steigiamąjį Seimą ne tik reikalaudamas amnestijos politiniams kaliniams ir demokratinių pertvarkymų, bet ir keliant klausimą dėl darbininkų apginklavimo, vadovaujant profesinėms sąjungoms[45].

1921 m. birželio 23 d. vyko rinkimai į Kauno miesto savivaldybę. Kartu su krikščionių demokratų ir kitų lietuvių partijų kandidatais „Vienybės sąraše“ trečiu numeriu įrašytas A. Voldemaras, keletas santariečių ir prelatas K. Olšauskas[46]. Bendradarbiavimas atlietuvinant Kauną daugiau nesuvedė buvusių partnerių. Tais metais TPP lyderiai dažnai dalyvavo Žemdirbių suvažiavimuose ir susirinkimuose, kur apibendrinančiai pasisakydavo apie politinę šalies padėtį ir ekonominę situaciją. Rugpjūčio 28 d. Žemdirbių Telšių rajono suvažiavime A. Voldemaras referavo klausimą „Žemdirbių užduotis sąryšyje su dabartine Lietuvos padėtimi“. Kalbėjo, kad valdžia nesugeba tinkamai organizuoti krašto ekonomikos, neateina užsienio investicijos, bijosi sudaryti sutartis, kad nebūtų apgauta. Užsienio valstybės nepripažįsta Lietuvos ir dėl žemės reformos pradėjo abejoti, ar galutinai nesuardys ekonominio šalies gyvenimo. Vieni valdantieji nesugeba jo sutvarkyti, tai privalo atlikti visuomenė, ypač žemdirbiai, kurie viską gamina, šiuo luomu paremta visa krašto dabartis ir ateitis. A. Smetona kalbėjo apie ekonominius ir politinius santykius su kaimyninėmis valstybėmis. Siekiant tikslo, reikia plano. Sekdami Vakarais, eisime pirmyn, tačiau Lietuvoje didesnė Rusijos įtaka, nes ir čia išplitęs šūkis „Šalin inteligentus, pakaks žmonių su gerais norais“. Muitų srityje valdžia neturi pastovumo, nesugeba proteguoti vietinės pramonės, rengdama dirvą, pavyzdžiui, spekuliacijai spiritu. Antantės pripažįstamo Lietuvai Klaipėdos krašto gyventojai bijo jungtis dėl netikusios žemės reformos. Vilniaus klausimo sprendimas priklausys nuo mūsų pačių. Vilniečiai panorės jungtis tik pamatę, jog Lietuva galutinai atsikrato bolševizmo. Lenkų kalba Suomijos švedų pavyzdžiu turės būti pripažinta valstybine ne tik Vilniaus krašte, bet ir visoje Lietuvoje, tačiau Vilnija Lietuvai turi tekti kaip integrali dalis, o ne atskiras kantonas[47]. Kad Vilnijos autonomija Lietuvai nepriimtina A. Smetona išdėstė, tik ką paskelbus P. Himanso (*P. Hymans*) projektą[48].

[38] A. Sm., „Politika ir sąžinė“, in: *Tėvynės balsas*, 1922 m. rugsėjo 30 d., Nr. 182, p. 1–2.

[39] Žemaitis, „Ateitininkai“, in: *Laisvė*, 1919 m. birželio 25, Nr. 73, p. 1.

[40] MABRS, f. 172, s. v. 466, l. 6.

[41] „Tautos Pažangos sąlygos dalyvavimo Ministerių Kabinete, Ministeriui Pirmininkui dr. Griniui pasiūlijus“, in: *Tauta*, 1920 m. liepos 02, Nr. 26, p. 3.

[42] MABRSS, s. v. L-A 1898, l. 102.

[43] „Tautos Pažangos rezoliucija dėl einamojo momento“, in: *Tauta*, 1920 m. spalio 16 d., Nr. 52, p. 1.

[44] VUBRS, f. 1, s. v. 9 (Rš 662), l. 9 a. p.

[45] LCVA, f. 383, ap. 3, b.28, l. 61.

[46] „Vienybės sąrašas“, in: *Lietuvos balsas*, 1921 m. birželio 18 d., Nr. 24, p. 3.

[47] Telšių rajono žemdirbių sąjungos narių posėdžio iš 28 rugpjūčio 1921 m. protokolas, LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1466, l. 2–3.

[48] A. Sm., „Ar galima ir reikalinga Vilniui autonomija“, in: *Lietuvos balsas*, 1921 m. gegužės 3 d., Nr. 6, p. 1.

Per Vilniaus problemos prizmę A. Voldemaras vėliau vertino ir Baltijos valstybių sąjungos perspektyvą. Pirmiausia reikia užmegzti prekybinius ryšius ir juos vystyti, dabartiniu metu rimtai galvoti apie tokią nesą sąlygų, konstatuodamas didesnį pavojų iš lenkų nei rusų pusės, priimtina laikė tik sąjungą, nukreiptą prieš abi[49].

Kai 1921 m. lapkričio 25 d. naktį E. Galvanausko bute nugriaudėjo sprogimas, tai galutinai palaužė P. Himanso projekto šalininkus[50]. A. Voldemaras projekto poveikį Lietuvos visuomenei pavadino patologiniu, nes viena ranka valdantieji dalyvavo jį sudarant, kita varė prieš jį Lietuvoje propagandą bei ramino visuomenę, kad derybos su lenkais negresia ir nekelia pavojaus Lietuvos nepriklausomybei[51]. K. Pakštas po trejų metų nurodė – projektą palaidojo krikščionių demokratų partijos CK, pirmasis išsiuntinėjęs skyriams aplinkraštį, kad šie protestuotų prieš *laisvamanių diplomatų* E. Galvanausko, T. Naruševičiaus, V. Sidzikausko rekomendacijas jį priimti[52]. 1921 m. gegužės 31 d. užsienio reikalų ministras J. Purickis Kaune vykusioje Latvijos, Estijos ir Lietuvos žurnalistų konferencijoje be optimizmo konstatavo trejopą Antantės valstybių požiūrį į Lietuvos savarankiškumą: būsiant Rusijai demokratine, Lietuva su ja turi susisieti federaciniais ryšiais, kita pozicija – priversti bendradarbiauti su Lenkija, o nepriimtiniausioji – grąžinti Lietuvą bet kokioje situacijoje esančiai buvusiai šeimininkei[53]. „Rygos balse“ Telšiškio pseudonimu prisidengęs autorius dėstė, kad lenkai federacijos su Lietuva sudarymu mano nutrauksią lietuvių sėbravimąsi su vokiečiais ir bolševikais. TPP ir socialdemokratai nepasitiki Tautų Sąjungos garantijomis ir Lenkija, projektui nepritaria ir gausių mitingų rezoliucijos. Akivaizdu, kad dešinieji gerai perprato organizuotos mitinginės demokratijos naudą ir išplėtojo nedėkingoje situacijoje atsidūrusios vyriausybės spaudimui, tai 1919 m. pakankamai gąsdino užsienio valstybių diplomatus Kaune. Laikraštyje informuota apie antihimansišką lapkričio 1 d. Kauno rotušės salėje *bepartyvių*, tautinių mažumų, Vilniaus ir Klaipėdos krašto, JAV lietuvių atstovų, pirmininkaujant Liudui Vailioniui, mitingo rezoliuciją[54]. Ne veltui per Lietuvos užsienio diplomatų konferenciją Kaune spalio 31 d. premjeras E. Galvanauskas po susitikimo su visuomenės veikėjais, partijų ir frakcijų Seime lyderiais kalbėjo, jog visų bendra nuostata atmesti antrąjį P. Himanso projektą. Susitikime išdėstyti motyvai išimtinai rėmėsi vidaus politikos veiksniais: lietuviai griežtai psichologiškai ir socialiniu požiūriu nusistatę prieš bet kokius artimesnius santykius su lenkais, priėmus projektą, kiltų bruzdėjimas, galintis virsti katastrofa valstybei, į jį įsitrauktų ir kariuomenė[55].

1922-ieji bus, ko gera, brandžiausių A. Smetonos rašinių metai iš neparlamentinės tautininkų opozicijos laikotarpio, nes dirbo A. Tumėno vadovaujamos Konstitucijos rengimo komisijos ekspertų grupėje, inicijuotoje Steigiamojo Seimo Bendrosios teisės komisijos, kartu su P. Leonu ir Antanu Kriščiukaičiu, turėjusiais projektą galutinai suderinti teisės normų atžvilgiu, kur ypač stengėsi realizuoti stipraus prezidento ir apribotos galios Seimo idėjas, tačiau šia veikla nusivylė, įžiūrėdamas tarp valdančiųjų kritikos nemėgimą ir savikritikos stoką[56]. Birželį ji pateikė savo pastabas A. Tumėno komisijai, pageidaudama didesnio Konstitucijos projekto viešinimo ir svarstymo spaudoje[57]. Veikiant per būsimą Žemdirbių frakcijos Steigiamajame Seime narį, vėliau aktyvų „Krašto balso“ bendradarbį Antaną Šilgalį, pavyzdžiui, kovo 21 d. Konstitucijos projekto 46 paragrafui siūlyta pataisa, kad prezidentas renkamas tiesioginiuose rinkimuose, ją palaikė socialdemokratai su liaudininkais, tačiau kelių balsų persvara atmetė krikščionių demokratų blokas[58]. Lygybės tema rašė, kad į Lietuvą atėjusi laisvės ir lygybės samprata – pasidalyti turinčiųjų turtą jo neturintiems – socialinis bolševikų idealas, kuris, lyginant su lygybe prieš įstatymus Vakarų Europoje – kiekvieno teise pakilti aukščiau dvasiniu ir materialiniu atžvilgiu – Rusijoje virto skurdo lygybe. Vėliau apibendrindamas Steigiamojo Seimo veiklą, jo diegtą lygybę pavadino bizantine. Tradiciškai kaltino lietuvių partijas, sekant kairiosiomis rusų partijomis: pirma visa nugriauti, o paskui ant griuvėsių be jokio plano statyti kažką nauja, o *lygesnis gėrybių padalinimas* – atimti iš turinčių ir atiduoti neturintiems ar turintiems mažiau[59]. M. Krupavičius manė, kad teisingumo siekimas visuomenėje negali panaikinti socialinės nelygybės, bet reikia kovoti, kad dėl neišmanymo ar blogos valios neatsirastų daugiau jos pasireiškimų. Pagrindinė krikščionybės idėja yra malonės idėja, nes iš Dievo malonės esame

[49] A. Voldemaras, „Pabaltės Sąjunga ir ekonomijos reikalai“, *ibid.*, 1922 m. liepos 21–22, Nr. 38, p. 1; „Pabaltės Sąjunga ir apsigynimas“, *ibid.*, 1922 m. liepos 19–20, Nr. 37, p. 1.

[50] G. Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius, 2006, p. 101.

[51] A. Voldemaras, „Dėlei pasikėsinimo ant Galvanausko“, in: *Lietuvių balsas*, 1921 m. gruodžio 1–2, Nr. 13, p. 2.

[52] K. P., „Lietuviai katalikai ir kitatikiai“, in: *Draugas*, 1924 m. gruodžio 15 d., Nr. 293, p. 2.

[53] Сотрудничество печати балтийских стран Эст., Латв. и Литвы. Сборник протоколов Антанты печати, LNMBRS, f. 130, s. v. 1201, l. 10.

[54] Pirmininkas L. Vailionis, „Bepartivių mitingo rezoliucija“, in: *Rygos balsas*, 1921 m. lapkričio 12 d., Nr. 16, p. 3.

[55] M. Tamošiūnas, „Lietuvos užsienio atstovų konferencija Kaune 1921 metais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1995, Vilnius, 1996, p. 253.

[56] P. Leonas, *Raštai. III tomas. Teisinė publicistika. Pergyvenimai ir atsiminimai. Teisinis palikimas. Bibliografija*, Vilnius, 2005, p. 440; A. Sm., „Konstitucijos belaukiant“, in: *Tėvynės balsas*, 1922 m. birželio 18 d., Nr. 96, p. 1–2; A. Sm., „Kritika ir jos įvertinimas“, *ibid.*, 1922 m. liepos 11 d., Nr. 113, p. 1.

[57] M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*, Vilnius, 2005, p. 117.

[58] Dam. Treigys, „Valstybės konstitucijos projektas Seime“, in: *Tėvynės balsas*, 1922 m. kovo 23 d., Nr. 32, p. 1–2.

[59] A. Sm., „Klikušestvos liga“, *ibid.*, 1922 m. gegužės 20 d., Nr. 74, p. 1; „Politikos gairės“, *ibid.*, 1922 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 141, p. 2–3; 1922 m. rugpjūčio 19 d., Nr. 146, p. 2–3.

Steigiamojo Seimo Rūmai Kaune. Atvirukas. Nežinomas fotografas. Išleido Onos Vitkauskytės knygynas, Kaunas, 1919–1920. Iliustr. iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus, inv. nr. ŠAM IK–F 1931 (pirm. apsk. nr. ŠAM GEK 121657)

tuo, kuo esame, todėl būtina *globoti silpnuosius ir valdyti tvirtuosius*. Krikščionys demokratai rūpinasi darbo žmonėmis: ūkininkais, darbininkais ir darbo inteligentija, kurie gyvena ne iš kapitalo, o iš savo darbo, todėl jiems reikalinga pagalba, o ne priežiūra, kad nyktų klasių kova ir jų egoizmas[60]. A. Smetona teigė, kad Vakarų Europos socialistai yra už teisingesnį pelno paskirstymą, tačiau praturtėję lietuviškų partijų vadai nesupranta, kad Lietuvoje jis per menkas dalyboms. Neigė mechanišką, jo nuomone, ūkininkų skirstymą į grupes pagal ūkių dydį, – tai neteisinga, nes jie atpažįstami iš to, kaip gamina ir ko siekia ūkiniuose santykiuose, ir yra organiškai tarp savęs suaugę sluoksniai. Dėl nepilnos socialinės struktūros valdančią ir valstybę kuriančią lietuvių tautą, kuriai vienai terūpi nepriklausoma Lietuva, laikė nesubrendusia nebaudžiamai daryti kraštutinius demokratizmo mėginimus[61]. Išeitį matė dviejų rūmų parlamente ir visos tautos išrinkto prezidento institucijoje. Kovo mėnesį samprotavo, kad demokratijos esama ir monarchijose, kur karalius nepriklauso nuo partijų ir yra aukščiau jų. Ir Lietuva tiek, kiek nenori išsižadėti savo praeities, yra monarchizmo padaras[62]. A. Smetona laikė Steigiamąjį Seimą *atvirkščiu parlamentarizmu*: pavirto *demokratų absoliutu*, neprivalančiu su niekuo dalytis nei įstatymų leidimu, nei jų vykdymo kompetencija, leidžia dalyvauti savanoriams ministrams jo suverenioje valdžioje be jokios atsakomybės už savo darbus[63]. Lietuvos gyvenimo vertinimai baigiantis antriems Steigiamojo Seimo veiklos metams A. Smetonai buvo jo ankstesnės kritikos ir perspėjimų patvirtinimu. Demokratijos *neveikimą* Lietuvoje aiškino tuo, kad lietuvių miestiečių yra nedaug. Nors šalyje lietuvių dauguma (80 %), tačiau didžiausią įtaką turi miestiečiai lenkai ir žydai. Ūkininkai neorganizuoti ir nesudaro vieningo gamintojų sluoksnio. Iš jų kilę inteligentai susispietė miestuose ir prarado ryšį su kaimu. Lietuviškos partijos kuriasi tikybos, tautybės, ūkio ir darbdavių santykių su darbininkais šūkiais, o jų didžiausia auka – sodiečiai žemdirbiai, privilioti svetimo reikalo reiškėjų. Kadangi valstybės gyvenimą nulemia ūkiniai-finansiniai pagrindai, tai partijos sveikai augti ir organizuotis tegali besiremdamos ekonominiais interesais. Labai menkas lietuvių politinis susipratimas – tautos valią išreiškia koks vienas procentas, lemiantis *viešąją nuomonę*. Materialinio ir dvasinio bendravimo neskatina blogas susisiekimas, paštas. Tai silpnina domėjimąsi politika ir pakerta ryšius su valdžia. Lietuvių visuomenė yra demokratinė, nes kuria valstybę *apačių pamatais*, bet nedemokratiška kaip neturinti politinio išsilavinimo. Partijos keistai supranta demokratiją, manydamos, kad kuo daugiau krašte varguomenės, tuo jai patogesnė dirva. Lyg ir išvadose teigė, kad didesnis latvių ir estų miestiečių sluoksnis, daug sveriantis valdymo aparate, leis lengviau nei lietuviams pakelti valdžios klaidas[64].

1922 m. rudenį Lietuvos spaudoje pasirodė informacijos ir komentarai apie itališkąjį fašizmą. Šią politinę naujieną aptarinėjo ir būsimasis tautininkų ideologas I. Tamošaitis[65]. Esant nestabiliai situacijai, išrinkus I Seimą, jis B. Musolinio (*B. Mussolini*) pavyzdžiu teigė, kad tikrieji demokratijos vadai turi tvirtai tikėti savo tikslu ir priimdami sprendimus būti laisvi dvasiškai, taip netiesiogiai keldamas vadą aukščiau demokratinių masių. 1923 m. pavasarį, apkaltinęs lietuviškas partijas dvilype politika ir polinkiu į demagogiją, kritikavo socialistus demokratus liaudininkus, atsisakiusius socialistų vardo, ir pasinaudodamas K. Griniaus teiginiu, klausė: *Jeigu jau Italijoje, kur tiek buvo įsigalėjęs socializmas, pradėjęs virsti bolševizmu, gimė tautiškasis fašizmas, tai matyt, pačiame socializme būta ko nors negero atmestino?* Masino *trečiasis kelias*. Jeigu XIX a. tarp liberalizmo ir socializmo tokiu buvo krikščioniškoji demokratija, tai XX a. trečiajame dešimtmetyje tarp komunizmo ir demokratijos terpėsi kylantis fašizmas, kurį, pasak A. Vilimo, sukėlė pats gyvenimas[66].

Pabaiga

60 M. Krupavičius, *Mūsų keliai (Leonas XIII ir mes)*, Kaunas, 1921, p. 21, 23, 34.

61 A. Sm., „Parlamentarizmas ir konstitucionalizmas“, in: *Tėvynės balsas*, 1922 m. balandžio 22 d., Nr. 51, p. 2–3.

62 A. Sm., „Apie demokratizmą ir „monarchijos liekaną“, *ibid.*, 1922 m. kovo 23–24, Nr. 32, p. 2–3.

63 A. Sm., „Apie kitų ir mūsų parlamentarizmą“, *ibid.*, 1922 m. balandžio 04 d., Nr. 37, p. 2–3.

64 A. Sm., „Parlamentarizmas ir konstitucionalizmas“, *ibid.*, 1922 m. balandžio 20–21 d., Nr. 49–50, p. 2–3.

65 I. Didžiulis, „Fašistai“, *ibid.*, 1922 m. rugsėjo 21 d., Nr. 174, p. 2; „Demokratija ir jos tikrieji vadai“, in: *Krašto balsas*, 1922 m. gruodžio 8 d., Nr. 34. p. 1; „Žemažiūris požiūris“, *ibid.*, 1923 m. balandžio 13 d., Nr. 81. p. 1.

66 A. Vilimas, „Fašizmas, tautybė, katalikybė ir internacionalizmas“, in: *Laisvė*, 1923 m. balandžio 15 d., Nr. 84, p. 4.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Varpininko kelias

Gintautas ŠEIKIS,
Molėtų r., Alanta

Asmenybės, XIX a. 9-ajame dešimtmetyje pradėjusios naują tautos atgimimo etapą, žmonės idealistai, romantikai ir pragmatikai, nepaprastai stipriai jautę tautos dvasios pulsą, savo tėvų žemės tylų šnabždesį. Tų balsų lyg apkerėti jie pragyveno savo gyvenimą, aukodamiesi tautai, nesiekdami sau kokių nors materialinių gėrybių naudos, todėl XX a. dažnai vadinti naivuoliais. Vienas iš tokių – Jonas Gaidamavičius-Gaidys, vienas ryškiausių XIX a. 8-ojo dešimtmečio lietuvių atgimimo veikėjų. Trumpai, bet ryškiai sužibėjęs lietuvių nacionalinio judėjimo priešaušryje, kartu su Vincu Kudirka ir kitais bendražygiais padėjęs jam pamatus, vėliau tapo primirštas ir pasmerktas net savo bendraminčių. Manau, kad ir šiandien jis, kaip lietuvių tautinio judėjimo šauklys, literatas, publicistas, nėra deramai įvertintas, pagerbtas ir įrašytas į mūsų kultūros istoriją. Tai buvo labai veikli, energinga, neieškanti kompromisų asmenybė. J. Gaidamavičius savo „vulkaniška“ energija, patriotizmu sugebėjo uždegti bendražygius, kartu su jais subrandino XIX a. pabaigos tautos stebuklą „Varpą“.

Jono Gaidamavičiaus-Gaidžio gimtinė Kaniūkų kaimas Ukmergės paviete pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėtas 1588 m. kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininko Jeronimo Krišpino-Kiršenšteino nuosavybė. 1672 m. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius dovanojo Kaniūkus didikui Juozapui Mykolui Kuliešai, jie, kaip ir gretimi Ančėnų, Radutės, Pakalnių kaimai, priklausė šiai giminei iki XX a. pradžios.

Kaimo vardas greičiausiai kilo iš senovės rusėnų kalbos ir reiškė čia gyvenusių arklių ar žirgų augintojus (prižiūrėtojus). Dabartinės Lietuvos teritorijoje žinoma net 16 tokio pavadinimo kaimų. XIX a. pabaigoje Kaniūkų dvarą valdė Jonas Kulieša. Jo valdoje buvo 124 dešimtinės naudingos žemės, 6 dešimtinės nenaudingos žemės ir 90 dešimtinių miško.

XIX a. pab. Kaniūkuose buvo apie 50 sodybų, kaimui priklausė 26 valakai žemės ir 6 valakai servitutinių ganyklų.

Kaniūkų kaimas ribojasi su Pakaniukės, Skudutiškio, Radutės, Levaniškių, Ančėnų, Žibėčių, Vastapų kaimais. Tarp Kaniūkų kaimo gyventojų Gaidžių pavardė pirmą kartą aptikta 1672 m. Ukmergės pavieto teismo knygose, kur minimas Krysius Gaidys (Gaydis), kuris kartu su sūnumis Juozapu ir Jurgiu Kaniūkų kaime valdė pusę valako žemės. Tuo metu jie mokėjo činšo mokestį: 12 Lenkijos zlotų ir 15 grašių, 8 statines rugių, arba 6 zlotus, avižų barelį, arba 4 zlotus, 1 žąsį ir 2 vištas, arba 1 zlotą, 12 kiaušinių, arba 6 zlotus, už kiekvieną žemės valaką. Tikėtina, kad tai tolimiausi žinomi J. Gaidamavičiaus-Gaidžio giminės.

Seniausi žinomi J. Gaidamavičiaus-Gaidžio giminaičiai, kurių buvimą patvirtina istoriniai šaltiniai, yra jo proproproseneliai Kazimieras Gaidys ir Kristina Martinaitytė-Gaidienė iš Jačionių kaimo.

Jono Gaidžio tėvas Kasparas (g. 1827) Alantos bažnyčios metrikuose įrašytas kaip Jono ir Justinos Bružaitės Gaidžių (*Gaijdisow*) sūnus. Tėvas, smulkus Kaniūkų kaimo valstietis, buvo šviesus žmogus, renkamas į Alantos valsčiaus teisėjus. Jono motina Uršulė Pagalytė buvo kilusi iš Kazlų kaimo. XIX a. pr. daugelis Gaidžių pavardžių buvo sulenkintos ir rašomos kaip Gaidamovič, Gaidamavič (*Gaydamowiczow*).

Kasparui ir Uršulei Gaidamavičiams gimė 8 vaikai: Ona, Jonas, Anastazija, Andrius, Liucija ir Antanas, Marijona ir Adolfina mirė vos tik gimusios.

1860 m. Pakalnių filijinėje bažnyčioje 1860 m. rugsėjo 11 d. kunigas Jurgis Urbanavičius pakrikštijo Joną, sūnų Kasparo ir Uršulės (Pagalytės) Gaidamavičių vaiką, gim. 1860 m. rugsėjo 2 d. (pagal naująjį kalendorių rugsėjo 12 d.). Jonas 1868–1874 m. lankė Alantos pradžios mokyklą. Kai baigė mokyklą, Gaidamavičiai nutarė jį toliau leisti į mokslus. 1871 m. birželio 15 d. Alantos valsčiaus seniūno A. Čečiuolio išduotoje pažymoje nurodyta, kad neturi pretenzijų dėl Kaniūkų kaimo bendruomenės valstiečio Jono

Gasparo Gaidamavičiaus stojimo mokytis į Kauno gimnaziją. Šioje gimnazijoje Jonas mokėsi nuo 1771 m. kovo 5 d. iki 1882 m.

Nuo 1881 m. kovo mėn. J. Gaidamavičius mokėsi Sankt Peterburgo 7-oje gimnazijoje. Sankt Peterburgo istorijos archyve saugomame dokumente rašoma, kad „1882 m. gegužės mėnesį Peterburgo VII gimnazijoje valstiečio vaikas Ivan Gasparov syn Gaidamovič buvo egzaminuojamas iš brandos atestato dalykų, paskui, leidus švietimo ministrui, papildomai egzaminuojamas rugsėjo mėn. ir egzaminus išlaikė patenkinamai“. 1882 m. gimnazijos baigimo atestate nurodyta, kad J. Gaidamavičius baigė gimnaziją tokiais pažymiais: tikybos 4, rusų kalbos ir literatūros 3, logikos 3, lotynų kalbos 4, graikų kalbos 4, matematikos 5, fizikos ir matematinės geografijos 3, istorijos 3, geografijos 3, prancūzų kalbos 4. 1882 m. spalio mėnesį priimtas į Sankt Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto Gamtos skyrių. Universitete J. Gaidamavičius turėjo finansinių sunkumų, todėl ne kartą universiteto vadovybei teikė prašymus atidėti mokestį už paskaitas. Mokydamasis universitete, J. Gaidamavičius keletą kartų buvo išvykęs į savo gimtuosius Kaniūkus. Paskutinė jo išvyka 1883 m. vasarą užtruko 3 mėnesius, nes tėviškėje jis vedė dvidešimtmetę bajoraitę Rožę Paškauskaitę (*Ruža Paszkowska*), smulkių bajorų iš Migiškių akalicos (bajorkaimio) dukrą. Rožės tėvas – Jonas Paškauskas (*Paszkowski*), Elijošiaus sūnus, o motina – Kazimiera Paškovska-Dluskaitė. Šiai santuokai Rožės šeima ir giminės nesipriešino, nors sutuoktiniai luominiu požiūriu buvo nelygūs. Rugpjūčio 23 d. J. Gaidamavičius padavė prašymą perkelti jį iš Peterburgo į Varšuvos universiteto Medicinos fakultetą. 1883 m. rugsėjo mėnesį gavęs teigiamą atsakymą iš Sankt Peterburgo ir Varšuvos universitetų, buvo perkeltas į Varšuvos imperatoriškojo universiteto Medicinos fakultetą.

J. Gaidamavičius nuo 1883 m. rugsėjo mokslą tęsė Varšuvos imperatoriškojo universiteto Medicinos fakultete. Varšuvos universitete mokydavosi apie 1 200–1 300 studentų, daugiau kaip pusė iš jų – Medicinos fakultete. Dėstomoji kalba buvo rusų, dauguma profesorių buvo rusai, buvo vedama stipri rusifikacijos politika. Studentus prižiūrėdavo inspektorius su 2 padėjėjais ir daugybė vadinamųjų *pedelių*, kurie stovėdavo prie auditorijos durų ir sekdavo, kas

Gaidžių giminės namas Kaniūkų kaime, XX a. pr. Nuotr. iš nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus fondų

dedasi tarp studentų, užrašinėdavo paskaitos lankytojus ir pan.

Mokslas Varšuvos universitete kainavo brangiai: reikėjo mokėti ne tik už mokslą, bet ir nuomotis butą, pavalgyti, nusipirkti knygų, parvažiuoti traukiniu iš Varšuvos į Vilnių atostogų metu ir atgal. J. Gaidamavičius, kaip nelabai turtingų tėvų sūnus, gaudavo pašalpą, taip pat užsidirbdavo privačiai mokydamas gimnazistus ir stojančiuosius į gimnazijas. Kai kada su mažamečiais vaikais į Varšuvą atvykdavo J. Gaidamavičiaus žmona Rožė. Tėvų paramos J. Gaidamavičius negalėjo tikėtis, o, Rožės Gaidamavičienės tėvui mirus, motina nebegalėjo išlaikyti savo dvarelio Migiškiuose, todėl jį pardavė ar perleido už skolas matininkui Adomui Tumui. Varšuvos universitete, palyginti su Maskvos universitetu, mokėsi gerokai mažiau lietuvių studentų, tačiau nedidelis jų būrelis aktyviai įsitraukė į tautinio atgimimo veiklą. Rusijos carinei valdžiai nuslopinus 1861–1863 m. sukilimą, buvo uždrausta lietuviška spauda, dauguma inteligentų suimti, ištremti į Sibirą. Jaunieji lietuviai studentai, studijavę Varšuvoje, suprato, kad reikia vienyti jėgas, todėl 1888 m. pradžioje J. Gaidamavičius ėmėsi iniciatyvos ir nuomojamame bute surengė vaišes, į kurias pakvietė beveik visą

J. Gaidamavičiaus gimimo įrašas Pakalnių bažnyčios gimimo įrašų knygoje. Iliustr. iš rusijos valstybinio istorijos archyvo fondų

tuo metu Varšuvoje buvusią lietuvišką inteligentiją: medikus bendrakursius Vincą Kudirką, Juozą Kauką, Joną Seniūną, teisininkus Kasakaitį ir Bylą, kitus Varšuvos lietuvius inteligentus: J. Adomaitį-Šerną, J. Radziukyną, S. Riaubą ir kt. Šiame susitikime ir kilo sumanymas steigti slaptą Varšuvos lietuvių studentų draugiją „Draugystė Lietuva“, kurios pavadinimas vėliau buvo sutrumpintas į „Lietuva“. Draugijos nuostatuose, kuriuos parašė J. Gaidamavičius-Gaidys kartu su V. Kudirka, buvo išdėstyti tam laikotarpiui labai progresyvūs tikslai: iš kitataučių išpirkti žemę, plėsti Lietuvos ribas, stabdyti emigraciją, kurti tautos kultūrą lietuvių kalbos pagrindu, ugdyti inteligentijos tautinį identitetą, atsigręžti į etninę kultūrą, per apšvietą skatinti naujus ūkininkavimo būdus, šviesti ir lavinti valstiečių vaikus, rūpintis spaudos ir leidybos reikalais, steigti bibliotekas, muziejus, puoselėti tautiškumą kaip aukščiausią kultūros vertybę. Draugijos pirmininku išrinktas J. Gaidamavičius-Gaidys, sekretoriumi – V. Kudirka, kasininku – J. Kaukas. Draugijos įstatus parengė J. Gaidamavičius-Gaidys kartu su V. Kudirka. „Lietuvos“ draugijai iš pradžių priklausė 22 nariai, kurių daugumą sudarė Varšuvos studentai, kiti mokytojai, tarnautojai, kunigai. Draugija veikė griežtomis konspiracijos sąlygomis.

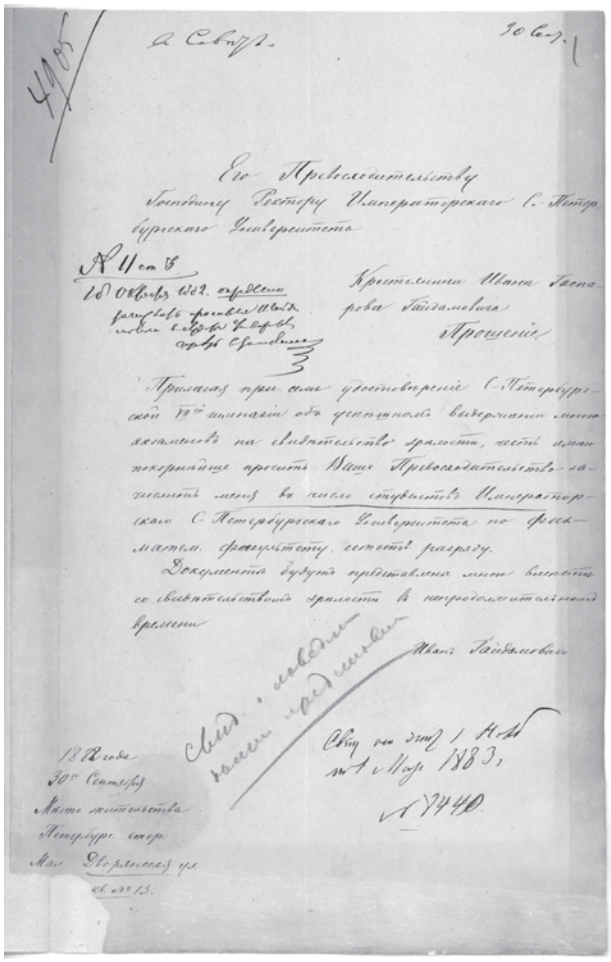

J. Gaidamavičiaus prašymas priimti jį į Sankt Peterburgo universitetą. Nuotr. iš lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fondų

1889 m. sausio 1 d. dienos šviesą išvydo pirmasis „Varpo“ numeris. „Varpo“ programiniai siekiai suformuluoti įvadiniame pirmojo numerio straipsnyje „Naujas laikraštis“, kurį parašė J. Gaidamavičius-Gaidys. Jis savo straipsnyje iškėlė svarbiausią tautos tikslą – išmokyti tautą lietuviškai mąstyti, nurodyti jai atgimimo kelius, pakelti dvasinį ir materialinį tautos būvį, sustabdyti nutautėjimą, įdiegti pasitikėjimą savo jėgomis. Pagrindiniai „Varpo“ redagavimo rūpesčiai gulė ant V. Kudirkos, J. Gaidamavičiaus-Gaidžio, J. Adomaičio-Šerno ir J. Staugaičio pečių.

J. Gaidamavičiaus bendražygis, vėliau Lietuvos Respublikos prezidentas Kazys Grinius pažymėjo, kad „iš J. Gaidamavičiaus darbų pirmaisiais „Varpo“ leidimo metais matyti, kad „tos ugnies būta ne menkos, nes prirašyta jo vieno apie ketvirta „Varpo“ dalis, 1889 m. „Varpo“ dvasia tai daugiausia Gaidžio. Jo plunksnai priklauso didžiuma vadinamų programinių straipsnių. Žinoma, tai dėjosi ne be pasitarimo su Kudirka, nes abudu bedirbdami viename kambaryje gyveno; teisingiau sakant, pirmųjų metų „Varpas“ tai trivienybės G.- K.-Š. padaras.“

1939 m. žymus Lietuvos kultūros istorikas Julius Būtėnas rašė:

„Iš tradicijos „Varpas“ pradedamas ir baigiamas su dr. V. Kudirka. Teisybė, V. Kudirkos reikšmė ir nuopelnai, susiję su „Varpu“, yra labai dideli, tik įsismaginę mūsų istorikai dažniausiai į jį vieną nukreipia visą dėmesį, kitus visai užmiršdami. O juk naujojo laikraščio vardą „Varpas“ pasiūlė J. Gaidys. Pirmuosius jo numerius redagavęs jis su Juozu Adomaičiu-Šernu, gal tik padedamas Vinco Kudirkos. V. Kudirka į juos įdėdavo po savo eilėraštį ir tik nuo 7 numerio pradėjo pasirodyti ir su savo straipsniais. Pirmąjį įžanginį straipsnį, kuriame išdėstyta „Varpo“ kryptis ir programa, parašė jis, Jonas Gaidamavičius, pirmąjį grožinės literatūros kūrinį „Varpe“, apysaką „Antanas Valys” (pirmąją apysaką lietuvių literatūroje), parašė irgi jis...“

Juozas Tumas-Vaižgantas savo raštuose (1929) rašė: „Gaidamavičius, ne Kudirka „Varpą“ leisti sumanė ir jo kryptį apibrėžė.“

1889 m. liepos 22 d. Antrajame varpininkų suvažiavime, vykusiame Baltrušiuose, konspiracijos sąlygomis J. Gaidamavičius pareiškė: „Ar mums aišku, kokį mes galutinį tikslą turime, savo šį darbą dirbdami? Juk aišku, kad mes siekiame savo valstybinio gyvenimo.“ Tas pareiškimas, kaip sakė prof. Petras Leonas, nesukėlė jokių diskusijų ir buvo visų priimtas kaip kiekvienam aiški tiesa. K. Grinius savo atsiminimuose apie šį suvažiavimą J. Gaidamavičiui-Gaidžiui priskiria lemiamą vaidmenį priimant sprendimus: „Didelę rolę vaidino ir ne kartą nusverdavo savo pusėn balsus. Rodėsi degęs neišsemiama energija.“

„Varpo“ redaktorius J. Gaidamavičius laukė realistinės prozos, bet jos niekas nesiuntė. Šią spragą

Rožė Paškauskaitė-Gaidamavičienė. Nuotr. Iš O. Gaidamovič asmeninio archyvo

V. Kudirkos paragintas pildė pats autorius ir per visus 1889 m. numerius „Varpe“ publikavo apysaką „Antanas Valys“. J. Gaidamavičius apysakos prototipus ėmė iš savo gimtojo Kaniūkų kaimo ir gretimų Žibėčių, Skudutiškio kaimų, įvardija iki šiol tuose kraštuose išlikusias Valių, Satkūnų ir kt. pavardes. Apysakos turinys labai panašus ir susipina su varpininko gyvenimo vingiais.

Ūkininkas Gasparas Valys leidžia sūnų Antaną į mokslus. Nesutikęs tapti kunigu, Antanas mokosi medicinos. Antanas Valys aprašomas kaip išsilavinęs, besidominantis kitomis sritimis, duodantis naudingų patarimų savo kaimo žmonėms. Antanas, patekęs pas sulenkėjusius bajorus Daubarus mokyti jų sūnaus, susipažįsta su jo vyresniąja seserimi, kuri vienintelė supranta jo idėjas ir susidomi lietuvybe. Antanas, išvykęs į didelį miestą, dažnai prisimena kaime likusią Marytę Daubaraitę, rašo jai laiškus. Daubaraitės motina nelabai nori leisti savo dukros už mužiko sūnaus, nors Valiui nieko negali prikišti. Taip ir baigiama apysaka. Tai yra bandymas meniniu žodžiu populiarinti idėjas, kurias buvo užsibrėžęs skelbti pats „Varpas“. Autorius kaip realistas vaizduoja paprastų kaimo žmonių gyvenimą ir jų santykius.

Tos apysakos rašymas nutrūko kartu su jo, kaip redaktoriaus, darbu laikraštyje, kai, baigęs mokslus, atvyko dirbti gydytoju į Molėtus. J. Gaidamavičiui net ir po 1893 m., kai jis jau buvo išvykęs iš Lietuvos, dar buvo primenama neužbaigta apysaka. Kaip rašė P. Leonas, „gyvenimo aplinkybės ir Gaidžio būdo savybės nedavė jam baigti tos apysakos“. Nors apysaka „Antanas Valys“ liko nebaigta, jos herojus Antanas puikiai atstovauja varpininkų pasaulėžiūrai, pakartoja daug kartų varpininkų išsakytas ir straipsniuose išdėstytas patriotines mintis. J. Gaidamavičiui atitenka svarbi vieta lietuvių literatūroje – jis laikomas beletristikos pradininku lietuvių literatūroje.

1890 m. J. Gaidamavičius „Varpe“ pasirodė su beletristine apybraiža „Pašauktieji“. Kūrinyje veiksmas vyksta netoli jo tėviškės, Utenoje. Vaizduojamas imamų į caro kariuomenę pašauktųjų girtavimas ir tyčiojamasis iš žydų. Tarp veikėjų – ir pats autorius, ir jo tėvas, kuris savo patarimais išgelbsti vienos moteriškės sūnų nuo kariuomenės, t. y. parašo valdžiai atitinkamą pažymą. Autorius aprašinėja savo įspūdžius – iš kaimo tėvo atvežtas į „Utenos miestelį“, kuris atrodo dinamiškas, pilnas klegesio ir žmonių: „Po visas ulyčias vaikščiojo pulkai jaunų bernelių, jau išgėrusių, bet dar nedarančių blėdžių“; „Džiaugėsi žydas ir gausiai perkama degtine, bet sulig tais žodžiais pasigirsta dūžtančio stiklo garsai ir lange didelės naujos karčemos nebebuvo keturių langų.“ Tai vienas pirmųjų lietuvių ir žydų santykius vaizduojančių tekstų per realiai pasireiškiančius neapykantos ir smurto proveržius.

1889 m. lapkričio mėnesį J. Gaidamavičius kartu su kitais trimis lietuviais Vincu Kudirka, Juozu Kauku, Jonu Seniūnu sėkmingai išlaikė egzaminus ir baigė studijas Varšuvos universitete. J. Gaidamavičius su dideliais užmojais grįžo į gimtąjį kraštą, apsigyveno su tėvais ir savo šeima Kazimieravos palivarke netoli Girsteitiškio, dirbo gydytoju Molėtuose, tikėjosi įsteigti savo vaistinę. Gyvendamas Kazimieravoje jis toliau rūpinosi „Varpo“ leidimu.

1890 m. liepą J. Gaidamavičius dalyvavo varpininkų suvažiavime Stebuliškių kaime, tačiau nebuvo toks aktyvus kaip ankstesniajame, jis pats jautė ir suprato, kad neturi galimybių prisidėti prie „Varpo“ reikalų kaip anksčiau. Gyvendamas Kazimieravoje, toli nuo Suvalkijos, kur daugiausia spietėsi kiti varpininkai, pamažu tolo nuo jų reikalų, o suvalkiečiai jį pradėjo po truputį pamiršti, nes į varpininkų gretas buvo įtraukta kitų naujų aktyvių žmonių. Labai sielodamasis, J. Gaidamavičius bičiuliui kunigui Aleksandrui Burbai į Ameriką skundėsi: „Draugai ir sandarbininkai išsiskirstė po visą svietą ir žinios jokios apie save neatsiunčia. Aš gi, vienas iš pirmųjų darbininkų ir uždėtojų „Varpo“, jau penktas mėnuo nesulaukiu „Varpo“ ir nežinau, ar jis dar gyvuoja.“

Kazimieravoje J. Gaidamavičių užklupo buitiniai rūpesčiai ir bėdos. Jie stūmė varpininką į nusivylimą ir depresiją. Reikėjo rūpintis keturiais mažais vaikais, o dar numirė jo vyresnioji sesuo ir paliko šešis vaikus, kuriuos reikėjo globoti. Ūkininkauti su tėvu Kazimieravos palivarke nesisekė, trūko pašarų gyvuliams, sėklų, tačiau labiausiai varpininką slėgė vietinių žmonių tamsumas ir išjuokimas dėl tautinių reikalų. Aleksandrui Burbai jis rašė į Ameriką:

„Kad apjuoktų mane svetimšaliai, nepatarčiau

Slaptos Varšuvos lietuvių studentų draugijos „Draugystė Lietuva“ nariai Varšuvoje. Sėdi iš kairės: Vincas Kudirka, Juozas Adomaitis-Šernas, Jonas Gaidamavičius-Gaidys, Juozapas Kaukas; stovi iš kairės: Jonas Kosakaitis, Balys Vabalas, Jonas Seniūnas, Jonas Staugaitis, Jonas Beržanskas-Klausutis, Morauskis, Jonas Byla. Nuotr. iš lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fondų

nieko, bet kada tie patys lietuviai mane apjuokia, negaliu to iškęsti. Sunku man, brolau, gyventi, iš visų pusių sunku, o neturiu su kuom pasišnekėti. Visoje savo aplinkoje neturiu nė vieno žmogaus, ir susitikus reikia pabaigti kalbą ant apkalbėjimo kaimynų ar sėsti prie kortų ir degtinės lakimo“; „Kasdien matau, kaip toksai gyvenimas daro iš manęs mažai vertą žmogų. Oi bėgsiu iš čia, bėgsiu.“

Vienintelis žmogus, su kuriuo palaikydavo šiltus santykius gyvendamas Kazimieravoje, buvo Molėtų kunigas Teodoras Obolevičius, retkarčiais aplankydavo savo bičiulį kunigą Silvestrą Gimžauską, kuris kunigavo Valkininkuose. Visoms šioms aplinkybėms susiklosčius, laiške A. Burbai J. Gaidamavičius klausia: „Ar neliūdna tavo širdžiai taip toli gyvenant?“ ir užbaigia „Ir aš ketinu savo šalį palikti.“

1890 m. lapkričio mėnesį su žmona ir keturiais vaikais J. Gaidamavičius-Gaidys išvyko į Turkestaną ir pirmiausia apsigyveno Petro Aleksandrovskoje, nedideliame Syrdarjos apskrities miestelyje, kur dirbo 178 lovų ligoninėje Turkestano šaulių bataliono jaunesniuoju gydytoju. J. Gaidamavičius 1893 m. rugpjūčio mėnesį buvo perkeltas į Taškentą ir paskirtas karo ligoninės jaunesniuoju ordinatoriumi, o nuo 1895 m. – vyresniuoju gydytoju. Jis buvo siunčiamas laikinam darbui į įvairius Turkestane dislokuotus carinės Rusijos karinius padalinius. Komandiruotės trukdavo iki kelių mėnesių, kaip atsakingas gydytojas lydėdavo karinį konvojų. Nuo 1900 m. dirbo Taškente.

Apie Gaidžio gyvenimą Vidurinėje Azijoje daugiausia informacijos pateikia bendražygis teisininkas Petras Leonas, kuris Turkestane dirbo teisėju. V. Kudirka rašė J. Gaidamavičiui laiškus į Turkestaną su prašymu baigti apysaką „Antanas Valys“. P. Leonas taip pat gaudavo laiškų iš V. Kudirkos su prašymais paraginti Gaidį užbaigti savo apysaką. Tačiau, kaip rašė P. Leonas, „gyvenimo aplinkybės ir Gaidžio būdo savybės nedavė jam baigti tos apysakos“.

J. Gaidamavičius stengėsi išlaikyti savo šeimą ir sunkiai dirbdamas kaip karo gydytojas gana sparčiai kopė karjeros laiptais. 1899 m. trejiems metams buvo išrinktas Taškento teismo garbės teisėju, papildomai dirbo mokyklų gydytoju, ėjo prieglaudos direktoriaus pareigas, įsidarbino 1901 m. naujai atidarytoje Taškento ligoninėje. Pablogėjus sveikatai, J. Gaidamavičius 1903 m. keturis mėnesius gydėsi Piatigorske. Dėl ligos 1908 m. buvo išleistas į pensiją su kolegijos patarėjo laipsniu, kuris yra prilygintas kariniam pulkininko laipsniui su teise nešioti atitinkamą mundurą. Tarnybos Turkestane metu J. Gaidamavičius buvo apdovanotas Sidabriniu medaliu su Georgijaus lentele, Imperatoriaus Aleksandro valdymui atminti III laipsnio Šv. Stanislovo ordinu ir Bucharos Aukso žvaigždės ordinu.

1908 m. balandžio 27 d. paliko Turkestaną ir išvyko į savo tėviškę, kurioje nebuvo jau 17 metų.

1908 m. gegužės 15 d. „Vilniaus žiniose“ rašoma: „Galų gale aluntiškiams švystelėjo šiltesnis saulės spindulys: gegužės 7 (20) Alunton atvažiavo ir apsigyveno d. Gaidys (...) Gaidys atvyko iš Taškento.“ Alantoje tuo metu ilgokai nebuvo gydytojo.

Gaidys, kaip ir ankstesni Alantos gydytojai, apsigyveno Alantos miestelio centre dvarininko Vladislovo Pac-Pomarnackio pastatytame ir jam priklaususiame vadinamajame daktaro name su ūkiniais pastatais ir vertėsi privačia gydytojo praktika. Kartu gyventi priėmė pasiligojusį savo tėvą, kuris iš Kazimieravos buvo grįžęs gyventi į savo gimtuosius Kaniūkus. Motina mirė 1905 m., palaidota Kaniūkų kaimo kapinaitėse.

Daktaras Gaidys sugrįžo į tėviškę silpnos sveikatos, gana sunkiai vaikščiojo. Alantiškių prisiminimuose jis išliko kaip šviesus ir geras žmogus. Iš vargšų už gydymą nieko neimdavo. Buvo paprastas, dažnai vilkėdavo sermėgą, mėgo bendrauti su žmonėmis, duodavo žmonėms pasiskaityti laikraščių. Švenčių dienomis apsivilkdavo uniformą, šone pasikabindavo kardą. Mėgo juokauti. Turėjo priežodį „Ach tu gyvtyte“ (toks žaislas), o tariant išeidavo „gyvatytė“. To meto saviveiklininkams choristams patardavęs rengti vaidinimus – „viešus vakarus“. Ypač mėgdavo muziką ir dainas, prašydavęs chorisčių padainuoti, o už dainas atsidėkodavęs sauja saldainių. Ypač nuoširdžiai bendravo su savo pusbroliu iš motinos pusės aklu muzikantu A. Pagaliu (1859–1936). Kartu jie buvo net sukūrę garsią tuo metu Alantos krašte Kazlų kapelą.

Alantos visuomeniniuose įvykiuose J. Gaidys aktyviai nedalyvavo, tiktai 1911 m. renkant Alantos kooperatyvo valdybos pirmininką iš 38 narių buvo įrašytas antruoju numeriu, o iš jo ir žmonos nebuvo imamas stojimo mokestis. J. Gaidys gynė 1905 m. revoliucijos persekiojamus dalyvius, siuntė telegramą Kauno generalgubernatoriui prašydamas paleisti A. Rasiką.

Jonas Gaidys-Gaidamavičius mirė nuo širdies paralyžiaus 1911 m. gruodžio 17 d., praėjus lygiai 7 mėnesiams po tėvo Kasparo Gaidžio mirties. Jis dar

J. Gaidamavičiaus atžalos Taškente. Nuotr. Iš lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fondų

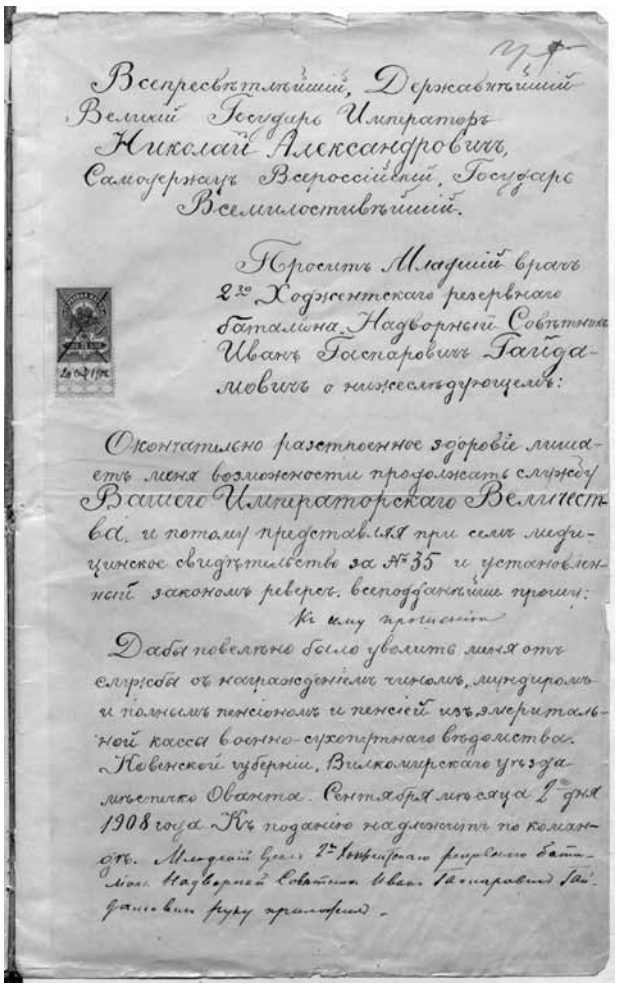

Всепресвѣтлѣйшій, Державнѣйшій
Великій Государь Императоръ
Николай Александровичъ,
Самодержецъ Всероссійскій, Государь
Всемилостивѣйшій.

Проситъ Младшій врачъ
2го Ходзиентскаго резервнаго
баталіона Надворный Совѣтникъ
Иванъ Гаспаровичъ Гайда-
левичъ о нижеслѣдующемъ:

Окончательно разстроенное здоровіе лишаетъ меня возможности продолжать службу
Вашего Императорскаго Величества, и потому представляя при семъ медицинское свидѣтельство за №35 и установленный закономъ реверсъ, всеподданнѣйше прошу:

Къ сему прошенію

Дабы повелѣно было уволить меня отъ службы съ награжденіемъ чиномъ, мундиромъ и полнымъ пенсіономъ и пенсіей изъ эмеритальной касса военно-сухопутнаго вѣдомства.
Ковенской губерніи, Вилкомирскаго уѣзда мѣстечко Овента. Сентября мѣсяца 2 дня 1908 года. Къ поданію надлежитъ по командѣ. Младшій врачъ 2го Ходзиентскаго резервнаго баталіона Надворный Совѣтникъ Иванъ Гаспаровичъ Гайдалевичъ руку приложилъ.

J. Gaidamavičiaus prašymas atleisti jį iš karo tarnybos. Iliustr. Iš Rusijos karo istorijos archyvo

spėjo pastatyti paminklą tėvui ir pats atgulė šalia jo. Į paskutinę kelionę palydėti daktaro 1911 m. gruodžio 18 d. susirinko daug alantiškių. 1912 m. laikraščio „Lietuvos ūkininkas“ Nr. 1 pasirodė Viturio slapyvardžiu parašyta lakoniška žinutė: „Alunta. Gruodžio 17 d. a. atil. numirė mūsų daktaras, pulkininkas Jonas Gaidys, kuris nemažai patarnavo mums, aluntiečiams, gyvendamas tarp savųjų.“

Po vyro Jono Gaidžio-Gaidamavičiaus mirties žmona Rožė dar kurį laiką gyveno Alantoje, paskui su jaunesniuoju sūnumi Jurgiu trumpai buvo apsigyvenusi Gunigundos vienkiemyje ties Girsteitiškiu pas tolimą giminaitį Dluskį. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, ji, kaip karininko našlė, evakavosi į Rusiją. Jono Gaidžio-Gaidamavičiaus žmona kurį laiką iki Antrojo pasaulinio karo su vaikais gyveno Jekaterinburge (sovietiniu laiku – Sverdlovske) pas dukrą Janiną (g. 1889).

Vyriausias sūnus Elijošius, jaunystėje artimai Alantoje bendravęs su mokytoju Petru Tarasenka, buvo įsimokęs gydytoju, grįžo į Alantą ir padirbo felčeriu. Aluntiškiai, pasakodami apie gydytoją Joną Gaidį ir felčerį Elijošių Gaidį, greičiausiai sūnaus nuodėmes priskiria tėvui. P. Leono prisiminimuose nurodyta, kad Elijošius „baigė kariškoj Akademijoj

mokslus, tarnavo prie Sibiro gelžkelio, tapo alkoholiku, pargrįžo Alunton ir jaunas mirė“.

Motiejus, trečiasis daktaro sūnus, 1908 m. buvo įstojęs į Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą, bet 1910 m. iš jo atleistas, nes nebuvo susimokėjęs už 1909 m., vėliau pasitraukė ir Peterburge gyveno iki 1918 m. Motiejus 1919 m. vedė Olgą Efgrafovną Pletniovą ir susilaukė sūnų Igorio ir Olego. Igoris Matviejevičius Gaidamovičius (g. 1920) su žmona Klaudija susilaukė sūnaus Olego (g. 1947). Olegui Gaidamovičiui ir žmonai Tatjanai 1972 m. gimė sūnus Dmitrijus, kuris gyvena Asbeste. Kitas Motiejaus sūnus Olegas (1923–1965) vedė Anastasiją Ivanovną Timofejevą. Jiems 1950 m. gimė sūnus Igoris. Igoris Olegovičius Gaidamovičius 1969 m. vedė Galiną Nikolajevną Gagariną ir jie susilaukė sūnaus Olego ir dukros Anos. O. I. Gaidamovičius 1982 m. atvyko iš Uljanovsko ir gyveno Šiauliuose, šiuo metu jis ir jo vaikai su šeimomis gyvena Sankt Peterburge.

J. Gaidamavičiaus sūnus Konstantinas dirbo geologinėse ekspedicijose Sibire ir 1935 m. dingo. Kitas sūnus Jurgis išvyko į Taškentą ir apie jo likimą nieko nežinoma.

Sovietmečiu J. Gaidamavičiaus-Gaidžio atminimas Lietuvoje ir tėviškėje buvo pamirštas. Pirmasis ieškoti varpininko kapo Alantos kapinėse pradėjo žemietis poetas Vytautas Skripka. Gydytojui ir varpininkui paminklas – ąžuolinis koplytstulpis – kaip stebuklas atsirado gūdžiais 1982 m. Nepabūgę valdžios nemalonių, šį kilnų darbą atliko Utenos kraštotyros muziejaus direktorius Balys Juodzevičius, mokytojas Rapolas Šaltenis, kraštotyrininkai Alfonsas Streikus, Edvardas Zitikis, gydytojas Kazimieras Preikša ir tautodailininkas Stasys Karanauskas. Visomis išgalėmis šią akciją parėmė Alantos klebonas Kazimieras Girnius.

1988 m. Alantos bendruomenės iniciatyva prie namo, kuriame 1908–1911 m. gyveno ir dirbo J. Gaidamavičius-Gaidys, atidengta atminimo lenta. 2011 m. šis pastatas buvo nugriautas.

2015 m. gegužės 11 d. Lietuvos Respublikos Valstybinės kultūros paveldo komisijos pirmininkė Gražina Drėmaitė Molėtų rajono savivaldybei raštu siūlė kompensuojant padarytą žalą svarstyti galimybę atstatyti buvusį pastatą, kuriame gyveno J. Gaidamavičius-Gaidys.

Šaltiniai

Ukmergės miesto teismo 1743 m. knyga Nr. 40.

Kauno apskrities archyvas, f. I-49, ap. 1, b. 10932.

Peterburgo istorijos archyvas, f. 14, ap. 3, saug. Ekz. 22377.

Lietuvos valstybinis istorijos archyvas, SA 13917, l. 283.

Maskvos karo istorijos archyvas, f. 546, ap. 2, b. 377.

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, f. 103, 218, 291, 357, 370, 117.

Vilniaus universiteto rankraštynas, d. 249.

Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1-134, 1-185, III-615.

Kazlų kapela. J. Gaidamavičius su aklu pusbroliu Antanu Pagaliu Alantoje

Alantos bažnyčios archyvas.

Olego Gaidamovič asmeninis archyvas (Sankt Peterburgas).

Literatūra

Aleknavičius B., *Ne Kudirka „Varpą“ leisti sumanė...*, Klaipėda: Gilija, 2003, Nr. 38–39.

Būtėnas J., *Varpai ir varpininkai*, Kaunas, 1939, p. 162–163.

Būtėnas J., *Vinco Kudirkos bendražygiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.

Kudirka V., *Raštai*, t. 1–2, Tilžė, 1909.

„Lietuvos ūkininkas“, 1907, Nr. 25, p. 32, 1912, Nr. 1, p. 6.

Merkelis A., *Didysis varpininkas Vincas Kudirka: jo asmuo ir gyvento laikotarpio paveikslas*, Chicago (Ill.): Akademinio skautų sąjūdžio Vydūno jaunimo fondas, 1989.

Römeris M., *Lietuva: studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius: Flavija, 2020.

Staugaitis J., *Dr. V. Kudirka kaipo gydytojas*. Pranešimas skaitytas 1924 m. gruodžio mėn. 8 d. Kauno medicinos draugijos viešame iškilmingame posėdyje V. Kudirkos atminimui pagerbti, Kaunas, 1925.

Streikus A., Šaltenis R. „Neužtarnauta užmirštis“, in: *Literatūra ir menas*, 1986 m. spalio 11 d., Nr. 41 (2082).

„Šaltinis“, 1909, Nr. 7.

„Varpas“, 1889–1990 m.

„Vilniaus žinios“, 1906 m. lapkričio 29 d., 1908 m. gegužės 15 d., 1908 m. rugpjūčio 17 d.

„Viltis“, 1911, Nr. 126 (611), p. 3.

„Žvaigždė“, 1923, Nr. 12.

Vienas iš „Dvylikos Vilniaus apaštalų“

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Algirdas GRIGARAVIČIUS,
Vilnius

Rašant apie Donatą ir Filomeną Malinauskus kaip tautinio judėjimo veikėjus antrajame 2020 m. žurnalo numeryje, trumpai apibūdintas ir aktyvus Apaštalų būrelio narys veterinaras Elijošius Nonevičius, gimęs 1863 m. liepos 18 d. Trakų apskrities Butrimonių valsčiaus Žagarių kaime, smulkių bajorų šeimoje. Būta neramaus ir veiklaus būdo, tai rodo Žemės ūkio ministerijos bandymas jį bausti už kritinį pasisakymą spaudoje ir dažnokas darbo vietų keitimas nepriklausomoje Lietuvoje.

1924 m. lapkritį ministerijos juriskonsultas veterinarijos gydytoją, profesorių E. Nonevičių privalėjo patraukti baudžiamojon atsakomybėn už neteisėtą ministerijos veterinarijos įstaigų šmeižimą visuomenės akyse. Kas gi valdininkams užkliuvo iš oficioze „Lietuvoje“ paskelbto, neskelbiant autorių pavardžių, straipsnio „Ar apsimoka laikyti Veterinarijos skyrių prie Medicinos fakulteto“ (rugsėjo 24 d., nr. 215, p. 2–4; rugsėjo 25 d., nr. 216, p. 2–3). Publikacijos autorius redakcija nurodė spalio 1 d. „Atitaisyme“ (nr. 220, p. 8). Teksto bendraautoris docentas Mockus, praėjus daugiau nei mėnesiui, „Viešame atšaukime“ atsisakė visų „patalpintų išmetinėjimų“, kilusių iš suklaidinimo „netiksliomis informacijomis“ (lapkričio 11 d., nr. 255, p. 7). Veterinarijos departamento viršininkams netiko tokie jo įkūrėjo ir organizatoriaus teiginiai:

Žemės Ūkio Ministerija

Vetr. Departamentas

Epizootijos Veterinarijos Gydytojas

Einamos pareigos tarnybos lapo surašymo metu

Nonevičius Elijošius.

Pavardė ir vardas

Elijošiaus Nonevičiaus tarnybos lapo faksimilė. Šaltinis – LCVA, f. 392, ap. 2, b. 308, l. 26–29

Kad krašto veterinarijos globa yra visai menka, yra formali, ne faktinė, kad zoosanitarijos padėtis yra nepatenkinama.

Organizacijos kovai su infekcijos ligomis beveik nėra...

Apskričių miestuose skerdyklos beveik visur didžiausioje netvarkoje, sanitarinėje padėtyje, neišskiriant Kauno. Visuomenės nuomone skerdyklos yra prasimanymas ir kenksmingas prasimanymas. O jeigu žmogus pavalgęs pietų, vakarienės apsirgs, apsivems, tai keikia mėsininką, nežinodamas, kad ta priežastis gludi veterinarijos priežiūros apsileidime.

Kokiu budu gali būti tiekiama veterinarijos gydytojo pagelba gyvuliams kaime, neturint Lietuvoje manomųjų kelių? Tauragės, Šiaulių, Panevėžio dalis, Raseinių, Mažeikių, Zarasų ir kitose apskrityse yra tokių kaimų, miestelių, kurie dešimtmečiais nėra matę ir regėję veterinarijos gydytojo, nėra girdėję apie kiaulių skiepijimą nuo raudonligės ir bendrai, kad yra veterinarijos gydytojas – tam tikras specialistas, mokąs gyvulį gydyti. Tenai žmonės nusistebi išgirdę, kad gyvulio lavonas yra apkasamas, nes tenai pripratę lavonus – padlą mesti kur į balą, tvenkinį, durpine, griovius, alksnynus ir t. t. ...

Daug miestų gyventojų tyčia varo į prekyvietes iš apkrėstų limpamomis ligomis vietų gyvulius apsirgusius ir įtariamus, nes prekyvietėse gyvuliams veterinarinės kontrolės nėra. Per valstybės sienas prekiaujama gyvuliais visai laisvai...

Kiek reikia pinigų ir pasiryžimo, kad galėtum įsigyti veislinį gyvulį ir pasistatyti jį ūkyje, infekcijos ligų apsuptame ir, tarsi, nuo veterinarijos pagelbos izoliuotame...

Kaip jausis veislinių arklių, raguočių ir kitų gyvulių savininkas, kurio keli minimi gyvuliai bus sunaikinti dėl taip Lietuvoje išsiplėtusio pasiutimo [pasiutligės]...[1]

Taigi, Žemės ūkio ministeriją išgąsdino veterinarinės situacijos apibūdinimas ir kritinės pastabos,

[1] LCVA, f. 392, ap. 1, b. 1527, l. 3–5.

nes ne eiliniame laikraštyje, o oficioze išspausdinti dalykai žemina valdžią žmonių ir užsienio akyse, kelia pavojų gyvulių ir skerdienos eksportui. Reikėjo, kad autorių teismas įpareigotų pramanus paneigti ir savo sprendimą paskelbtų spaudoje. Tai neįvyko.

Verta dėmesio veterinaro 1920 m. autobiografija iš ministerijos tarnautojo bylos. Ji tikrai savitos leksikos ir dėstymo.

Elijojius Nonevičius, Aleksandro ir Felicijos sūnus, gimiau 1863 met[ų], *liepos mėn*[esio] *18 dien*[ą] *Trakų apskr.. bežemių, mažų nuomininkų šeimoje. 5-tais metais mano amžiaus mano šeimyna (5 vaikai) neteko tėvo. Motina našlė ne tiktai nemetė ūkio, bet privertė ir mus mažučius mokyties, nepaliuosuojant nuo ūkio priedermių. Apie viešą mokyklą neteko svajoti, nes jų beveik nebuvo, bet ir lėšų mokslui trūko.*

Sukakus man 8 metams, mano likimu rūpinosi dėdė (tėvo brolis) kun. Antanas Nonevičius, vienas iš paskutiniųjų Vilniaus „tėvų trinitarų" [trinitorių], tuo metu kiek liuosesnis nuo rusų valdžios persekiojimų ir gavęs galimybės būti vikaru. Jisai paėmė mane į save, prirengė prie kvotimų ir atidavė į Vilniaus klasinę [klasikinę] *gimnaziją 1874 m. Kadangi jo lėšų nebūtų užtekę man užlaikyti, tai aš buvau patalpintas į konviktą* [išlaikomą] *Korsakų lėšomis (fundušas), kuriame išbuvau lygiai 7 metus. Konvikte buvo griežtai draudžiama kalbėti gimtąja kalba. Už vieną ne rusų kalbos žodį galėjo pašalinti iš konvikto ir gimnazijos.*

Toliau pats uždarbiavau pamokomis. Einant gimnazijos mokslą, nebuvau pertraukęs ryšio su šeimyna ir kaimu ir savo akimis įsitikinau tame, kad tėvynei reikalinga veterinarijos pagelba, gal būt, daugiau negu medicinos ir kit[ų]. *Ir todėl 1884 m. pastojau į Dorpato* [Tartu] *Veterinarijos institutą, tuo metu dar vokišką, kuris buvo pastatytas griežtais vokiečių pamatais ir turėjo gerus profesorius, gerus žinovus, ir tuo pačiu tikrus jaunuomenės draugus.*

Pradžioje 3-jo semestro, t. y. tuojau išlaikius kvotimus iš filosoficus, gavau mažą valdišką stipendiją (180 rublių) metams. 5-tame ir 6-tame semestre užsiėmiau specialiu darbu bakteriologijos srityje, nemesdamas privalomų užsiėmimų ir 1888 m. sausio 1 d. gavau aukso medalį už konkurso darbą.

Toliau betarpiai profesorių taryba paskyrė mane bakteriologijos stoties asistentu. 1888 metų pabaigoje išlaikiau magistrantinius kvotimus, o 1889 m. gegužės 14 d. apgyniau disertaciją ir gavau veterin[arinės] *medicinos magistro mokslo laipsnį 1889 m. gegužės 19 d. diplomas Nr. 3024.*

Išlaikęs magistracinius kvotimus, buvau paskirtas bakteriologijos stoties prižiūrėtojo padėjėju.

Čionai specialiai tyrinėjau pažandės, o paskui arklių įnosio ligas. Įnosio tyrinėjimui pašvenčiau ir toliau visą savo liuosą laiką ir lėšas, nežiūrint to, kad labai greitai nustojau galimybės naudotis pačiomis valdiškomis laboratorijomis. Galų gale, rodos, man pasisekė pakankamai ištirti, sunki šios baisios ligos radikalio gydymo problema specialaus kraujo serumo pagalba. Radikalio žmogaus išgydymo pasekmės dar galutinai viešai nepaskelbta, kadangi šitas gydymas buvo atliktas prieš pat karą 1914 m. Krokuvoj (po profesoriaus O. Buivido kritikos priežiūra).

Nežiūrint į specializaciją įnosio tyrinėjimo srityje, turėjau omeny ir kitus bakteriologijos tyrinėjimus, tai matyti iš pridedamojo jau atspausdintų darbų sąrašo.

Gal kam pasirodytų keista, kad aš specialistas, magistras, daugelio darbų autorius, negavau profesoriaus katedros ir atsidūriau karo pradžioje be jokios rangos [taip tekste].

Tasai keistumas galima išaiškinti tuomi, kad nei mokslas, nei gyvenimo praktika neatėmė man liuoso laiko, kurį per visą gyvenimą pašvenčiau visuomenės ir politikos klausimams, surištiems su Lietuvos likimu.

Ir štai 1887 m. pradžioje tuojau patenku į politiniai įtariamų asmenų eilę sąryšy su draugų darbais ir mokslo draugais Juoz[u] *Lukaševičiu*[mi], *Pilsudskiu ir kit*[ais], *o pabaigoj 1889 m. prieš pat paskirtą siuntimą manęs į užsienį mokslo tikslu ir katedros gavimą, patekau į Petrapilio tvirtovę* [Petropavlosko] *(105 procesas). Iš tvirtovės buvau pasiųstas (komandiruotas) į Kaukazą kovoti su galvijų maru. Šita visa eilė smūgių pasibaigė 9 mėnesių kalėjimu Vilniuje 1891 m. ir teisės nustojimu išvažiuoti iš Vilniaus, kuris tęsėsi iki 1904 metų antros pusės, surištas su nuolatiniais paniekinimais (išjuokimais) ir areštais.*

Savaime suprantama, kad mokslo karjera buvo suardyta ant visuomet. Švietimo ministerio įsakymu, kas ir užfiksuota atestate 1891 m. rugpjūčio 24 d. Nr. 1133.

Per priverstiną [apsi]*gyvenimą Vilniuje 9 metus buvau miesto veterinarijos gydytoju, tuo laiku suorganizavau viešą miesto gyvulių skerdyklą ir mėsos rinką ir buvau pirmu Lietuvoj veterinarijos apaštalu. Praleistą tėvynėje laiką pašvenčiau krašto, jo gamtos ir specialiai vandenų tyrinėjimui (vandens tyrinėjimo diplomas ant didelio aukso medalio už darbus ir žūklavimo įrankių įtaisymą Vilniaus* [žemės] *ūkio draugijos parodoje 1902 m.). Be to turėjau laimės dalyvauti mažos grupės darbuose, kuri padėjo tautinio gyvenimo pagrindus Vilniuje ir visoj Aukštaitijoj, ir specializavausi istorijoj, tyrinėdamas Lietuvos su lenkais ir rusais santykius.*

Politikos gyvenimo bėgis Lietuvoje privertė pasinaudoti netikėtai gautu išvažiavimo leidimu 1904 m. antroje pusėje (nuo Policijos departamento direktoriaus Lapuchino), ką aš ir padariau priėmęs Odesos pakvietimą būti žinomos utilizacijos dirbtuvės vedėju. 1908 m. priėmiau Maskvos pasiūlymą būti miesto skerdyklos laborantu. 1912 m. ėmiausi vykinti savo kovos planus su įnosiu nuosavoj laboratorijoj ir privatine praktika.

Buvau veterinarijos bakteriologijos ir mėsos priežiūros specialių kursų lektoriu[mi] [M.] *Bliumentalio Chemijos* [ir] *bakteriologijos institute Maskvoje 1904–1914 metais. 1914 m. per pirmą mobilizaciją stojau į armiją,*

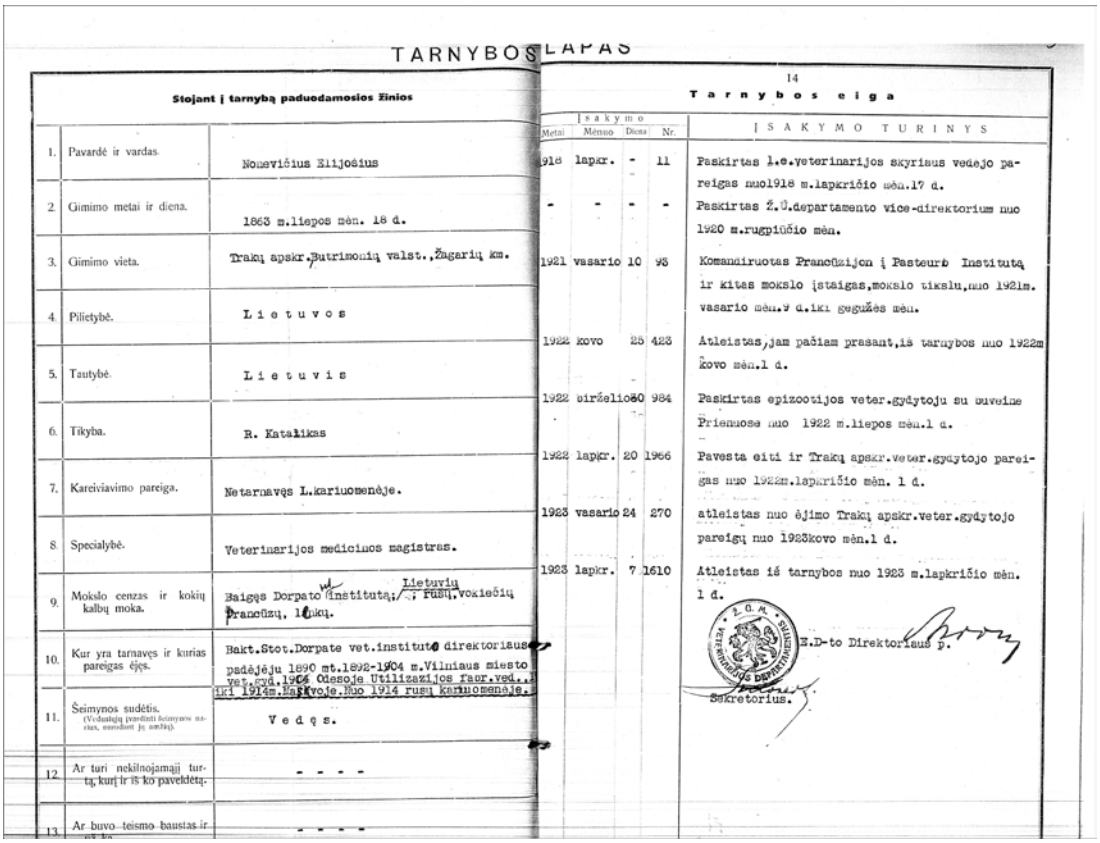

TARNYBOS LAPAS

Stojant į tarnybą paduodamosios žinios

1.	Pavardė ir vardas.	Nonevičius Elijošius
2.	Gimimo metai ir diena.	1863 m.liepos mėn. 18 d.
3.	Gimimo vieta.	Trakų apskr.,Butrimonių valst.,Žagarių km.
4.	Pilietybė.	Lietuvos
5.	Tautybė.	Lietuvis
6.	Tikyba.	R. Katalikas
7.	Kareiviavimo pareiga.	Netarnavęs L.kariuomenėje.
8.	Specialybė.	Veterinarijos medicinos magistras.
9.	Mokslo cenzas ir kokių kalbų moka.	Baigęs Dorpato institutą; Lietuvių, rusų, vokiečių, prancūzų, lotynų.
10.	Kur yra tarnavęs ir kurias pareigas ėjęs.	Bakt.Stot.Dorpate vet.instituto direktoriaus padėjėju 1890 m.1898-1904 m.Vilniaus miesto vet.gyd.1904 Odesoje Utilizacijos fabr.ved. iki 1914m.Maskvoje.Nuo 1914 rusų kariuomenėje.
11.	Šeimynos sudėtis. (Vedusiųjų paduoti šeimynos narius, nurodant jų amžių).	Vedęs.
12.	Ar turi nekilnojamąjį turtą, kurį ir iš ko paveldėtą.	- - - -
13.	Ar buvo teismo baustas ir už ko.	- - - -

14

Tarnybos eiga

Įsakymo Metai	Mėnuo	Diena	Nr.	ĮSAKYMO TURINYS
1918	lapkr.	-	11	Paskirtas L.e.veterinarijos skyriaus vedėjo pareigas nuo1918 m.lapkričio mėn.17 d.
-	-	-	-	Paskirtas Ž.Ū.departamento vice-direktorium nuo 1920 m.rugpiūčio mėn.
1921	vasario	10	98	Komandiruotas Prancūzijon į Pasteurb Institutą ir kitas mokslo įstaigas,mokslo tikslu,nuo 1921m. vasario mėn.9 d.iki gegužės mėn.
1922	kovo	25	423	Atleistas,jam pačiam prašant,iš tarnybos nuo 1922m kovo mėn.1 d.
1922	birželio	30	984	Paskirtas epizootijos veter.gydytoju su buveine Prienuose nuo 1922 m.liepos mėn.1 d.
1922	lapkr.	20	1966	Pavesta eiti ir Trakų apskr.veter.gydytojo pareigas nuo 1922m.lapkričio mėn. 1 d.
1923	vasario	24	270	atleistas nuo ėjimo Trakų apskr.veter.gydytojo pareigų nuo 1923kovo mėn.1 d.
1923	lapkr.	7	1610	Atleistas iš tarnybos nuo 1923 m.lapkričio mėn. 1 d.

Z.G.K. VETERINARIJOS DEPARTAMENTAS

E.D-to Direktoriaus p.

Sekretorius.

Elijošiaus Nonevičiaus tarnybos lapo faksimilė. Šaltinis – LCVA, f. 392, ap. 2, b. 308, l. 26–29

kurioje ir išbuvau iki galutinos jos demobilizacijos per bolševikų pervertimą [taip dokumente].

Karo laike, būdamas gydytoju įvairiose vietose, daug keliavau intendantūros reikalais: kaipo prižiūrėtojas mėsos konservų dirbimo Rygoje 1914 m. pabaigoje ir 1915 m. viduryje kaipo skerdyklų ir mėsos rinkos prižiūrėtojas Vilniuje ir kai kurį laiką, kaipo bandos (gurtų) prižiūrėtojas.

Per šį karą taip sakant įvyko mano specialis apsišvietimas ir įsikūnijo [tautinės?] *politikos laukimas, auklėjamas nuo pat mokyklos suolo.*

Po demobilizacijos visas savo pastangas dėjau, kad greičiau sugrįžti į tėvynę, kur nei mano, nei mano žmonos nėra nieko realaus [jokio turto?]. *Neturėdamas lėšų grįžti komfortiniu būdu, atvažiavau į Vilnių 1918 m. rudenį su ešelonu, palikęs Maskvoje laboratoriją ir daiktus ir tuojau stojau į darbą sulig specialybės 1918 m. lapkričio 16 d. tuo momentu, kuomet organizavosi pirma mūsų valdžia. Drauge su ja persikėliau Kaunan, palikęs Vilniuje savo turto likučius.*[2]

Į carinės valdžios nemalonę veterinarijos magistras pateko dėl ryšių su *narodnikais* ir draudžiamos lietuviškos spaudos platinimą. Jo pasaulėžiūros nuostatos siejosi su socialistinių idėjų plitimu to meto gimnazijose ir aukštosiose mokyklose, kurios vėliau nuvedė į socialdemokratų eiles. Tai patvirtina ir kontaktai su vienu iš „Proletariato“ partijos vedlių Liudviku Janavičiumi.

Iš 1929 m. liepos 17 d. Veterinarijos departamente surašyto „tarnybos lapo“ aiškėja, kad buvo vienu iš pačių pirmųjų lietuviškų įstaigų tarnautojų. 1918 m. lapkričio 17 d. paskirtas laikinai einančiu Veterinarijos skyriaus vedėjo pareigas Žemės ūkio ministerijoje, nuo 1920 m. rugpjūčio – Žemės ūkio departamento vicedirektoriumi. 1921 m. vasario 10 d. keturiems mėnesiams komandiruotas į Prancūziją, Pastero institutą, „mokslo tikslu“. Kitų metų kovo 1 d. pasiprašė atleidžiamas iš tarnybos, tačiau nuo liepos 1 d. paskirtas „epizootijos veterinarijos gydytoju“ su buveine Prienuose, nuo lapkričio 1 d. jam pavestos Trakų apskrities veterinarijos gydytojo pareigos, kurias ėjo iki 1923 m. kovo 1 d., o lapkričio 1 d. atleistas iš tarnybos Veterinarijos departamente[3].

Toliau Kauno universitete buvo ordinariniu profesoriumi ir Veterinarinės patologijos anatomijos katedros vedėju. Buvo neabejingas studentų moksliniams tyrimams ir įsteigė savo vardo 1 200 litų premiją, kas mėnesį aukodamas šimtą litų iš savo atlyginimo į jos fondą. 1929 m. jam skyrė 420 litų valstybinę pensiją. Iš santaupų daugiau nei 4 000 litų paaukojo savo vardo premijų fondui, iš kurio buvo mokamos pašalpos nepasiturintiems studentams. Išėjęs į pensiją su žmona Sofija gyveno Nemajūnuose, augino karpius, ėmėsi žuvivaisos tyrimų, nemetė ir veterinaro darbo, nemokamai gydydamas neturtingų valstiečių gyvulius. Numirė 1931 m. liepos 4 d.

■

[2] LCVA, f. 392, ap. 2, b. 308, l. 26–29.

[3] *Ibid.*, l. 34–35.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Rašytojai dr. J. Žąsinaitei-Gedminienei paskirta D. Malinausko kultūros premija

Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko gimimo dieną, kovo 7-ąją, rašytojai, vertėjai ir mokslininkei dr. Jurgitai Žąsinaitei-Gedminienei paskirta šiam signatarui atminti įsteigta ir jo vardu pavadinta kultūros premija. Dr. J. Žąsinaitei-Gedminienei jau perduoti premijos steigėjų sveikinimai, o pastaraisiais metais kovą Signatarų namuose, Vilniuje, vykdavęs premijos įteikimo renginys dėl tebesitęsiančio karantino ir dalyvių saugumo atidėtas vėlesniam laikui.

J. Žąsinaitė-Gedminienė gimė 1975 m. lapkričio 14 d. Rubikiuose, Anykščių r., 1993 m. baigė Anykščių Antano Vienuolio vidurinę mokyklą, Vilniaus universiteto Filologijos fakultete 1998 m. įgijo lituanistikos bakalauro, o 2000 m. – magistro laipsnį. 2014-aisiais šiame universitete apgynė disertaciją „Gardinas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros centras XVIII a. antroji pusė (1765–1793 m.)“ ir tapo humanitarinių mokslų daktare. Tyrinėja lietuvių literatūrą XVIII–XIX a., Lietuvos baroko, apšvietos kultūros istoriją bei naujausiąją lietuvių literatūrą. Jos parengti literatūros mokslo, kritikos, apžvalginiai, publicistiniai straipsniai ir recenzijos publikuojami leidiniuose „Metai“, „Šiaurės Atėnai“, „7 meno dienos“, „Voruta“, „Literatūra“, „Darbai ir dienos“, „Senoji Lietuvos literatūra“, „Oikos – lietuvių migracijos ir diasporos studijos“, „Naujasis Židinys-Aidai“ ir internetinėje žiniasklaidoje.

Dr. J. Žąsinaitė-Gedminienė užsiima ne vien moksline ir tiriamąja veikla, nuo 2018 m. ji yra Lietuvos rašytojų sąjungos narė, išleidusi tris knygas: „Akmeniniai Avondalio namai“ (apysaka, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008; išleista Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai parėmus), „Azuritijos kardinolai“ (romanas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2017), „Memento Grodno. Dingusi Lietuvos Gardino istorija“ (romanas, Kaunas: Obuolys, 2019). Už pastarąjį istorinį romaną 2020 m. rugsėjo 7 d. jai buvo įteikta Respublikinė Grigorijaus Kanovičiaus literatūrinė premija. Šiuo metu rengiama spaudai jos ketvirta knyga – novelių apie gimtąjį Anykščių kraštą rinktinė.

Dr. J. Žąsinaitė-Gedminienė – vienuoliktoji Vasario 16-osios akto signataro D. Malinausko kultūros premijos laureatė. Ši signataro vaikaičio Tado ir Jadvygos Stommų, giminaičio Viktoro ir Žiedūnos Jencių įsteigta premija teikiama nuo 2012 m. Ją jau yra gavę mons. Alfonsas Svarinskas, Juozas Vercinkevičius (2012), habil. dr. Kazimieras Garšva (2013), Nijolė Balčiūnienė (2014), Gintaras Songaila (2015), dr. Kazys Napoleonas Kitkauskas (2016), prof. dr. Alvydas Butkus (2017), dr. Vytautas Rubavičius (2018), Vytautas Dailidka (2019) ir Algirdas Grigaravičius (2020). Premija skiriama kultūrininkui, kuris yra prisidėjęs prie Lietuvos nepriklausomybės stiprinimo, lietuvybės idėjų platinimo, valstybės istorijos garsinimo bei Lietuvos Respublikos piliečių gerovės kėlimo ir kuriam artimos D. Malinausko puoselėtos vertybės.

Rašytoja, vertėja ir mokslininkė dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė su šeima. Nuotr. iš dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės asmeninio archyvo

Irma STADALNYKAITĖ, Trakai

Būtojo laiko miestas ir jo žmonės, arba Jurbarko žydų pasakojimas apie gimtąjį Jurburgą

Rimantas JOKIMAITIS,
Vilnius

Lietuvoje ir išeivijoje išleistų knygų apie Jurbarką sąrašą labai solidžiai papildė „Jurbarko atminties knyga“ („Memorial Book of Yurburg (Jurbarkas) Lithuania“), išleista 2019 m. Niujorke.

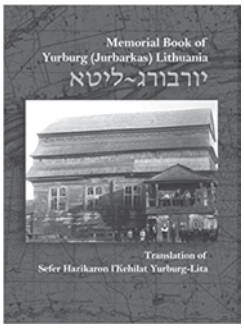

„Jurbarko atminties knyga“ – „Memorial Book of Yurburg (Jurbarkas) Lithuania“

Šį didelės apimties, 800 puslapių, tomą parengė savo šaknų nepamiršę žydai. Pirmasis leidimas hebrajų kalba pasirodė dar 1991 m. Jeruzalėje. Knygos sudarytojas ir dalies tekstų autorius – Zevulunas Poranas (*Zevulun Poran*). Įdomus leidinys buvo aukštai įvertintas po pasaulį išsibarsčiusių litvakų. Knyga išversta į anglų kalbą. Vertimo redaktorius – Džoelis Alpertas (*Joel Alpert*). Pasirodė net trys papildyti leidimai – 2003, 2004 ir 2019 m.

„Atminties knygoje“ buvę jurbarkiškiai, dabar gyvenantys Izraelyje, JAV, Meksikoje, Kanadoje ir kitose šalyse, paskelbė viską, kas jiems atrodė svarbu papasakoti apie gyvenimą Lietuvoje. Tekstai rašyti įvairiu laiku, nes sumanymas įamžinti praeitį kilo gerokai anksčiau nei pasirodė pirmasis knygos leidimas. Leidinyje publikuojami prisiminimai, yra įvairių dokumentų, prieškario ir karo metų laiškų, tekstų iš prieškario spaudos. Labai įdomūs Jurbarko žydų žudynes vykdžiusio operatyvinio būrio (*Einsatzkommando*) narių iš Tilžės bylos fragmentai. Teismas vyko 1958 m. Vakarų Vokietijoje, Ulmo mieste, Badeno–Viurtembergo žemėje.

Knygos sudarytojai, redaktoriai nesistengė „patobulinti“ praeities atminimo. Kaip žmonės surašė, taip ir paskelbta. Todėl pasitaiko pasikartojimų, kartais apie tuos pačius įvykius kalbama skirtingai. Matematinį tikslumą vertinantis skaitytojas nesunkiai galėtų rasti prie ko prikibti, papriekaištauti, kad rašoma „neobjektyviai“, kad vienas rašo vienaip, o kitas – kitaip. Net pasakojant apie Holokaustą, apie tai, kaip jis vyko, rašoma labai įvairiai, sudedant gana skirtingus akcentus. Ta pasakojimų įvairovė teikia knygai papildomos vertės ir, matyt, buvo vienintelis įmanomas sprendimas.

Skaitant į akis krenta faktas, kad dažname iš esmės istoriniame pasakojime mažoka datų, lyg pasakotojams tai nebūtų svarbu. Pristatant iškiliausių asmenų biografijas, neretai nepateikiamos nei gimimo, nei kitos, atrodytų, svarbios datos. Neretai net pasakojant apie save, parašyta „gimiau Jurbarke“, bet gimimo metų nėra. Ir tik paskaitęs, kad autorius mokėsi Jurbarko Teodoro

Pavasarinis potvynis. Nuotr. iš Jurbarko Naujamiesčio mokyklos Kraštotyros muziejaus fondų

Herzlio (*Theodor Herzl*) vardo hebrajų gimnazijoje, kad studijavo Kaune, gali išskaičiuoti, kada žmogus apytikriai gimė, kiek jam buvo metų Pirmojo ar Antrojo pasaulinių karų pradžioje.

Viena knygos dalis – jurbarkiškių 1982 m. užpildytos anketos. Čia jau daugiau konkretumo. Anketoje yra klausimas, kas iš tavo šeimos žuvo ir kas išsigelbėjo. Dažnas parašo – vienintelis likau, visi kiti nužudyti. Kiti vardija išlikusius, išsigelbėjusius artimuosius. Bet klausimo, kaip jie išsigelbėjo, nėra, tai ir atsakymų nėra. O gaila. Tik labai retame tekste plačiau atskleista išsigelbėjimo istorija ir tik išimtinais atvejais parašytas kaimo pavadinimas ar gelbėtojo vardas. Toks jausmas, kaip skaitant B. Sruogos „Dievų mišką“ – lietuvių daug, bet pavardžių nėra. Sako, B. Sruoga bijojo pakenkti išlikusiems štuthofiečiams, kad jų biografijos nesudomintų sovietinio saugumo ir jiems netektų vėl patirti lagerių arba tremties.

Tokiu teksto pavyzdžiu, kai neminimos reikšmingos detalės, galėtų būti Solo Goldšteino (*Shlom (Sol) Goldstein*) istorija. Tai vienas jurbarkiškių, kuris likimo po karo buvo nublokštas į JAV. Ten jis labai daug pasiekė „kopdamas materialistinės visuomenės laiptais“, bendraudavo su JAV prezidentais, Izraelio vadovais. Apie jo išsigelbėjimą pasakyta, kad artinantis Kauno geto paskutinėms dienoms jis „su savo drauge Tamara ir grupe jaunuolių pabėgo iš geto ir pasislėpė lietuvių kaime“. Tik tiek apie tą kaimą ir jo žmones. Nei kaimo pavadinimo, nei žmonių, nei bent apytikrės to kaimo vietos. Kitoje vietoje tas pats S. Goldšteinas jautriai ir gražiai rašo apie gimtąjį miestą: „Jurbarkas man yra viskas ir visa, Jurbarkas teka mano kraujyje.“ Bet gimimo metų, išsigelbėjimo detalių taip pat nėra.

Istoriniai šaltiniai liudija, kad Jurbarke žydai gyveno jau XVI a. Liūdname kontekste pirmą kartą šaltiniuose paminėti žydai Jurbarke. 1593 m. čia svečiuojantis nužudytas vienas žydas. Tai buvo užfiksuota Vilniuje pripažįstant jo žmoną našle.

XX a. pradžioje Nemunu plaukiojęs baidokas. Kaunas. Nuotr. iš Eugenijaus Peikštenio rinkinio

Knygoje „Mūsų Jurbarkas“ rašoma, kad labai detaliame 1561 m. Jurbarko inventoriuje pavardėmis minimi miesto gyventojai, daugiausia lietuviai. Tais metais žydų Jurbarke dar nebūta. Mieste buvo prekyvietė, 6 didesnės ir kelios mažesnės gatvės. Buvo ir bažnyčia, kuriai skirti keli valakai žemės. Prekybos reikalams buvo paskirtas 91 sklypas; kluonams – 379 ir daržams – 421 sklypas. Iš viso miestas turėjo 891 sklypą, apie 20 ha žemės plotą. Mieste buvo 74 smuklės, iš kurių 49 alinės, 5 midaus gėrimų ir 20 degtinės.[1] Tie šaltiniai kaip ir rodo, kad žydai Jurbarke įsikūrė tarp 1561 ir 1593 metų.

1642 m. Lenkijos karalius ir LDK didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza Jurbarke „nuo seno gyvenantiems žydams“ suteikė specialią privilegiją, patvirtinusią teisę mieste turėti kapines, sinagogą, verstis įvairiais verslais. Ta privilegija nustatyta, kad žydai gali turėti pievų šienauti, daržų, sklypų, naudotis bendromis ganyklomis gyvuliams ir Jurbarko giria „lygiai su kitais Jurbarko miestiečiais ir atlikti už tai lygiai tokias pat prievoles kaip mūsų miestiečiai“.[2]

„Atminties knygoje“ teigiama, kad 1776 m. Jurbarke gyveno net 7 391 miestietis, iš jų – 2 833 žydai. Ne veltui pasakotojai rašo, kad lyginant su kitais aplinkiniais miesteliais (Veliuona, Eržvilku ar Sudargu) Jurbarkas atrodė kaip megapolis. Dėl įvairiausių aplinkybių, karų, epidemijų, gaisrų, migracijos gyventojų skaičius kito, bet paprastai žydai sudarė apie trečdalį ar daugiau miesto gyventojų. 1923 m. miestas turėjo 4 409 gyventojus, iš jų 2 031 – žydas. 1940 m. pabaigoje iš 4 400 Jurbarko gyventojų daugiau nei 1 300 buvo žydai. Toks pat žydų skaičius nurodomas ir Ulmo proceso dokumentuose. Knygoje skelbiamame straipsnyje iš 1939 m. dienraščio jidiš kalba „Folksblat“ (*Liaudies laikraštis*) pateikiami kitokie, kiek didesni, tikriausiai suapvalinti miesto gyventojų skaičiai – 6 000 miestelėnų, iš jų – 2000 žydų. Apie 2 000 jurbarkiškių žydų „sielų“ rašo ir Tilžės „Israelitisches Familienblatt“ (1931 m. spalio 22 d.). Žydai po lietuvių – gausiausia miesto bendruomenė. Dar gyveno nemažai vokiečių, rusų. Savotiška „mažuma“ buvo liuteronai, jurbarkiškių katalikų vadinami „priūsais“. Nepriklausomybės metais mieste veikė kelios lietuvių, žydų ir vokiška pradžios mokyklos, lietuviška ir žydų gimnazijos.

[1] Antanas Giedraitis-Giedrius, *Mūsų Jurbarkas*, Chicago, 1976, p. 44–48. Prieiga per internetą: <http://jkgg.lt/2019/01/20/musu-jurbarkas-miesto-gyventojai-48-51-p>.

[2] *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 1: Joniškis, Jurbarkas, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 235.

Etninį ir religinį Jurbarko margumą lėmė „geopolitinė“ miesto padėtis – 10 km nuo sienos buvo svarbi transporto arterija – Nemunas, uostas, muitinė. Prūsijos artumas Jurbarkui uždėjo ryškų antspaudą. Jurbarko žydai, ir ne tik jie, mokėjo vokiečių kalbą, gerai pažinojo tenykščius papročius, žmones ir gerai uždirbdavo iš prekybos su Prūsija.

Su meile, nesunkiai jaučiama nostalgija pasakojama apie gimtąjį miestą. Ne vienas savo miestą vadina unikaliu ir net tai įrodo. Jurbarką dėl artumo nuo to meto Prūsijos sienos labai greitai pasiekdavo modernios idėjos, prekės, mašinos, technologijos. Aplankyti Tilžę ar Karaliaučių, pamatyti, kaip netolimame užsienyje gyvena žmonės, buvo visai nesudėtinga. Rimtai apsirgęs turtingesnis miestietis gydytis keliaudavo į Karaliaučių (knygoje yra konkrečių pavyzdžių), o Tilžė, kaip sakoma, buvo ranka pasiekiama ir legaliai, ir per žaliąją sieną šmugelninkų keliais. Ir pasaulietinių mokslų studijuoti XIX a. Jurbarko žydai keliaudavo į netolimą Karaliaučių.

Jurbarke 1834 m. apsigyveno iš Kauno persikėlęs žydų rašytojas, mąstytojas Abraomas Mapu (*Avraham Mapu*). Jurbarke jis praleido 7 metus. Jo biografai teigia, kad čia jis rado puikią, nevaržančią atmosferą, darbo bei kūrybos sąlygas. Jurbarke būta daugiau laisvės, mažiau kontrolės nei Kaune. Teigiama, kad būtent čia rašytojas rado langą į Vakarus. Jurbarke buvo jaučiama stipri Vakarų Europos idėjų, vertybių, gyvenimo būdo ir vokiškų gyvenimo standartų įtaka.

Plačiai ir su pasididžiavimu rašoma apie Jurbarko apylinkių grožį, miškus, 1790 m. pastatytą sinagogą ir, svarbiausia, Nemuną, Mituvą, Imsrę, jų vietą kasdienybėje bei miestiečių sielose. Imsrės upelis dalijo miestą į dvi dalis. Rytinė – turtingesnė, didesnė. Užimsryje, taip lietuviškai ir žydai vadino, gyvenę vargingesni žmonės. Imsrėje vasarą maudydavosi, braidydavo vaikai, plaukiodavo miestiečių žąsys, antys. Žiemą platesnėse vietose ant ledo vaikai įsirengdavo čiuožyklas. Pavasarį, patvinus Nemunui, patvindavo ir Imsrė su Mituva. Jaunimo kompanijos, tiek žydų, tiek lietuvių, irstydavosi valtimis ar baidarėmis Mituvoje. Žmonės tais laikais turėjo daugybę valčių. Valčių sezonas kiekvieną pavasarį prasidėdavo su Nemuno potvyniais. Tuomet dažnas namus pasiekdavo valtimis plaukdami apsemtomis gatvėmis.

Svarbiausia upė jurbarkiškiams – Nemunas. Jei ne Nemunas, tai Jurbarkas būtų panašus į Eržvilką, Darbėnus, Gargždus ar kitą pasienio miestelį. Tuo metu, net buvo sakoma, kad kitur žmonės po kojomis turi žemę, o virš galvos – dangų. Jurbarkiškiai be Dangaus ir Žemės dar

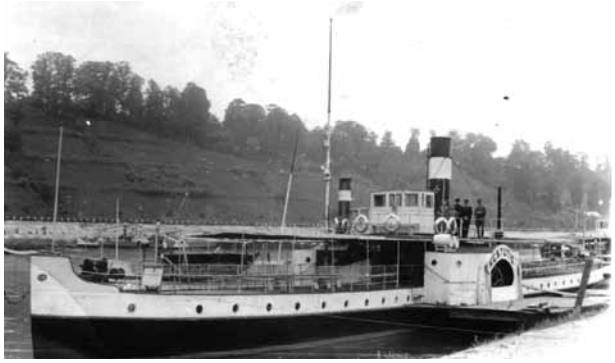

Garlaivis „Kęstutis“ Kaune. Nuotr. iš Eugenijaus Peikštenio rinkinio

turi Nemuną, kuris buvo ne menkesnė atrama nei dangus ar žemė po kojomis. Nemunas buvo savotiškas judrus „greitkelis“, kuriuo kasdieną aukštyn ir žemyn lėtai plaukdavo daugybė įvairiausių laivų. Visais laikais Karaliaučiaus, Klaipėdos, Rusnės link keliaudavo prekių prikrautos vytinės, sieliai. Tos kelionės Nemunu ir pats XIX a. pradžios Jurbarkas gražiai aprašytas Vladislovo Sirokomlės.[3] XIX ir XX a. garlaiviai, baidokai tapo jurbarkiškių kasdienybės dalimi. Kasdieną Jurbarke sukiodavosi šimtai rusų, lenkų, žydų, vokiečių, lietuvių kalbomis kalbančių žmonių iš praplaukiančių laivų. Jurbarke buvo privalu sustoti dėl muitinės reikalų, o jie XIX a. tvarkydavosi baisiai lėtai. Nemunu buvo atvežamos visos reikalingos prekės. Lietuvos Respublikos laikais kas rytą garlaiviu miestą pasiekdavo spauda visomis kalbomis. Ypač žydai laukdavo savo laikraščių, nes radijas juos labiausiai dominančiomis temomis mažai ką skelbdavo, o laikraštyje galėjai rasti naujienų ir iš Lietuvos, ir iš plačiojo pasaulio, įkaitant Palestiną.

Daugybei žmonių Nemunas buvo pragyvenimo šaltinis. Nemažai garlaivių, baidokų buvo Jurbarko miestiečių nuosavybė. Baidokai tai 20–30 metrų ilgio ar net didesni mediniai laivai be variklio, skirti kroviniams gabenti. Žemyn maksimaliai pakrauti jie plaukdavo srovės nešami, vairuojami vyrų, kurie dažnai tame laive su šeimomis ir gyveno. O aukštyn jau pustuščius tempdavo garlaiviai. Tilžės, Karaliaučiaus, Klaipėdos kryptimi baidokai gabendavo grūdus, linus, sėmenis, net gagenančias žąsis, antis, burbuliuojančius kalakutus. Daugybė sielių buvo plukdoma. Vasarą vaikigaliai, įsikabinę į juos, plaukdavo upe žemyn. Svarbiausios maudyklos, skirtingai nuo mūsų laikų, buvo Nemune. Pasakojama ir apie nelaimes. Kartą per vieną dieną bepramogaudami nuskendo trys jauni vyrukai. Pavasarį potvynio vandenys užliedavo nemažą tirštai apgyvendintą miesto dalį, Kauno,

[3] Vladislovas Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2020.

Mėsinių, Tilžės gatves. Vaikai ledonešio metu laipiodavo ant lyčių ar pakrantėse susigrūdusių ledų. Kartą srovė ėmė nešti lytį su ant jos stovinčiu vaiku. Žmonės nulėkė apie nelaimę pranešti tėvui. Tas griebė arklį, raitas pakrante pasivijo ant lyties plaukiantį sūnų. Tuomet šoko su arkliu į Nemuną ir išgelbėjo vaiką nuo tikros mirties. To žmogaus vardas buvo Aharon Smolnik (p. 371).

Bet svarbiausia buvo darbas, o ne pramogos ar išdaigos. Ne vienas pasakotojas pabrėžia, kad mieste visi dirbo, sukosi kaip kas išmanė. Miestelėnai, tarp jų žydai, laikė karves, kurias bendrose ganyklose už tam tikrą atlygį ganė kerdžius, tradiciškai – gojus, t. y. ne žydas. Ne vienas turėjo arklius. Prie namų buvo nedideli daržai, vienas kitas vaismedis. Tirštai užstatytoje Mėsinių gatvėje visi gyveno susigrūdę, tai jų daržai buvo panemunėje prie vadinamo „Žardo“, tokios aikštės (matyt, pavadinimas kilo nuo žodžio *žardis, aptvaras*). Žydai, gyvenę miesto pakraštyje, valdė didesnius sklypus. Vienas kitas turėjo ir ūkį, augino naminius paukščius eksportui. Dažnas nuomojosi sodus ar žemę bulvėms ir kitoms daržovėms auginti. Aišku, žemės ūkis, karvės, vištos nebuvo svarbiausias miestiečių užsiėmimas ar pajamų šaltinis, tik priemonė pasigerinti, pasilengvinti gyvenimą. Užsiaugini bulvių, turi pieno, sviesto ir nereikia galvoti, kur ir už ką nusipirkti. O jei dar būrelis ančių ar žąsų per vasarą užauga...

Turtingesniesiems karvių ar paukščių nereikėjo. Ne vienas Jurbarko žydas jau XIX a. iš transporto (garlaiviai, baidokai ir kt.), eksporto, didmeninės prekybos ar kitų verslų sukaupė nemažus kapitalus. Turtingųjų mecenatų paramos dėka Nepriklausomybės laikais atidaryta gimnazija, kuria Jurbarko žydai labai didžiavosi. Ne visi didesni ir turtingesni miestai turėjo tokių gimnazijų. Mecenatai rėmė vaikus iš neturtingų šeimų, penktadalis mokinių buvo atleisti nuo mokesčio už mokslą (p. 579). Gimnazijoje mokytojavo daug to meto žymių asmenybių. Čia dirbo ir karo metais išgarsėjęs Jokūbas Gencas. Pagal išgales visi stengėsi, kad atžalos įgytų kuo geresnį išsilavinimą. Jurbarko mokyklas (lietuvių, žydų, vokiečių) lankė ir vaikai iš Užnemunės, iš šalia Kidulių buvusio žydų ūkininkų gyvenamo Šiaudinės kaimo, iš Sudargo miestelio. Apskritai, nors žydų bendruomenė Jurbarke buvo negausi, bet labai susipratusi, kultūringa, pasiturinti, gerai organizuota, gerbianti protėvių tradicijas ir skirtingų pažiūrų tautiečius. Stebina išsilavinusių žmonių gausa.

Nepriklausomos Lietuvos laikais veikė daugybė žydų visuomeninių organizacijų. „Maccabi“ ir „Žydų atletų klubas“ (pastarasis

Kauno gatvė Jurbarke. Nuotr. iš Jurbarko Naujamiesčio mokyklos Kraštotyros muziejaus fondų

Sinagoga Jurbarke. Nuotr. iš Jurbarko Naujamiesčio mokyklos Kraštotyros muziejaus fondų

jungė jidišistinių pažiūrų sportininkus) neapsiribojo vien sportu. Dažnai buvo rengiamos išvykos garlaiviais į Kauną ar kitus miestus. Veikė dvi bibliotekos: viena sionistų – hebrajų, kita jidišistų – jidiš kalba. Užteko toms bibliotekoms skaitytojų. Šalia gimnazijos žydai turėjo savo parką, vadintą „Tel Avivu“. Iki šiol tą vietą vyresni jurbarkiškiai vadina „Žydų sodu“. Tais laikais Jurbarke parkai buvo vadinami sodais. Tarp Jurbarko žydų XX a. labai išpopuliarėjo sionistinės idėjos. Vienas iš garsiausių sionizmo ideologų, 1897 m. iškėlęs idėją sukurti fondą ir supirkinėti žemes Palestinoje būsimai Izraelio valstybei, buvo prof. Hermanas Šapira (*Zvi Hermann Schapira*), kilęs iš kaimyninio Eržvilko.

Žydai svajojo apie grįžimą į Izraelį ir savo valstybės kūrimą. Tam idėjiškai rengė ir gimnazija. Pirmaisiais jos veiklos metais dėstoma buvo dar jidiš kalba, bet vėliau pereita prie hebrajų. Tie, kam netiko šis pasikeitimas, su savo mokytoju persikėlė į Ukmergės gimnaziją, kur mokslas vyko jidiš kalba. „Žydų sode“ buvo kalbama hebrajiškai, nors šiaip Jurbarko žydų namų kalba dažniausiai – jidiš. Ne viena dešimtis sionistinių pažiūrų jaunų jurbarkiškių emigravo į Palestiną, svajodami apie savo būsimą valstybę.

Didžiavosi Jurbarko žydai dar Didžiosios Kunigaikštystės laikais, 1790 m., pastatyta unikalios architektūros sinagoga. Tarp prieškario Jurbarko

svarbiausių įžymybių dažnai minimas ir skulptorius Vincas Grybas bei jo dirbtuvė.

Jurbarkas žydų atmintyje – nuostabus miestas. Ne vienas pastebi: daug miestų mačiau, daug šalių aplankiau, bet niekas negali prilygti Jurbarkui, toms upėms, kelionėms garlaiviu, tam, ką išgyvenau ten nepriklausomos Lietuvos laikais, ką patyriau besimokydamas gimnazijoje.

Šimtmečius žydai gyveno Jurbarke ir per tą laiką tapo neatskiriama miesto dalimi. Knygoje daug dėmesio skiriama lietuvių ir žydų santykiams, kurie iš esmės buvo dalykiški, o kartais ir draugiški, tik labai retais atvejais sudrumsčiami kokio išsišokimo ar kriminalo. Dalis krikščionių, tarp jų ir garlaivio savininkas Petras Opasanovas, gerai mokėjo ir su žydais kalbėjo jidiš kalba. Suprantama, žydai mokėjo lietuviškai ir su lietuviais valstiečiais dažniausiai bendraudavo lietuviškai.

Nebuvo tarp kaimynų neperžengiamų barjerų. Žmonės gerai pažinojo vieni kitus. Žinojo vieni kitų vardus ir pravardes. Įdomus jau baigiantis išnykti reiškinys – pravardės. Ir žydai, ir lietuviai miestiečiai dažnai vadinti ne tikraisiais vardais, o pravardėmis. Pravardė buvo įprastas ir neįžeidus dalykas.

Žydą Abą kaimynai lietuviai vadino Abakaičiu, o jo žmoną Abakiene. Knygoje minima, kad jurbarkiškė Hinda Levinberg yra palikusi dienoraščių jidiš kalba, kuriuose be kitų dalykų suminėta daugybė žmonių su jų pravardėmis. Gaila, kad šiame knygos leidime tas tekstas neįdėtas.

Jurbarke buvo daug gerų fotografų. Net ir garsiojo Henrio Fordo (*Henry Ford*), automobilių pramonės magnato, šeimos fotografas – imigrantas iš Jurbarko (p. 662). Kadangi daug fotografų, tai ir nuotraukų nemažai išliko. Net keliose nuotraukose – plačiai besišypsantis vyras, apsikabinęs arklį. Tai – Elka Arklys. Elkų gal buvo daug, o Elka Arklys – tik vienas. Ar galėjo žmogus pykti dėl tokio netikro „vardo“, jei jis taip mylėjo arklius. Yra ir senuko laikraščių pardavėjo nuotrauka. Jo pavardė – Shaye, bet visi vadino Terku. Jo sūnus, išdidžiai pozuojantis su kibiru ir šluota rankose, irgi –Terkas. O kodėl jie Terkai? To jau niekas nežino (p. 375).

Vienas knygoje skelbiamų prisiminimų autorius pasakoja, kad pirmadieniais ir ketvirtadieniais, turgaus dienomis, ypač žiemą, jų namo kambarys buvo atlaisvinamas į turgų suvažiuojantiems valstiečiams, kurie čia galėjo sušilti, užkąsti, pasišnekėti. Daug vyrų papsėdavo naminio tabako prikimštas pypkutes. Buvo įprasta turgaus dienomis bendraujant net išgerti. Jurbarke paprastai gerdavo degtinę, „nes žiemos būdavusios labai šaltos“ ir reikdavę sušildyti ir kūną, ir sielą. Vasarą gerdavo ir alų. Ūkininkų dukros į kambarį užeidavo pasižiūrėti į didelį veidrodį. Turgui pasibaigus ir žmonėms išsiskirsčius, šeimininkė turėdavo daug vargo, kol iššluodavo, sutvarkydavo, išvėdindavo kambarį. Aišku, tas svetingumas nebuvo vien plika geradarystė. Buvo įprasta, kad svečiai pirkdavo būtent pas tą žydą, pas kurį ir svečiuodavosi. Galėjai nepirkti, bet jei pirkai kitur, tai buvo nepriimta ir neleidžiama naudotis svečio teisėmis.

Pirmojo pasaulinio karo metais tūkstančiai Lietuvos gyventojų dažniausiai prievarta, rečiau savo noru pasitraukė į Rusiją. Mordechajus Zilberis, 1970 m. rašytuose prisiminimuose, pasakoja, kad jo tėvas, traukdamasis iš Lietuvos, kilnojamąjį turtą paliko saugoti ūkininkui Jurgiui Tamošaičiui. Išvežė J. Tamošaitis savo dideliu vežimu baldus ir įvairius kitus vertingesnius daiktus. Nebuvo ir minties, kad negrįžins. Kai 1919 m. pabėgėlis grįžo, tai viskas iki mažiausios smulkmenos grįžo teisėtam šeimininkui. Knygoje rašoma, kad Tamošaičio sūnūs vėliau tapo kunigais, karininkais. Tai ir jie lankydamiesi Jurbarke užsukdavo į tėvo draugo žydo namus pasisvečiuoti.

Lietuvos kariuomenės savanorio, karo kapeliono ir buvusio Jurbarko klebono kun. Martyno Jonaičio 1919 m. gruodžio 29 d. atvirlaiškis, siųstas Jurgiui Tamošaičiui. Laiško pabaigoje nurodomas atgalinis adresas: „rašykit Veikenč. armijai 3 pulkas“. Iliustr. iš Vytauto Lekučio rinkinio

Ne vienas prisiminimų autorius lietuvių žydų santykius vadina gerais ar net puikiais, piešia gyvenimą Jurbarke gražiausiomis spalvomis, nors tai nereiškia, kad nebuvo konkuravimo, ryškių skirtumų. Ką jau kalbėti, jei šalia lietuvių katalikų tais laikais egzistavo „priūsai“, „liocai“ – kitokie, svetimi, ne tokie žmonės. Bet tie skirtingi žmonės ir bendruomenės gyveno vieni greta kitų, visi turėjo savo vietą ir vaidmenį miesto gyvenime. Žinutės ir iš nepriklausomybės laikų lietuviškos spaudos ir archyvų sako, kad Jurbarko žydai buvo integrali miesto visuomenės dalis, gyveno visavertį to meto miestiečių gyvenimą.[4]

„Atminties knygoje“ lietuviai charakterizuojami kaip santūrūs, ramūs žmonės, bet mėgdavę išgerti. Valstiečiai gerbdavę žydus. Atkreipiamas dėmesys, kad valstiečiai į turgų atvažiuodavo su žmonomis, prekiaudavo atsipalaidavę, su gera nuotaika. Ūkininkai – pasiturintys, nors, matyt, būta įvairių. Lietuvius žydai turėjo galimybę pažinti ir iš labai arti. Kauno, Mėsinių gatvėse daugiausia gyveno žydų, bet Užimsryje, Vytauto Didžiojo, Vokiečių (dab. K. Donelaičio), Vaižganto (dab. P. Cvirkos) ir kitose gatvėse krikščionių ir žydų namų valdos buvo vienos greta kitų. Ribojosi daržai, sodai. Buvo sena tradicija, kad per šabą lietuviai, dažniausiai paaugliai, už tam tikrą atlygį talkininkaudavo kaimynams, pavyzdžiui, pamelždavo karvę, užkurdavo ugnį. Pasiturinčių žydų šeimos vasaromis kraustydavosi į savotiškus kurortus – panemunių kaimų ūkininkų sodybas, Kalnėnų miško pakrašty. Čia išsinuomodavo kambarius. Pirkdavo iš valstiečių pieną, sviestą, sūrį, grietinę, virdavo uogienes. Vaikai plaukiodavo Nemune, uogaudavo, grybaudavo, stebėdavo ir iš arti matydavo kaimo žmonių gyvenimą, darbus, talkas, patalkius su išgertuvėmis, dainomis, šokiais. Ir kurortininkai prisijungdavo prie šokančių ir dainuojančių valstiečių. Linksmybės tęsdavosi iki aušros (p. 87). Tas kurortavimas buvo labai populiarus ir nemažų mastų: kepėjai žydai iš miesto net pristatydavo beigelių ar kitų kepinių, tarp miesto ir tų panemunių sodybų važinėdavo vežikai. Daug pasako apie to meto Jurbarko žmonių gyvenimą ir tai, kad žydai mecenatai finansiškai parėmė naujosios mūrines bažnyčios statybas (p. 111). Aišku, reikėtų gausią ir įvairią knygoje skelbiamą informaciją pažiūrėti ir kituose šaltiniuose, bet rašant šią apžvalgą to padaryti neįmanoma.

Tamsesnėmis spalvomis kalbant apie nepriklausomybes laikus vaizduojama Augustino Voldemaro (jis vadinamas antisemitu) politika ir „Šaulistai“ (Šauliai). „Šaulistai“ knygoje – nacionalizmo simbolis.

Taip ir gyveno, dirbo, pramogavo žmonės. Karo išvakarėse atsiranda nerimo ženklų. Dėl įvairių priežasčių blogėjo verslo sąlygos. Per sieną iš Prūsijos skverbėsi antisemitizmas. „Atminties knygoje“ paskelbti karo išvakarėse į Meksiką iš Jurbarko siųsti laiškai, kuriuose guodžiamasi dėl blogėjančios padėties, tiesiog meldžiama atsiųsti emigracijai reikalingus dokumentus, gelbėti nuo gręsiančios mirties. Laiškas rašytas 1939 m. kovo 27 d. (p. 681). O jau kitame laiške parašyta, jei neatsiųsit dokumentų, tai greit jau bus per vėlu.

Žmonės jautė artėjančią grėsmę. Virš visos Europos kaupėsi būsimos audros debesys. Jurbarke buvo gerai žinoma, kas yra nacionalsocializmas ir kokie įžūlūs yra vokiečiai nacionalistai, vadinti „kulturtrėgeriais“. Dar 1933 m. Jurbarko savivaldybė, neapsikentusi jų išsišokimų, pakeitė Vokiečių gatvės pavadinimą. Buvo siūlymų ją pavadinti Vilniaus Gaono vardu. Bet galiausiai Vokiečių gatvė pervadinta į K. Duonelaičio (dabar K. Donelaičio).

1939 m. pavasarį Jurbarką pasiekė pabėgėliai iš nacių užimto Klaipėdos krašto. Atbėgo palikę savo užgyventą turtą. Daug tų pabėgėlių gyveno iš visuomenės paramos. Smalininkai, taip pat užimti Trečiojo Reicho, buvo tik už 10-ties kilometrų.

Niekas per daug nenustebo, kai 1939 m. rugsėjo mėnesį prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Karas nebuvo netikėtas. Europa prie to nuosekliai, su tam tikru užsispyrimu ėjo, vis pakalbėdama apie taiką.

1940 m. birželį Lietuvą okupavo sovietai. Nedaug knygoje kalbama apie tą neilgą laikotarpį. Žydų organizacijos, kaip ir lietuvių, buvo uždarytos, turtas nacionalizuotas, rimtesnė spauda uždrausta. O komunistiniai laikraščiai skelbė tiesiog neįtikėtinas, nuostabias naujienas. Pasirodo, nenusiminė jurbarkiečiai po didžiojo gaisro, kai sudegė 300 su viršum namų. Jie kupini pasitikėjimo socializmo laimėjimais. Jurbarke atsirado stachanoviečių, kurie organizuodami darbus profesinėms sąjungoms dirba su užsidegimu. „Per vieną savaitę atremontuota elektros stoties patalpa. Darbo našumas pakeltas per 300 %“. Iš neblogos kokybės nuotraukos į mus žvelgia ir patys plačiai besišypsantys „brigadieriai stachanoviečiai“: Keturauskas Damijonas, Chosidas Leizeris ir Fraktas Judelis (p. 660).

Per 1941 m. birželio trėmimus vien iš Jurbarko išvežta daugiau nei 60 jurbarkiškių, iš jų 29 – žydai. Pateiktas žydų tremtinių sąrašas, sudarytas dar vokiečių okupacijos laikais (p. 581–582). Tame sąraše nemažai vaikų. Žydus,

[4] *Jurbarko miesto ir valsčiaus kronika, 1918–1940 metai*, parengė Arnoldas Piročkinas, Vilnius: Margi raštai, 2018.

taip pat kaip ir lietuvius, trėmė su mažais vaikais. Dabar žinant, kas nutiko vėliau, galima sakyti, kad tiems žydams tremtiniams pasisekė, nors ir jiems teko nemažai iškentėti. Buvo Lietuvos žydų ir prie Laptevų jūros. Kaip žinoma, 1941 m. tremtis buvo pati sunkiausia. Labai daug kas iš ten negrįžo.

Įdomus pasakojimas apie 1940 m. liepos 7 d. miestą nusiaubusį didįjį gaisrą. Visuotinai žinoma, kad jis prasidėjo nuo Fainbergo malūno (pavardė knygoje rašoma ir Feinberg). Knygoje skelbiamuose prisiminimuose rašoma, esą padegta specialiai įspėjant žydus nebendradarbiauti su sovietais (p. 193–194 ir kt.). Kalbant apie gaisrą su lietuviais, yra tekę girdėti priešingą versiją, esą padegė pats savininkas nenorėdamas, kad jo turtas atitektų komunistams. Menkai įtikinančios versijos. Didžiausia tikimybė, kad gaisras kilo ne dėl kokios sąmoningos tyčios, kaip paprastai ir būna, juolab kad gaisras kilo ne naktį. Daugiau paaiškėtų, jei būtų išlikusi tyrimo, jei toks buvo, medžiaga. Sudegė daugybė namų, net bažnyčia. Tai buvo antras po 1906 m. tokio masto gaisras.

1941 m. birželio 22 d. rytą, 8 valandą ar šiek tiek anksčiau, vermachto daliniai jau žygiavo Jurbarko gatvėmis. Iš Jurbarko spėjo pasitraukti labai mažai žmonių. Rytinis garlaivis dar išplaukė į Kauną. Kiek vėliau kitas garlaivis taip pat bandė ištrūkti, bet užskridę vokiečių lėktuvai privertė grįžti. Su didele baime žydai žiūrėjo į naująjį okupantą. Lietuvių nuotaikos buvo kitokios. Daugybė šaltinių rodo, kad jie džiaugėsi pasibaigusia sovietų okupacija, teroru, tremtimi, netikrumu dėl ateities. Daug kas pirmomis okupacijos dienomis tikėjo, kad vokiečiai yra išvaduotojai, o ne nauji, tik šiek tiek kitokie okupantai.

Jurbarkas, kaip ir kiti pasienio miestai, pateko į nacių nustatytą 25 km pasienio zoną, kur žydus numatyta sunaikinti pirmiausiai. Gargždų, Kretingos, Darbėnų, Palangos, Vilkaviškio, Jurbarko žydai lemties sulaukė anksčiau nei jų tautiečiai, gyvenę toliau nuo sienos.

Pirmoji didelė Jurbarko žydų grupė sušaudyta nuo karo pradžios praėjus mažiau nei 2 savaitėms. Dar iki žudynių žydams teko patirti baisius dalykus.

Ketvirtą okupacijos dieną esesininkai sušaudė kelis žydus kapinėse (p. 583). Kartą vokietis pasiėmė tris žydus, nusivedė prie alaus daryklos, privertė išsikasti duobę ir paleido automato seriją virš galvų. Po to nusijuokė, cigarečių pasiūlė. Toks buvo to vokietuko humoras (p. 583).

Tomis pat dienomis lietuviai ir vokiečiai žydus terorizavo, mušė, stumdė, varinėjo po miestą imituodami sovietines demonstracijas,

Tradicinės Žiobrinių šventės dalyviai Jurbarke. Nuotr. iš Eugenijaus Peikštenio rinkinio

vertė nešioti sovietinių vadų portretus, Stalino biustą, apie jį šokti ir dainuoti. Gatvėmis varinėti kantorius, kiti gerbiami miesto žmonės, net atsitiktinai po ranka pasitaikę, verkiantys paaugliai, kurie net teoriškai neturėjo ir negalėjo turėti nieko bendro su komunistais. Žydai buvo paversti atpirkimo ožiais. Galiausiai jie turėjo savo rankomis nugriauti miesto pasididžiavimą – prieš 150 metų statytą sinagogą. Šventvagiškai išniekintos toros. Žydų knygos sukrautos į laužą. Vokiečiai visa tai fotografavo. Žydams buvo baisiausia ir skaudžiausia, kad tarp aktyviausių jų persekiotojų buvo lietuvių, pažįstamų jurbarkiškių.

Šiandien vargu ar įmanoma nustatyti, kas buvo tie antižydiško veikimo aktyvistai, knygoje dažnai vadinami chuliganais. Ar tai buvo miesto *manarkiai* (taip vadinti miesto plevėsos, *mandri* dykaduoniai – R. J.), o gal kitų kategorijų piliečiai. Labai tikėtina, kad organizuojant žydų terorizavimą nagus prikišo nacių specialiosios tarnybos, Jurbarke turėjusios nemažai savo žmonių.

Kodėl kai kurie lietuviai dalyvavo antižydiškose akcijose? Galima paprastai paaiškinti, kad neapykanta 100, 50 ar 30 metų snaudė ir laukė palankaus momento. Bet labiau įtikinančios atrodo Timočio Snaiderio (*Timothy Snyder*) įžvalgos, išdėstytos fundamentalioje studijoje „Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino“.[5] Lietuva, kaip ir kitos kaimyninės šalys, pateko į geografinę-istorinę erdvę, T. Snaiderio pavadintą „Kruvinomis žemėmis“. Tų žemių išskirtinis bruožas buvo tai, kad jose 1–1,5 metų laikotarpiu (1939 m. rugsėjis/40 birželis–1941 m. birželis) pasikeitė du okupantai, abu vykdę nuožmios prievartos, teroro, kurstymo politiką, supriešinę vietinius gyventojus, sugriovę nusistovėjusias valstybines ir visuomenines struktūras, funkcionuojančias

[5] Timothy Snyder, *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, Vilnius: Tyto alba, 2011.

institucijas, vietinių tautų, visuomenės grupių santykius.

Sunaikinti, izoliuoti ar dvasiškai sužaloti vietiniai autoritetai. Sunaikinta normali spauda – svarbiausia tuometinė komunikavimo priemonė.

Pirmoji sovietų okupacija, nors Lietuvoje truko tik metus ir vieną savaitę, buvo gilus, viską griaunantis sukrėtimas. Kaip dainuojama komunistų himne, senąjį pasaulį suardė iki pačių pamatų. Per sovietmetį Lietuvoje neregėtai išaugusį antisemitizmą patvirtina daugybė šaltinių.

Galima tik bandyti įsivaizduoti, kaip lietuviai būtų žiūrėję į vokiečius, kaip būtų elgęsi su žydais, jei prieš nacių okupaciją nebūtų buvę sovietinės. Aišku, žydų likimas vargu ar būtų buvęs kitoks, juk, pavyzdžiui, Olandija prieš karą nebuvo okupuota sovietų, bet didžioji žydų bendruomenės dalis vis tiek sunaikinta. Tačiau lietuviai bent jau nebūtų vertę žydų tampyti Stalino biusto, vaidinti komunistines demonstracijas. Lietuvių nuotaikos būtų buvusios kitokios, būtų susiorientuota kitaip, o vertybės nebūtų pamintos. Bet istorija nesuteikia galimybės patikrinti, kas būtų, jeigu būtų...

Pirmosios didelės Jurbarko žydų žudynės įvyko 1941 m. liepos 3 d. Ryte iš Tilžės, kuri nuo Jurbarko yra už 60 km, atvyko operatyvinis būrys (*Einsatzkommando*), iš viso apie 40 įvairaus rango nacių. Svarbus tos dienos veikėjas Gerhardas Karstenas (*Gerhard Carsten*) ir jam pavaldūs gestapo bendradarbiai iš Smalininkų, gerai pažinoję Jurbarką, prisistatė kiek anksčiau. Esesininkas G. Karstenas buvo vokiečių pasienio policijos posto Smalininkuose vadas. Šaudyti suplanuota žydų kapinėse. Tos kapinės nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų buvo ir tebėra ant aukšto Nemuno šlaito, visai prie miesto rytines ribos, kokie 2 km nuo miesto centro. Už tų kapinių – jau ūkininkų sodybos ir laukai.

Apie žudynes detaliai pasakojama jas vykdžiusio operatyvinio būrio (*Einsatzkommando*) narių teismo dokumentuose, kurių nedideli fragmentai, išversti į anglų kalbą, paskelbti 445–452 knygos puslapiuose. Teismas vyko 1958 m. Vokietijoje, Ulmo mieste, Baden–Viurtembergo žemėje.

Ulmo teismo proceso medžiaga yra reikšmingas karo metų istorijos šaltinis, nes joje detaliai ir objektyviai, visus teiginius paremiant dokumentais ar liudininkų parodymais, kalbama apie tūkstančių žydų kilmės ir kitų Lietuvos piliečių žudynes **visame Lietuvos–Vokietijos 25 km pločio pasienio ruože** nuo Palangos, Kretingos, Gargždų, Batakių iki Kybartų, Virbalio, Vilkaviškio. Daug vertingos, mūsų laikų konjuktūrinių naratyvų nepaveiktos informacijos. Gaila, kad toks reikšmingas šaltinis pas mus prieinamas ir žinomas tik siauram specialistų ratui.

Kol neturėsim išsivertę ir išsileidę mums esmingai svarbių, apie mūsų praeitį kalbančių tekstų, tol galės tarškėti tušti nuomonių malūnai, sukami neaiškios kilmės vandenėlio, tol svarbūs, sudėtingi mūsų istorinės atminties puslapiai bus užpildomi renkant parašus po kokiu nors „istoriniu“ pareiškimu ar kilnojant rankas. Savos istorijos neįmanoma adekvačiai suvokti, jei dėl vienų ar kitų priežasčių esam atriboti ar atsiriboję nuo kitų istorijų, nuo šaltinių kitomis kalbomis, platesnių perspektyvų, užsidarom savo valstybės sienose. Kai matymas taip apsiriboja, sukuriamas apgaulingas įspūdis, net „įtikinantys“ pasakojimai, kad mes, lietuviai, čia svarbiausi, kad mes sukome pasaulio istorijos ratą, kad sprendimai buvo priiminėjami ne Reicho saugumo tarnybos vyriausioje būstinėje Berlyne, o Gargžduose, Jurbarke ar Kybartuose. Ir Ulmo proceso pagrindiniai kaltinamieji išsisukinėjo: čia ne mes, čia lietuviai viską darė. Dabar gal kas ir patikėtų, bet tuomet, prieš 60 metų, nepatikėjo.

Tęsinys kitame numeryje

S. Lozoraičio premija – Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ vyriausiajam redaktoriui Juozui Vercinkevičiui

Tradiciškai kasmet po Trijų Karalių ir Sausio 13-osios išvakarėse būna teikiama Lietuvos žurnalistų draugijos Stasio Lozoraičio premija „Kelyje į Vilties Prezidento Lietuvą“. Šiais metais ji paskirta Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ (iki 2020 m. – laikraštis) steigėjui ir vyriausiajam redaktoriui Juozui Vercinkevičiui[1] už ilgametį ir nuoseklų darbą istorinės žurnalistikos srityje.

J. Vercinkevičiaus – žurnalisto, administratoriaus, leidėjo, ir periodinio spaudos leidinio, nacionalinio Lietuvos istorijos laikraščio, įkurto 1989 m., o pastaraisiais metais virtusio solidžiu ketvirtiniu žurnalu, vyriausiojo redaktoriaus, gyvavimai neatsiejamai persipynę daugiau nei 30 metų. Kartu su leidiniu įkūrėjas augo, brendo, tobulėjo, sulaukė visuomenės pripažinimo ir įvertinimo.

Laikraštininko patirties įsteigti istorinį leidinį J. Vercinkevičius sukaupė redaktoriaudamas „Universiteto žurnaliste“, Trakų rajono laikraščiuose „Galvė“ ir „Spartuolis“, dirbdamas Lietuvos radijuje, dienraštyje „*Czervony sztandar*“. Šiuo laikotarpiu įgyti darbo įgūdžiai ir sukauptos žinios pravertė kuriant „Vorutą“, padėjo susiformuoti tvirtas moralines pažiūras ir aiškų žurnalisto kelio pasirinkimą.

Jo ištikimai redaguojamas ir profesionaliai leidžiamas istorijos bei kultūros leidinys „Voruta“ nuo pirmųjų numerių sužavėjo skaitytojus ir visus tuos dešimtmečius buvo patikimas šaltinis ieškantiems įvairių žinių, faktų, gilios analizės. Kolegas ir skaitytojus stebino J. Vercinkevičiaus ištvermė, įžvalgumas, gebėjimas visad išlaikyti tvirtą laikraščio poziciją, įveikti visas krizes, suburti pasiaukojantį kolektyvą ir jam sumaniai vadovauti. Daug laiko J. Vercinkevičius skiria ir kitiems kūrybiniams bei leidybiniams darbams, buvo ir tebėra aktyvus Lietuvos žurnalistų draugijos (LŽD) narys. Už savo kūrybinę veiklą yra pelnęs ne vieną garbingą apdovanojimą.

Premijos įteikimo iškilmės yra atidedamos dėl pandemijos ir karantino.

Iš premijos istorijos

Premija, pavadinta „Kelyje į Vilties Prezidento Lietuvą“, įsteigta 1998 m. tuometinės LŽD Centro valdybos pirmininkės Romos Grinbergienės iniciatyva, siekiant pagerbti diplomato ir politiko S. Lozoraičio atminimą.

Laureatų gretose – profesionalūs žurnalistai ir iškilios asmenybės: Nijolė Baužytė, Vaidotas Žukas, Vaclovas Aliulis, Julius Sasnauskas, Kazys Požėra, Marytė Kontrimaitė, Antanas Seikalis, Vitalijus Karakorskis, Liudas Mažylis, Marija Šaknienė, Sigitas Tamkevičius, Gražina Viktorija Petrošienė ir kiti.

Ilgametis šios premijos mecenatas yra ūkininkas, buvęs žemės ūkio ministras, Seimo narys Kazys Starkevičius ir jo šeima.

Lietuvos žurnalistų draugijos informacija

[1] J. Vercinkevičius – vienas iš Trakų rajono sąjūdžio steigėjų, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo tarybos narys (1990–1991), Rytų Lietuvos reikalų tarybos narys (1990). 1993 m. tapo 1988 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Trakų rajono tarybos nutarimu įsteigto Trakų rajono laikraščio „Trakų žemė“ leidėju, nuo 1995 m. yra ir šio laikraščio vyriausiasis redaktorius. Taip pat jis yra 2001–2005 m. leisto laikraščio „Kernavė“ steigėjas, leidėjas ir vyriausiasis redaktorius, žurnalo „Rambynas“ redakcinės kolegijos narys, internetinių svetainių www.traku-zeme.lt, www.voruta.lt leidėjas, www.mazoji-lietuva.lt steigėjas. Gausus ir J. Vercinkevičiaus autorinių darbų sąrašas: *Trakai*, anglų ir vokiečių kalba, Vilnius: Mintis, 1978; *Тракай*, Trakai, lietuvių, rusų ir anglų k., Vilnius: Mintis, 1982; *Тракай*, Вильнюс: Минтис, 1981; *Trakų rajonas*, Vilnius: Mintis, 1981; *Kernavė. Svarbiausios žinios*, Vilnius: Mintis, 1988; *Karaimų etnografinė paroda*, lietuvių ir rusų k., Vilnius: Mintis, 1989; *Trakų atvirukai*, Trakai: Voruta, 2003–2010; *Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo kalendorius*, sudarė kartu su D. Buinickaite, Trakai: Voruta, 2008–2014; *Mons. Vytautas Pranciškus Rūkas*, sudarytojas, Trakai: Voruta, 2005; *Kur dunkso Trakų pilys. Publicistika*, Trakai: Voruta, 2010; *Kardinolas Vincentas Sladkevičius*, sudarytojas, Trakai: Voruta, 2014; *Laisvi su laisvais, lygūs su lygiais. Publicistika*, Trakai: Voruta, 2015; *Mūsų Trakų žemė. I knyga. Publicistika*, Trakai: Voruta, 2017; *Mūsų Trakų žemė. II knyga. Publicistika*, Trakai: Voruta, 2020. *Red. pastaba.*

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Iš nuožmiausių epidemijų istorijos...

1709–1710 m. maro protrūkis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Gardino mieste

Dr. Jurgita ŽĄSINAITĖ-GEDMINIENĖ,
Vilnius

Apie didžiuoju maru[1] (lot. *pestis*) vadinamą 1708–1711 m. ligos protrūkį, išnaikinusį kone trečdalį visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) gyventojų[2], yra išlikę nemažai pasakojimų, atsiminimų, įvairių vertinimų. Nurodomos konkrečios priežastys, sukėlusios epidemiją: nuo 1700 m. Abiejų Tautų Respubliką (ATR) niokojęs Šiaurės karas, 1706–1708 m. kaimyninėje Prūsijoje uždėrėjęs itin skurdus derlius, 1708–1709 m. šaltos žiemos sunaikinti pasėliai.

Bene didžiausias dėmesys, aptariant šios epidemijos židinius, jos eigą, skiriamas Vilniui. Žinoma, kad sostinę maras pasiekė 1710 m. vasarą ir išmarino per 33 700 žmonių. Tačiau net ir siaučiančios mirties akivaizdoje viešasis gyvenimas Vilniuje nesustojo. Toliau vyko pamaldos, teismai, žmonės, melsdami Dievo malonės, traukė į procesijas.

Mažiau informacijos turime apie kitą svarbų LDK miestą – Gardiną. Įvairiuose šaltiniuose pažymima, kad 1709–1710 m. nuo maro išmirė beveik visi Gardino miesto ir apylinkių gyventojai. Taip pat yra žinių, kad prieš užpuolant nuožmiai ligai, kraštą kamavusi itin šalta žiema. Sakytume, simboliška, kad kaip tik 1709-aisiais (matyt, dar prieš pratrūkstant maro epidemijai) Gardine atidaryta vaistinė[3]. Tuo pasirūpina jėzuitai, kuriuos į Gardiną XVI a. antroje pusėje pakvietė Lenkijos karalius ir Ldk Steponas Batoras (1533–1586). Jis fundavo jėzuitų kolegiją Gardine, tačiau jėzuitai į seimų miestą atvyko tik praėjus 36 m. po Stepono Batoro mirties, t. y. 1622 m. 1623 m. jie įsteigė savo rezidenciją, o 1625 m.

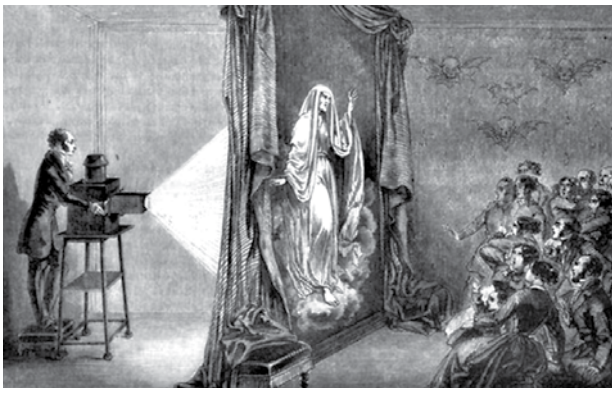

Maro mergelės atvaizdas. Iliustr. iš dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės asmeninio archyvo

[1] Šaltiniuose užfiksuoti ir kiti maro pavadinimai: *pestilencija*, didžioji mirtis, liaudies vartosenoje dažnas *pavietre*.

[2] Jono Basanavičiaus duomenimis, per 1708–1711 m. maro epidemiją vien Šiaulių ekonomijoje ištuštėjo 58 kaimai (J. Basanavičiaus gimtuosiuose Ožkabaliuose taip pat išmirė visi gyventojai). Mažojoje Lietuvoje, lietuviškiausiose Įsrūties, Labguvos, Ragainės, Tilžės ir Klaipėdos apskrityse tuomet nuo maro (taip pat prisidėjo ir badas) mirė apie 160 000 žmonių (maždaug apie 53 % gyventojų, daugiau kaip 90 % mirusiųjų – lietuvininkai), ištuštėjo apie 9 000 lietuvių valstiečių ūkių. Senojoje Prūsijoje liko visiškai negyvenami 10 834 ūkiai, iš jų net 8411 – Lietuvos provincijoje. Daug mirė ir baigiančių vokietėti prūsų. Didesnio mirtingumo vakarų baltų žemėse svarbiausia priežastis – sunkesnė lietuvininkų ir prūsų socialinė, ekonominė ir teisinė padėtis, blogesnės buitinės gyvenimo sąlygos, visiškas baudžiauninkų nuskurdinimas, fizines ir moralines jėgas alinantis išnaudojimas. Prūsijos valdžios sudarytos kelios komisijos konstatavo vokiečių stambiųjų dvarininkų ir vietinės vokiečių administracijos savivalę. Po maro Mažojoje Lietuvoje pasikeitė gyventojų tautinė sudėtis. 1710–36 Įsruties, Ragainės ir Tilžės apskrityse, kurios labiausiai nukentėjo nuo maro ir bado, Prūsijos karalystės valdžia apgyvendino iki 23 000 kolonistų (keli tūkstančiai jų išvyko į kitas šalis), daugiausia vokiečių kaimiečių (XVIII a. viduryje, pasibaigus didžiajai vokiškajai kolonizacijai, vokiečiai ir vokietkalbiai sudarė daugiau kaip 13 % Lietuvos provincijos gyventojų). Mažosios Lietuvos kolonizacija buvo viena svarbiausių lietuvininkų (mažlietuvių) vokietėjimo priežasčių. Gyvulių maro epidemija, dar labiau nuskurdinusi Mažąją Lietuvą, truko iki 1715 m. (žr. „Maras Lietuvoje“, in: https://www.vle.lt/straipsnis/maras-lietuvoje/, žiūrėta 2021 01 03).

[3] Šaltiniuose nurodoma, kad pirmąją vaistinę Gardine jėzuitai įsteigę dar 1687 m. Ji veikė jėzuitų vienuolyne ir aptarnavo čia mokytojavusius vienuolius bei jėzuitų kolegijos studentus. Dabar šiame pastate yra kalėjimas.

atidarė ir kolegiją. Pirmoji medinė jėzuitų Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Gardine buvo pastatyta paskutiniais XVII a. dešimtmečiais ir veikė iki 1700 m., vėliau buvo perstatyta į mokyklą. Mūrinės bažnyčios statyba pradėta apie 1678 m., ji tęsėsi kelias dešimtis metų. Pirmosios mišios įvyko 1700 m., dar galutinai nebaigus bažnyčios įrengimo darbų. 1705 m. bažnyčia iškilmingai pašventinta Šv. Pranciškaus Ksavero vardu. Po konsekracijos bažnyčios įrengimas dar buvo tęsiamas net iki XVIII a. antrosios pusės. Vadinamasis Gardino jėzuitų ansamblis, kurį sudarė Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčia, jėzuitų vienuolynas, kolegija, gyvenamieji, ūkiniai pastatai, sodas ir 1709 m. įsteigta vaistinė, užėmė visą miesto kvartalą.

Taigi Gardino vaistinės įsteigimo metai sutampa su įsiveržusios maro epidemijos pradžia. Nors apokaliptiškai siautėjęs maras pasiekė absoliučiai kiekvieną LDK kampelį, remiantis išlikusiais šaltiniais, galima pamėginti ir tiksliau atsekti maro kelią į Gardiną. Greičiausiai iš Lenkijos ir Vokietijos pirklių laivų epidemija įsiveržė į Klaipėdą (tada dar Memelį), o tuomet į Žemaitiją, iš ten į Vilnių ir Gardiną.

Kas gi išplatino maro užkratą? Nustatyta, kad marą sukelia bakterija *yersinia pestis*. Prieš kelerius metus pasirodžiusioje išsamioje analitinėje studijoje *Didysis maras* (orig. *The Great Mortality*) nurodoma, kad maras yra daugiausia tarp graužikų plintanti liga. Žmones jis puola netiesiogiai, tik tuomet, kai jie pakliūva į titanišką tarp *yersinia pestis* bakterijos ir graužikų populiacijos vykstančią kovą. Paprastai *yersinia pestis* bakterijos taikiniai yra otai, švilpikai, žiurkės, voverės, smiltpelės, preriniai šuniukai ir apytikriai dar du šimtai kitų graužikų rūšių. Tam, kad patogenas sukeltų tokio masto, koks buvo, pavyzdžiui, XIV a. Juodosios mirties atveju, žmonių sergamumą, turėjo įvykti daugybė neįprastų dalykų. Ir nepaisant to, kad, matyt, niekada jų visų nesužinosime, viena yra aišku – apytikriai nuo 1250-ųjų vykę socialiniai, ekonominiai ir greičiausiai ekologiniai pokyčiai pavertė didžiules Europos vietoves nesaugiomis gyventi. O vienas iš didžiausių rizikos veiksnių buvo intensyvėjantis žmonių judėjimas[4].

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad maras yra viena iš lėčiausiai plintančių ligų. Naujos gripo atmainos gali aplėkti pasaulį per metus ar dvejus, tačiau *yersinia pestis* bakterija, panašiai kaip ir AIDS virusas, laikosi sudėtingoje užkrėtimų grandinėje ir įstengia iš jos neištrūkti ištisus dešimtmečius. Pagrindiniai užkrato pernešėjai nėra, kaip dažnai manoma, graužikai, bet jų blusos. Užsikrėtusiam gyvūnui nudvėsus, jo blusos peršoka ant kito ir, įkasdamos jam į odą, perduoda ir maro bakteriją *yersinia pestis*. Kartais ir žmones užkrečia atskiros blusų rūšys, puolančios tokius laukinius

Pirmosios jėzuitų vaistinės patalpose šiuo metu veikia kalėjimas. Viena iš kalėjimo sienų ribojasi su Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčia. Nuotr. iš dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės asmeninio archyvo

graužikus, kaip voverės, preriniai šuniukai ar švilpikai; visgi dažniau maro užkratą tarp žmonių platina juodųjų žiurkių blusa, vadinamoji *xenopsylla cheopis*.

Kalbant apie žmonių marą, infekcija gali plisti įvairiais būdais. Pavyzdžiui, ištikus ekologinei katastrofai, dėl kurios sunaikinamos maisto atsargos, arba koks nors graužikų populiacijos sukrėtimas gali išginti užsikrėtusių gyvūnų koloniją į žmonių gyvenamas vietas, kur šie perduos infekuotas blusas naminėms žiurkėms[5].

Kaip pažymi maro protrūkius tyrinėjęs amerikiečių istorikas Džonas Kelis (*John Kelly*), maro plitimą tarp žmonių paskatina tai, kad žiurkių blusa *xenopsylla cheopis* negauna to, kas jai būtina. Ši blusa nebūtinai mėgsta žmonių kraują, tačiau, kai maras išnaikina ištisas naminių žiurkių šeimas, jai lieka pasirinkti – badavimas arba *Homo sapiens*. Įsisukusi tarp žmonių, žiurkių blusa tampa itin veiksminga užkrato pernešėja. *Xenopsylla cheopis* be siurbiamo šeimininko gali išgyventi iki šešių savaičių, taigi to pakanka, kad ji su grūdų ar audinių kroviniais nukeliautų šimtus kilometrų. Be kita ko, tai – itin agresyvus vabzdys. Yra žinoma, kad ši blusa gali įsikirsti į gyvą vikšrą ir išsiurbti visus jo organizmo skysčius ir vidaus organus. Tačiau veiksmingiausia *xenopsylla cheopis*, kaip ligos pernešėjos, savybė slypi jos savitoje virškinimo sistemoje[6].

Žmones puola trys maro rūšys. *Buboninis* maras – dažniausiai pasitaikanti forma, užsikrečiama įkandus blusai; inkubacinis ligos periodas – nuo dviejų iki šešių dienų. „Stebėkit patinimus, Viešpaties siunčiamus įspėjamuosius ženklus“, – rašė vienas iš amžininkų apie svarbiausią Juodosios mirties simptomą – kiaušinio formos buboną (ištinusį limfmazgį). Viduramžių metraštininkai buboną neretai apibūdindavo kaip į auglį panašų darinį, ir šis palyginimas buvo išties taiklus. Kaip ir piktybinės vėžio ląstelės, maro bacilos organizme dauginasi itin sparčiai. Paprastai blusos įkąstą vietą apima vadinamoji *gavocciolo*, tai, ką to meto žmonės prilygindavo bubonui. Bakterijos iš sukąstų kojų ar kulkšnių keliauja į pilvo sritį ar šlaunis, ir čia susidaro bubonas. Viršutinės kūno dalies

[4] John Kelly, *The Great Mortality: An Intimate History of the Black Death, the Most Devastating Plague of All Time*, New York: Harper Perennial, 2006, p. 12–13.

[5] *Ibid*., p. 18.

[6] *Ibid*., p. 19.

Vaistinė-muziejus Gardine. Šiuo metu seniausia veikianti vaistinė Baltarusijoje. Dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės nuotr.

Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčia Gardine. Nuotr. iš dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės asmeninio archyvo

įkandimai sukelia limfmazgių patinimus pažastyse ar ant kaklo. Itin jautrus bet kokiam spaudimui *gavocciolo* verčia savo aukas siaubingai kentėti. Tarkime, ant kaklo atsiradęs bubonas gali priversti nusukti galvą į priešingą pusę, iškilęs ant šlaunies trukdo vaikščioti, turint jį pažastyje, teks ištiesti ar iškelti ranką. Be to, bubonai yra neįprastai triukšmingi dariniai. Žmonių maras kalbasi su savo aukomis keistai gurguliuojančia bubono kalba[7].

Antroji maro rūšis – *pneumoninis*, ir jis, skirtingai nei kiti, plinta tik tarp žmonių. Tiesa, kaip ir kitos maro epidemijos rūšys, pneumoninis maras atsiranda dėl kontakto su graužikais ar vabzdžiais. Kai kuriais buboninio maro atvejais bakterija gali ištrūkti iš limfinės sistemos ir užkrėsti plaučius, sukeldama antrinį pneumoninį marą. Kai užsikrėtusysis pradeda kosėti ir spjaudytis krauju, t. y., kai išryškėja pagrindiniai vadinamo „kosulinio“ maro simptomai, tuomet ligos plitimas jau nebepriklauso nuo blusų perduodamo užkrato, ji, kaip ir peršalimas ar gripas, tarp žmonių ima plisti oru. Pneumoninio maro protrūkių pasitaiko ir vasarą, tačiau dažniausiai jo epidemija kyla žiemą, kai vėsesnė temperatūra išprovokuoja kosulį, paskatina sekreto lašelių, skreplių išsiskyrimą[8].

Trečioji ligos forma – *septiceminis* maras, jo negydant niekas neišgyvena. Patekus daugybei maro bacilų tiesiai į kraują, jis užnuodijamas labiau nei tai įstengtų padaryti *yersinia pestis* bakteriją platinantys vabzdžiai, tokie kaip, pavyzdžiui, utėlės, galinčios tapti užkrato pernešėjomis. XX a. pradžioje kilus septiceminio maro bangai, vidutinė išgyvenimo trukmė, skaičiuojant nuo simptomų pasirodymo iki mirties, tesiekdavo vos keturiolika su puse valandos.[9]

Mėginant išsiaiškinti, kokia maro forma XVIII a. pradžioje išnaikino mažne visus Gardino gyventojus, taip pat norint atgaivinti tą laiką, kurį išgyveno mirtinai epidemijai visai nepasiruošęs žmogus, dera paieškoti tuo metu rašytų laiškų, metraščių, amžininkų prisiminimų. Deja, tokių liudijimų nėra daug. Apie maro niokotą Gardiną byloja vos keli anoniminiai tekstai. Viename dienoraštinio pobūdžio Šv. Brigitos Švedės ordino vienuolyno[10] (esančio Gardine) vienuolės 1710 m. sausį rašytame pasakojime[11] apibūdinami staigiai užpuolančios ligos simptomai. Greičiausiai rašiusioji vienuolė slaugė sergančiuosius, o vėliau tai, ką matė, išklojo ant popieriaus. Ji pasakoja, kad pirmomis dienomis ligoniams dažniausiai pradeda skaudėti galvą, juos ima pykinti. Po to iššoka obuolio dydžio gumbai. Vėliau nelaimėliai padūksta kosėti kraujais, juos pila prakaitas, karštis. Dažnai paskutinėmis dienomis jie ima kliedėti, šaukia, kad krūtinė dega lyg svilinama karšta geležimi. Remiantis vienuolės išvardytais ligos požymiais, galima daryti prielaidą, kad jos slaugyti ligoniai greičiausiai sirgę buboninio maro forma. Beje, ši Šv. Brigitos Švedės ordino vienuolyno sesė užfiksavo ne tik sirgusiųjų maru kančias, bet ir tuo metu Gardino mieste tvyrojusią atmosferą. Ji skundėsi, kad žmonės lyg sugyvulėjo, vaikai apleido sergančius tėvus, tarnai savo šeimininkus, visi neatpažįstamai susvetimėjo, pradėjo vienas kito šalintis. Gardino centre nesiliovė skambėjęs varpas, pranešantis apie nesibaigiančias mirtis. Užsimenama ir apie kapinėse nebetelpančius lavonus, apie tai, kaip jie mesti į Nemuno upę ar laidoti už miesto kasamose maro duobėse. Vienuolė baisisi Gardino duobkasiais, kurie, prieš užkasdami lavonus, nurengia nuo jų visus drabužius, nuplėšia bet kokius papuošalus ir vėliau, taip platindami maro užkratą, parduoda mirusiųjų daiktus gyviesiems.

Užsimenama, kad tie žmonės, kurie buvo labiau pasiturintys, turėjo toliau nuo miesto esančius dvarus, stengėsi kuo greičiau į juos išvykti. Kiti gi užsidarė savo troškiose buveinėse ir laukė apsireiškiančios maro mergelės (vaizduota baltais drabužiais). Rašoma ir apie tai, kad daug sergančių maru žmonių, nebegalėdami iškęsti baisingų skausmų, jei tik įstengdavo paeiti, nusiskandindavo upėje.

Šv. Brigitos Švedės ordino vienuolyno vienuolės

[7] *Ibid.*, p. 20.
[8] *Ibid.*, p. 22.
[9] *Ibid.*, p. 23.
[10] Tai – vienintelis Šv. Brigitos Švedės ordino vienuolynas LDK. Pirmosios vienuolės į Gardiną atvyko 1636 m., pirmoji vienuolyno vadovė – Ona Sobieskaitė. Šalia vienuolyno stovi Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčia ir XVII–XVIII a. statybos ūkinės paskirties pastatas – liamusas, jo antrame aukšte gyveno vienuolės.
[11] Lenkų k. rašytas laiškas (be pavadinimo), saugomas НИАБ (*Национальный исторический архив Беларуси*), f. 12-6.

Gardino vaistinė-muziejus. Dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės nuotr.

pasakojime aiškiai nurodoma užpuolusio maro priežastis – tai Dievo bausmė už žmonių nuodėmes. Gardine buvo paskelbta, kad 15.00 val. visi gyventojai privalo melstis, kad Dievas susimylėtų ir negailestingą maro giltinę išgintų iš miesto.

Įdomus iš to laiko yra išlikęs Gardino vaistinės antspaudą turintis aprašas[12] apie tai, kas gali apsaugoti nuo maro. Jame minimi dedešvų, dilgėlių, laiškenių, kitų žolynų kompresai, taip pat lazdyno riešutai, rūtos, kalkinis molis ir molžemis. Įrašytos rekomendacijos sočiai maitintis, stengtis atsisakyti greitai gendančių maisto produktų. Taip pat nurodyta vengti nuodingo oro, kurį užkrečia nepalaidoti lavonai, užsistovėjęs vanduo, įvairūs pūvantys organizmai. Greičiausiai Gardine buvo įsteigti ir vadinamieji Maro namai, nes yra įrašytas reikalavimas sergančiuosius nedelsiant perkelti į tam skirtą pastatą. Beje, kai kurių amžininkų liudijimuose pažymėta, kad jei maru susirgdavo koks vienišas gyventojas, neturintis šeimos, tuomet tokį ligonį išveždavo į už miesto ar kaimo esantį lauką, mišką, į kokią nors nuošaliai pastatytą pastogę, o jo namus sugriaudavo arba sudegindavo.

Negausūs amžininkų liudijimai byloja, kad siaučiant marui, visa buvo apraizgęs kaustantis baimės jausmas. Nenuspėjamas epidemijos žingsnis davė žmonėms pakankamai laiko apmąstyti, kokia maro sūkury yra meilės, pareigos ir garbės reikšmė. Ką jie darytų, jei mylimą žmogų surakintų skausmas ir kančia? O kaip elgtųsi mylimas žmogus, jei kentėti prisieitų jiems patiems? Anot Džono Kelio, baimė užsikrėsti yra esminis psichologinis aspektas, skiriantis marą nuo karo. Maro atveju baimė žmogiškuosius santykius veikia lyg tirpiklis; ji kiekvieną paverčia priešu ir kiekvieną izoliuoja. Siaučiant marui, kiekvienas tampa sala – maža įtarimų, baimės ir nevilties persekiojama sala[13].

Kalbant apie bet kokią gyvastį miestuose ir kaimuose išnaikinusias epidemijas, sunkiausia įžvelgti tokių tragedijų privalumus. Tačiau, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, teigiamų pusių visgi esama. Daugybę mirčių sukėlusi maro epidemija iš pagrindų sukrėtė Europą ir iš dalies padėjo susigrąžinti tai, kas buvo prarasta. Sumažėjus populiacijai, išgyvenusiesiems teko daugiau maisto atsargų ir įvairių išteklių, be kita ko, juos imta naudoti atsakingiau ir išmintingiau. Pasibaigus marui, nederlingos ūkių žemės buvo paverstos daugiau naudos duodančiomis ganyklomis, o malūnuose, kuriuose anksčiau buvo malami tik grūdai, pradėta velti vilna ir pjauti mediena. Žmonių išmoningumas taip pat augo, jie aktyviai ieškojo būdų, kaip rankinį darbą pakeisti mašininiu. Gardino pavyzdys kuo puikiausiai galėtų iliustruoti tokį pozityvų pasikeitimą. Praėjus vos keliems dešimtmečiams po Gardiną nusiaubusio maro, seniūno Antano Tyzenhauzo (1733–1785) iniciatyva seimų miestas tapo klestinčiu pramonės ir kultūros LDK centru.

XVII–XVIII a. statybos ūkinės paskirties pastatas – liamusas Gardine, jo antrame aukšte gyveno Šv. Brigitos Švedės vienuolyno vienuolės. Nuotr. iš dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės asmeninio archyvo

Šv. Brigitos Švedės ordino vienuolynas Gardine. Nuotr. iš dr. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės asmeninio archyvo

[12] Sąrašas lenkų k., saugomas НИАБ, f. 42.
[13] John Kelly, *op. cit.*, p. 177.

Lietuviškasis Lucko istorijos laikotarpis

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Oleksandr KOTYS (*Олександр КОТИС*),
Luckas, Ukraina

Voluinės žemė yra viena iš Rusios kunigaikštysčių, o jos gyventojai nenusileidžia savo didvyriškumu. Tai didelė šalis, derlinga ir turtinga įvairių grūdų bei daržovių. Voluinėje gausu miškų su laukiniais žvėrimis ir žuvingų ežerų. Ji nuo seno priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei... Jie turi rusėnų kalbą, raštą, papročius, priklauso Rytų Bažnyčiai. Tarp jų yra ir romėnų religijos išpažinėjų. Luckas – medinis provincijos miestas, garsus tuo, kad yra Romos katalikų sostinė ir graikų patriarcho rezidencija. Jis turi dvi pilis, stūksančias ant aukštų kalvų.

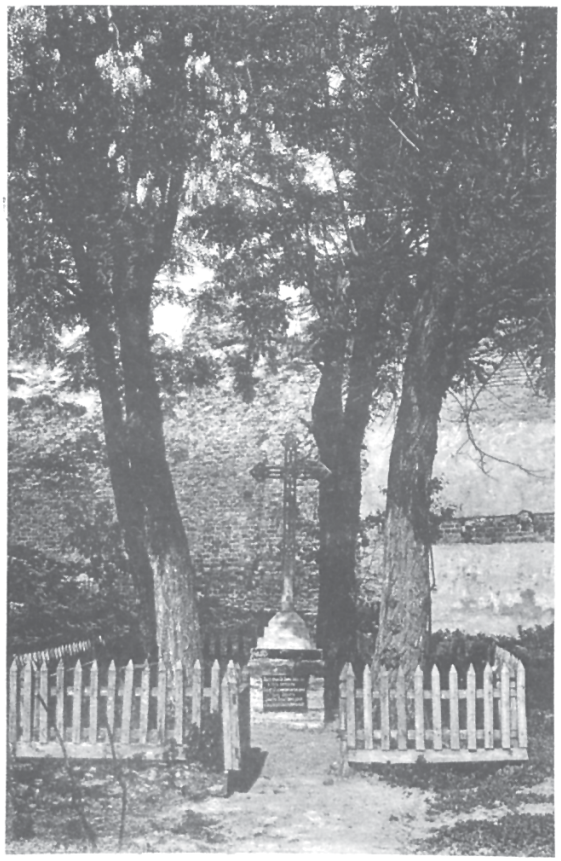

Simbolinis Liubarto kapas Lucko pilyje. XX a. pradžios atvirukas. Iliustr. iš Lenkijos nacionalinio skaitmeninio archyvo

Šiuos įspūdžius savo užrašų knygutėje maždaug prieš 500 metų užrašė italų keliautojas, Abiejų Tautų Respublikos (ATR) karo veikėjas, rašytojas ir istorikas Aleksandras Gvanjinis (*Alessandro Guagnini*). Jis aplankė Lucką istorinio lūžio, vadinamosios lietuviškosios epochos pabaigos ir naujosios Lucko ir Voluinės istorijos pradžios ATR, metu.

Lietuviškasis laikotarpis prasidėjo nuo Liubarto ir Agripinos santuokos

Dauguma istorikų sutinka su tuo, kad lietuviškasis laikotarpis Voluinės istorijoje prasidėjo 1340 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas, dvylikos vaikų tėvas, kariniais veiksmais ir dinastinių santuokų keliu su Rusija ir Lenkija pradėjo toliaregišką rusų žemių jungimo politiką. Dėl Gedimino jauniausio sūnaus Liubarto politinės santuokos su Voluinės kunigaikščio Andrejaus Jurjevičiaus dukra Agripina Voluinė buvo prijungta prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK).

Ši istorija galbūt nebuvo labai laiminga jaunavedžiams. Tiesa, nežinia, dėl ko čia labiau kentėta – dėl priverstinės politinės santuokos ar dėl to, kad jos teko ilgai laukti. Ldk Gediminas norėjo dinastiškai įsitvirtinti Rusijos žemėse, todėl inicijavo savo sūnaus Liubarto ir Agripinos santuoką. Dėl visko susitarta 1316 m., po vedybų Liubartas turėjo tapti Lucko kunigaikščiu. Vis dėlto Agripinos motina nesutiko su tokia santuoka. Galbūt dėl to, kad jos dukra buvo per jauna.

Po kelerių metų Agripinos tėvas Andrejus Jurjevičius mirė. Bėgo metai po metų ir visi manė, kad vedybų nebus. 1331-aisiais pagaliau įvyko ilgai laukta Liubarto ir Agripinos santuoka. Jaunavedžiai apsigyveno Lucko medinėje pilyje. 1340 m. Liubartas perstatė pilį į mūrinę, iš plytų, akmenų. To buvo imtasi gynybiniais sumetimais. Ši pora teikė didelių

vilčių sąjungoje su Gediminaičiais tęsti Haličo-Voluinės kunigaikščių dinastiją.

Vis dėlto šios svajonės išsisklaidė 1349 m., kai Agripina mirė nepalikusi palikuonių. Pilies statyba nesiliovė ir netrukus medinių dalių nebeliko – visa tvirtovė virto mūrine. Galiausiai Liubartas susilaukė palikuonio, bet jis nebuvo sūnus iš pirmosios santuokos (po Agripinos Liubartas vėl vedė), todėl neturėjo teisės būti Lucko kunigaikščiu.

Peržvelgę kelis šimtus šimto metų senumo pašto atvirukų, vaizduojančių Lucką, rasime vieną, ant kurio yra kryžiaus fotografija ir užrašytas: *Kunigaikščio Liubarto kapas pilyje* (originale parašyta lenkų kalba). Tiesą sakant, niekas taip ir nenustatė, kur palaidotas kunigaikštis. Kryžius buvo simboliškai pastatytas senovinės bažnyčios vietoje XIX a. pab. Taigi Liubarto kapo vietos klausimas lieka atviras.

Lucko pilis dažniausiai vadinama Liubarto pilimi. Ir viskas dėl to, kad būtent šis kunigaikštis pradėjo perstatyti medinę pilį į mūrinę. Didžioji pilies bokšto dalis pastatyta būtent valdant Liubartui.

Vytautas Didysis ir jo karūna

1387 m. Lucke apsigyveno Ldk Vytautas. Lučeska (senasis Lucko pavadinimas) suklestėjo būtent Vytauto Didžiojo laikais. Kadangi Luckas buvo laikomas neoficialia pietinės LDK dalies sostine, jame įvyko garsus Europos monarchų suvažiavimas, kuriame buvo sprendžiamas svarbus klausimas – ar Lietuva taps karalyste, o Vytautas – Lietuvos ir Ukrainos žemių karaliumi.

Įdomus faktas. Nors Lucko pilies pavadinimas siejamas su Liubarto, mūrinės pilies statytojo, vardu, pati pilis istoriškai sietina su Vytauto asmenybe. Vytautas Didysis ekonomiškai ir politiškai sustiprino Voluinės žemes, o 1429 m. sušaukė į Lucką Europos monarchus pasitarti dėl naujos karalystės – Lietuvos – įkūrimo. Vėliau Janas Dlugošas (*Jan Długosz*) parašys, kad į miestą susirinko 15 000 svečių. Tarp jų ir būsimasis Šventosios Romos imperijos imperatorius, Romos, Čekijos, Vengrijos karalius Zigmantas I Liuksemburgas su žmona Barbora, danų ir švedų karalius Erikas Pomeranietis, Livonijos ir Teutonų ordinų magistrai, popiežiaus, Bizantijos imperijos, daugybės Rusios kunigaikštysčių ir, žinoma, Jogailos pasiuntiniai.

J. Dlugošas savo darbuose paliko ir trumpą to laikotarpio Lucko aprašymą. Apibūdindamas įvairius miestus, metraštininkas pažymėjo: ... *Luckas, garsus savo neįprastai derlingomis dirvomis, skalaujamas gražios Styru vadinamos upės.*

700 statinių midaus, malvazijos vynuogių vyno ir kitų gėrimų, 700 jaučių, 1 400 avių, šimtai briedžių, laukinių šernų ir kitų kasdien vartojamų patiekalų nepadėjo Vytautui karūnuotis. Svajonės apie savarankišką karalystę kartu su juo nuėjo į nebūtį. Šis įvykis reikšmingas iki šiol. Luckas – Ukrainos miestas, kuris dėl paties Vytauto (jis čia ilgai gyveno) ir suvažiavimo geriausiai iš visų miestų pristato bendros Ukrainos ir LDK istorijos laikotarpį.

Keliais bruožais portretą papildo riteris Žiliberas de Lanua (*Ghillebert de Lannoy*), svečiavęsis pas didįjį kunigaikštį. Jis buvo kilęs iš Prancūzijos, kilmingos šeimos, turėjo žemės valdą Flandrijoje ir tarnavo Burgundijos hercogui. Flamandų riteris Lanua norėjo pažinti nežinomą pasaulį, kuris jį supo, todėl nusprendė keliauti po Europą. Štai taip jis memuaruose aprašo Voluinėje praleistą laiką:

Aš įvykdžiau savo, pavestą man dviejų karalių, taikos misiją hercogui Vytautui ir įteikiau jam Anglijos karaliaus brangenybes. Jis taip pat mane visokeriopai pagerbė ir puikiai mane pavaišino. Triskart surengė man pietus, ir aš sėdėjau prie jo stalo, prie kurio sėdėjo ir jo žmona, saracėnų hercogas iš Totorijos. Mačiau, kad prie jo stalo penktadienį valgė mėsą ir žuvį. Ir ten buvo vienas totorius su barzda, kuri siekė jo kelius ir buvo susukta į dėklą...

„Vytautas Didysis Lucko kongrese“, dail. Jonas Mackevičius, 1934 m.

Švitrigaila apsaugojo Lucką!

Įvykiai Lucke, tapę Lietuvos nepriklausomybės siekių simboliu, labai supykdė dalį visiškai priešingas pažiūras turėjusių politinių viršūnių. Švitrigaila buvo išrinktas didžiuoju kunigaikščiu, nors karaliui, anksčiau davusiam savo sutikimą, tai nepatiko. Prasidėjo politinės derybos. Karaliaus taryba norėjo, kad dalis Voluinės žemių būtų perduotos Lenkijos karūnai. Galiausiai įvykiai atvedė prie vadinamojo 1431 m. Lucko karo. Švitrigailos priešininkai apsupo Lucką. Tačiau jiems nieko nepavyko. Voluinė dar 150 metų liko LDK dalimi.

Tuo metu Lucke buvo daug kulto statinių. Iš pradžių mieste buvo daug stačiatikių cerkvių, o laikui bėgant atsirado katalikų bažnyčių. Be to, Vytautas XIV a. padėjo Dominikonų ordinui pasistatyti akmeninį vienuolyną miesto pakraštyje. Vienas po kito Lucke atsirasdavo kiti katalikų ordinų vienuolynai. Didžiausias iš jų – jėzuitų. Jėzuitų kolegija buvo dar viena galinga Lucko švietimo įstaiga greta stačiatikių Lucko brolijos bažnyčios.

Svarbi tų laikų miesto ypatybė ta, kad jame gyveno įvairios tautybės, kurios prisidėjo prie jo vystymosi. Pavyzdžiui, armėnai buvo savotiškas miesto finansinis elitas ir netgi padėjo statyti pilį. Karaimai gyveno atskiroje bendruomenėje ir vėlesniais laikais padovanojo pasauliui žymių veikėjų, tokių kaip Abrahamas Firkovičius (*Abraham Firkovič*). Žydai statė savąją miesto dalį ir stiprino jos gynybinę galią, pastatydami bokštą prie sinagogos.

Lietuviškasis laikotarpis Luckui svarbus ir tuo, kad tuomet ėmė formuotis miesto savivalda. XV a. miestas gavo Magdeburgo teisę. Pirmoji Lucko privilegija, kurioje minima vokiečių (Magdeburgo) teisė, datuojama 1432 m. ir suteikta iš Vladislovo Jogailos kanceliarijos. Tačiau joje nebuvo kalbama apie miesto savivaldos institucijų įvedimą ir funkcionavimą Lucke. Žinių apie Lucko magistrato formavimą yra 1497 m. liepos 31 d. Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegijoje. Lucko bendruomenei buvo suteikta teisė statyti skerdyklą, rotušę ir pirtį. Prieš rotušę, Aleksandro Jogailaičio reikalavimu, savo cecho namus turėjo pasistatyti batsiuviai, kepėjai, mėsininkai ir kt. Toks nurodymas leidžia manyti, kad išvardytos cechų organizacijos turėjo pereiti į naujos vyriausybės – magistrato – jurisdikciją.

Lietuviškasis Lucko istorijos laikotarpis šiandien labai romantizuotas. Lucko gidai sugalvoja vis naujų maršrutų ir pasakoja apie tris garsiausius Lucko kunigaikščius. Pavadinimai „Liubarto pilis“ ir restoranas „Vytauto karūna“ – tai dar vienas įrodymas, kad miestelėnai garbina šį istorijos laikotarpį. Lucke periodiškai vyksta istorinės rekonstrukcijos, riterių kautynės ir festivaliai kunigaikščių gyvenimo tema. Pavyzdžiui, per kasmetinį festivalį „Kunigaikščio puota“ teatralizuoto veiksmo metu miesto gatvėmis prajoja Ldk Vytautas.

Lucko pilis gali didžiuotis ir tuo, kad jos Valdovo bokšte yra vienintelis Ukrainos varpų muziejus. Čia surinkta nedidelė, beveik 100 egzempliorių, datuojamų nuo XVII a. vid., kolekcija. Vienas varpas netgi mena Bogdano Chmelnickio laikus. Jo liejimo technologija neatskleista – ji pasiklydo Ukrainos liejikų istorijos puslapiuose. „Sielos vaistai“, kaip juos vadina žmonės, privilioja į Lucką varpininkus iš visos Ukrainos. Čia kasmet vyksta varpų festivalis.

Literatūra

Грушевский М., *История Укрины-Руси*, т. III, Киев, 1993.

Полонская-Василенко Н., *История Украины*, т. I, Мюнхен, 1972.

Stecki T., *Łuck starożytny i dzisiejszy*, Kraków, 1876.

Троневич П., *Луцкий замок в истории Украины*, Луцк, 2007.

Троневич П., *Волынь в сумерках украинской истории XIV–XVI веков*, Луцк, 2003.

Iš rusų k. vertė Tatjana Maškevič

Pagrindinis Liubarto pilies bokštas. Oleksandr Kotys nuotr.

Žurnale „Diletant“ – apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę

Dr. Tatjana Dmitrijevna PANOVA,
Maskvos Kremliaus muziejaus vyriausioji mokslo darbuotoja,
Maskva, Rusija

Prieš 15 metų vykdant bendrą Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos projektą buvo išleistas solidus istoriko Edvardo Gudavičiaus veikalas „Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 metų“[1]. Susidomėjimas viduramžių Lietuvos istorija neapsiriboja tik šiuo moksliniu leidiniu, jau tapusiu bibliografine retenybe. Straipsniai šia tematika dažnai publikuojami moksliniuose žurnaluose ir rinkiniuose, dažniausiai neprieinamuose istorijos mėgėjams. Dviejų artimiausių kaimyninių valstybių – Lietuvos ir Rusios – istoriją paskutiniu metu aktyviai populiarina istoriografinis žurnalas visiems „Diletant“. Jame spausdinami rimtų tyrinėtojų straipsniai, todėl jis tapo įdomus ne tik istorijos smalsuoliams, bet ir profesionaliems istorikams. Per paskutinius dvejus metus žurnale ne kartą publikuota straipsnių apie įspūdingą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) bei jos veikėjų istoriją.

Buvau labai nustebinta perskaičiusi išsamų straipsnį („Diletant“, 2019 m. sausis, Nr. 37) apie unikalų Rusijos tūkstantmečio paminklą (skulptorius Michailas Mikešinas), pastatytą Didžiojo Naugardo Kremliuje 1862 m. Ne kartą lankiausi šiame mieste (dalyvavau kasinėjant), žinau ir mačiau šį didžiulį daugiafigūrį monumentą, kurio, laimei, naciai nespėjo išvežti į Vokietiją.

Paminklo kompozicijoje pavaizduota per šimtą realių istorinių veikėjų, iš kurių – ir keturi Lietuvos kunigaikščiai. Tarp didvyrių ir karvedžių šalia Maskvos kunigaikščio karžygio Dmitrijaus Doniečio stovi Trakų ir Žemaičių kunigaikščio Kęstučio (g. apie 1297, m. 1382), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino sūnaus, figūra. Toje pačioje pakopoje, frize, nusipelniusių valstybei žmonių grupėje pavaizduotos Lietuvos didžiųjų kunigaikščių – Gedimino (1275–1341), jo sūnaus Algirdo (1297–1377) ir Vytauto (1350–1430), figūros. Tada, XIX a. viduryje, istorinių veikėjų, puošiančių monumentą, sąrašas kėlė karštus ginčus. Galutinis sąrašo variantas buvo išnagrinėtas ir pasirašytas paties imperatoriaus Aleksandro II. Į sąrašą, pavyzdžiui, nepateko caras Ivanas Rūstusis, moteriškų figūrų liko tik keturios, o caro Nikolajus I figūra buvo įjungta į kompoziciją tik paskutiniu momentu. Mūsų amžininkus gali stebinti, kad kompozicijoje pavaizduotos Lietuvos didžiųjų kunigaikščių figūros. Bet Rusijos istorikai seniai ir

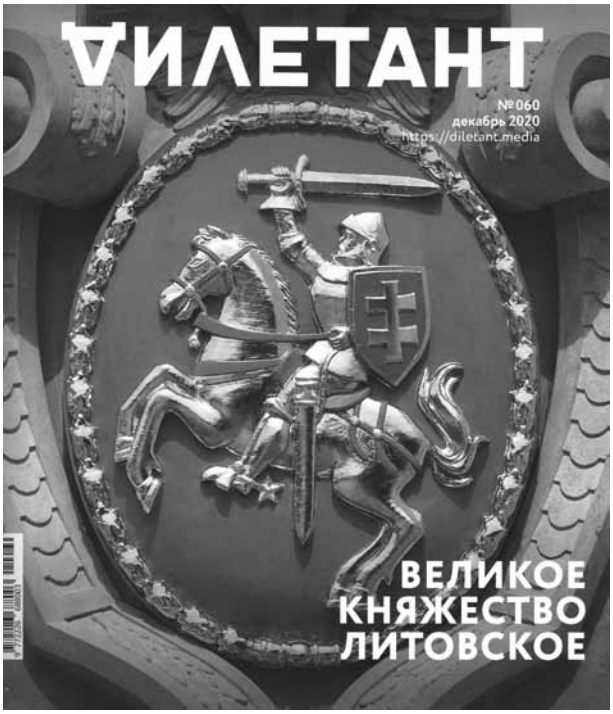

Žurnalo „Diletant“ viršelis. Iliustr. iš dr. Tatjanos Panovos asmeninio archyvo

[1] 1999 m., 2005 m. išversta į rusų kalbą – *red. pastaba.*

puikiai žinojo tai, kad Riurikaičių dinastija XIV–XV a. buvo glaudžiai susieta giminystės ryšiais su LDK valdovais. Nemažai Rusijos didikų save kildino iš Gedimino ar jo palikuonių; apie tai žinota dar XIX a. viduryje.

Todėl visiškai suprantama, kodėl tame pačiame „Diletant“ numeryje (p. 30–36) randame Dmitrijaus Samochino straipsnį „Gediminas, Kęstutis ir Vytautas Rusijos istorijoje“. Apie pirmus du kunigaikščius rašyta ir 2020 m. žurnale, bet apie tai kiek žemiau. Įdomi kunigaikščio Kęstučio, didžiojo kunigaikščio Algirdo brolio, asmenybė. Straipsnio autorius rašo, kad broliai labai draugavo, kas nelabai būdinga viduramžiams, kuomet dažnai vykdavo tarpusavio kovos dėl valdžios ir žemių. Net religinės pažiūros (Algirdas priėmė stačiatikių tikėjimą, Kęstutis liko pagonis) netrukdė jų draugystei. Kęstutis valdė Trakus – Žemaitijos seniūnijos sostinę, gynė Lietuvos sienas nuo Vokiečių (Kryžiuočių, Teutonų) ordino. 1377 m. mirė Algirdas. Kęstutis tapo vidaus pilietinio karo dėl valdžios auka ir 1382 m. Krėvos pilyje buvo nužudytas savo sūnėno Jogailos įsakymu.[2]

Po savo tėvo Kęstučio mirties Vytautas pabėgo pas kryžiuočius ir, siekdamas jų paramos kovoje su Skirgaila bei Jogaila dėl Skirgailai atiduotos tėvonijos (Trakų kunigaikštystės), 1383 m. apsikrikštijo. 1384 m. vasarą Vytautas perėjo į Jogailos pusę, sunaikino kryžiuočių jam duotas pilis prie Nemuno, atgavo dalį tėvo valdytų teritorijų.

1385 m. Jogaila tapo Lenkijos karaliumi, o Vytautas buvo paskirtas vietininku Lietuvoje[3]. Jis toliau plėtė savo kunigaikštystės ribas į rytus ir į pietus. Žygių metu buvo pasiekęs net Krymą ir Volgos krantus! D. Samochino straipsnyje teisingai pastebėta, kad Maskva nutarė nesipykti su tokiu galingu kaimynu. 1390 m. Maskvos kunigaikštis Vasilijus I vedė Vytauto Didžiojo dukterį Sofiją. 1425 m., remiantis Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I testamentu, Vytautas buvo paskelbtas jo žmonos bei vaikų globėju ir visai galėjo pretenduoti būti Maskvos valdovu, nes sosto įpėdiniui Vasilijui II buvo tik 10 metų. Bet Vytautą labiau domino karaliaus titulas. Tik staigi jo mirtis, kaip rašo straipsnio autorius, sutrukdė Lietuvos didžiojo kunigaikščio karūnavimo ceremonijai. 1430 m. jis mirė labai garbaus kaip viduramžiams amžiaus (todėl jo mirtį vargu ar galima pavadinti staigia – T. P.). Pasak D. Samochino, Lietuvos kunigaikščiai tarp rusų didvyrių paminklo kompozicijoje pateko pelnytai, nes jų vaidmuo buvo labai svarbus formuojant Rusijos valstybę po jos susiskaldymo ir nuosmukio dėl klajoklių ordų puolimų.

Sergejaus Butmano straipsnis „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytis“ išėjo 2020 m. lapkričio numeryje (Nr. 059, p. 48–49). Autorius bando atsekti šiuolaikinio Lietuvos herbo, kilusio iš asmeninių XIV–XV a. LDK valdovų emblemų, istoriją. Viduramžiais tai atrodė kaip sidabrinis šarvuotas raitelis ant sidabrinio žirgo su skydu, puoštu Gediminaičių stulpais. Sudėtingą Lietuvos valstybės, XVI a. įėjusios į Abiejų Tautų Respublikos (ATR), o vėliau – į Rusijos imperijos sudėtį, istoriją atspindi ir Lietuvos herbas – Vytis.

To paties žurnalo „Diletant“ numeryje yra ir Aleksejaus Kuznecovo straipsnis „Lietuviški reikalai“ apie nepavykusį Slucko kunigaikščių sąmokslą (1480) prieš Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį Kazimierą IV Jogailaitį. Tačiau autorius savo pasakojimą pradeda nuo to, kad daugeliui rusų, pabaigusių sovietines mokyklas, buvo netikėta, kad ties vakarine Maskvos kunigaikštystės siena – vos už šimto kilometrų nuo sostinės, už Možaisko, viduramžiais egzistavo didžiulė Lietuvos kunigaikštystė. Iš tikrųjų, mes nežinojome, kad Smolenskas ir Viazma (tarp kitko, tai mano tėvo gimtinė – T. P.) kadaise buvo Lietuvos miestai, kad didžioji LDK gyventojų dalis išpažino stačiatikybę ir kalbėjo artima Maskvos dialektui kalba, kad tuo laikotarpiu Lietuvos didieji kunigaikščiai giminiavosi su Maskvos valdovų šeima. Manau, ši informacija buvo įdomi ir naudinga daugeliui žurnalo „Diletant“ skaitytojų.

Didžiausios apimties straipsnis apie LDK išėjo praeitų metų gruodį (Nr. 060). Pagrindinė žurnalo tema atsispindi jo viršelyje ir užima trečdalį šio įdomaus numerio. Michailo Karčiko straipsnyje „Iš amžių gūdumos, iš pelkių klampynės“ pasakojama, kas gyveno dabartinės Baltarusijos ir Baltijos valstybių teritorijose XI–XIII a. ir kas sudarė Lietuvos valstybės gyventojų pagrindą (p. 14–17). Tai buvo nedidelių rusų kunigaikštysčių gyventojai ir pagonių – žemaičių, lietuvių ir jotvingių, gentys. 1236 m. jie sugebėjo sutriuškinti Kalavijuočių ordiną Šiaulių (Saulės) žemėje, o vėliau ir Vokiečių ordiną prie Durbės. Mūšiams vadovavo lietuviai – kunigaikščio Mindaugo sūnėnai. Šis kunigaikštis pasirodė kaip sumanus diplomatas bei talentingas administratorius ir 1253 m. buvo karūnuotas Naugarduke. Nors po septynerių metų jis atsisakė ir karūnos, ir katalikiškojo krikšto[4], jo sukurta valstybė

[2] Tai yra viena iš prielaidų – *red. pastaba*.

[3] Lietuvoje kylant nepasitenkinimui įsigalinčiais lenkais, pablogėjus Vytauto santykiams su Jogaila ir ypač su jo vietininku LDK Skirgaila, 1390 m. Gardine atnaujino sutartis su kryžiuočiais ir su šalininkais pasitraukė į Prūsiją. 1390 m. ir 1391 m. Vokiečių ordino bei Vytauto kariuomenės žygiai į Vilnių nepavyko, bet 1391 Vytautas užėmė Merkinę ir Gardiną, vokiečių riteriai davė jam valdyti Ritersverderį (*Rittersverder*) ir dar dvi pilis Kauno apylinkėse prie Nemuno. 1392 m. sausį Vytautas prie Lydos sumušė Jogailos brolio Kaributo kariuomenę, gegužę nusiaubė Medininkus (prie Vilniaus). Jogaila buvo priverstas ryžtis kompromisui: 1392 m. Astravos sutartimi Vytautas atgavo Trakų kunigaikštystę ir tėvo Kęstučio valdytas kitas sritis, buvo pripažintas Jogailos vietininku LDK ir gavo valdyti LDK sostinę Vilnių. Netrukus Vytautas įgijo Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią, juo ėmė tituluotis ir buvo pripažintas tarptautiniu mastu (E. Gudavičius, A. Matulevičius, VLE) – *red. pastaba*.

[4] Tai tėra prielaida – *red. pastaba*.

sparčiai vystėsi ir plėtė savo valdas. Ji tapo ir vienos didžiausių bei galingiausių Rytų Europos viduramžių kunigaikštysčių pagrindu. Žurnalo skaitytojams p. 18–19 pateiktas esminių įvykių, susijusių su LDK formavimusi, sąrašas. Jame paminėta daug datų: nuo žodžio „Litva“ paminėjimo pirmą kartą 1040 m. Rusios metraščiuose[5] iki 1569 m. Liublino unijos pasirašymo, besibaigiant viduramžių Lietuvos valstybės suverenumui.

„Litovcai ar litvinai?“ – taip savo straipsnį pavadino Timofėjus Životovskis (p. 20–22). Pažymėdamas baltų ir slavų giminingumą, jų ryšį nuo senų senovės, autorius bando išsiaiškinti LDK etninių grupių gyventojų pavadinimus. Jis primena, kad XVI–XVII a. rusai Lietuva vadino visą ATR, neskirdami jos į dalis. Lietuvoje prieglobstį rado ir į caro Ivano Rūsčiojo nemalonę patekęs Andrejus Kurbskis.

Rusų kalboje ir šiandien etnonimai „litvin“ ar „litvinka“ nėra archaizmai, tiesa, jie dažniau vartojami mokslinėse publikacijose. Įdomu, kad litvinais iki šiol vadinama atskira etninė Polesėje (Ukrainos šiaurėje) kompaktiškai gyvenančių žmonių grupė. Mokslininkai ginčijasi dėl jos atsiradimo iki šiol, nes jų kalba – grynai slavų. Kadaise, XIII a. pradžioje, tik susiklosčius tam tikroms aplinkybėms (beprasmiška Haličo kunigaikščio Romano mirtis, po kurios visai nusilpo Haličo-Voluinės kunigaikštystė, taip pat chano Batijaus antpuolis iš Rytų), Rusia neužkariavo Lietuvos. Lyginant su kitomis baltų gentimis, kurias užkariavo Vokiečių ir Livonijos ordinai, lietuvių padėtis buvo gerokai palankesnė ir jie sukūrė savo kunigaikščio Mindaugo valdomą valstybę, nors jo dinastija tęsėsi neilgai. Slavų kilmės gyventojai tada jos teritorijoje sudarė daugumą, bet įžymių LDK valdovų vardai, be abejonės, turi būti kildinami iš senosios lietuvių kalbos.

Michailo Loginovo straipsnis „Supervalstybės gimimas“ (p. 24–27) supažindina skaitytoją, kaip Lietuva vos per šimtą metų tapo didžiausia Europos valstybe.

LDK nacionalinį branduolį iš rytų, pietryčių ir pietų supo teritorijos, kurias XIV a. užkariavo lietuviai. Vienas sėkmingiausių užkariautojų buvo kunigaikštis Gediminas, prijungęs Polocką ir Gardiną, Turovą, Minską ir kitus dabartinės Baltarusijos miestus. 1362 m. jis

[5] Rusios metraščiai Lietuvos vardą pirmą kartą paminėjo 1040 m., kai kunigaikštis Jaroslavas žygiavo į Lietuvą. Kaip pastebi akademikas Zigmas Zinkevičius, Kvedlinburgo analų minima Lituae (lotyniškas vienaskaitos kilmininkas) turi slavišką formą Litva – *red. pastaba.*

Rytų Europa ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV a., žemėlapis. Iliustr. iš dr. Tatjanos Panovos asmeninio archyvo

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Algirdo ir Vytauto figūros Rusijos 1000-mečiui skirtame paminkle. Dr. Tatjanos Panovos nuotr.

šeimininkavo ir Kijevo Rusioje. 1399 m., pralaimėjęs Aukso ordai mūšį prie Vorsklos, Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas buvo priverstas pristabdyti savo žygius į Rytus, nors jam išliko pavaldžios buvusios Kijevo Rusios žemės. Svarbų vaidmenį LDK gyvenime ėmė atlikti religinis faktorius. Baltijos pajūrį tvirtai laikė kryžiuočiai, nuo kurių apsiginti Lietuva negalėjo be unijos su katalikiškąja Lenkija. 1410 m. suvienytos LDK ir Lenkijos kariuomenės pajėgos Žalgirio mūšyje sutriuškino Vokiečių ordiną ir jis pasitraukė iš istorijos scenos. Bet dėl katalikiškosios Lenkijos pozicijų sustiprėjimo XV–XVI a. pradžioje Lietuva netenka kai kurių teritorijų; Lietuvos kunigaikštis tampa formaliu valdovu, sustiprėja stačiatikių persekiojimas.

Apie tai, kad LDK tapo neįveikiama kliūtimi Vokiečių ordino judėti į Rytus, pasakojama Vladislavo Musto straipsnyje „Pagonys prieš riterius vienuolius“ (p. 28–29).

Žurnale „Diletant“ visada galima rasti įdomių straipsnių apie istorines asmenybes. 2020 m. gruodžio numeris taip pat ne išimtis. Jame net keli straipsniai skirti žymiems viduramžių Lietuvos karžygiams ir valstybės veikėjams. Rusijoje gerai žinomas Pskovo respublikos valdovas lietuvių kunigaikštis Daumantas.

Tai vienintelis istorijoje kunigaikštis, valdęs trisdešimt trejus metus ir palikęs apie save gerus atsiminimus. 1265 m. jis atsiduria Pskove, priima stačiatikių krikštą Timotiejaus vardu ir nuo 1266 m. valdo miestą. Rusų metraščiuose apie šį žmogų išliko tokie žodžiai: „Savo valią reikšdavo teisingai, teisdamas neskriaudė elgetų, nenusileisdavo galingiesiems.“ 1269 m. pskoviečiai, vadovaujami kunigaikščio Daumanto, sutriuškino prie miesto priartėjusius Livonijos ordino pulkus. Po tokio pralaimėjimo kryžiuočiai daugiau neberizikavo pulti Naugardą ir Pskovą. Jam valdant mieste buvo pastatytas antras akmeninės gynybinės sienos žiedas, kuris iki šiol vadinamas „Daumanto miestu“. XVI a. rusų bažnyčia pripažino jį šventuoju – taip lietuvis pagonis Daumantas tapo stačiatikių šventuoju. Tarp kitko, šio kunigaikščio figūra taip pat yra Rusijos tūkstantmečio paminklo kompozicijoje.

Timofėjus Životovskis savo nedideliame straipsnelyje (p. 33) rašo apie įžymųjį kunigaikštį Gediminą, kurio kilmė nežinoma. Publikacijos autorius, pažymėdamas svarbų šio valdovo vaidmenį XIV a. pirmoje pusėje formuojant LDK, pasakoja apie gana taikų jo būdą. Gediminui valdant kunigaikštystės teritorija plėtėsi arba dėl jo vaikų naudingų santuokų, arba dėl derybų su vietos kunigaikščiais, kurie geranoriškai priimdavo Lietuvos valdovo globą. Prijungtose Rusios teritorijose jis išsaugodavo jų gentines tradicijas, būdamas pagonis nesikišdavo į religinius reikalus. Jis įkūrė Vilniaus miestą, pastatė pirmą stačiatikių šventovę, sutriuškino Ordos chanus prie Mėlynųjų Vandenų. Laikui bėgant „Lietuvos ir Rusios didžiojo kunigaikščio“ Gedimino palikuonys išstūmė Riurikaičius iš vakarinių rusų kunigaikštysčių. Maskvos kunigaikštis Vasilijus I vedė Gedimino anūkę (Vytauto dukterį). Ir visi Maskvos valdovai iki pat XVI a. pabaigos buvo šio Lietuvos didžiojo kunigaikščio palikuonys.

Michailas Loginovas savo publikacijoje aprašo didžiojo kunigaikščio Algirdo žygių į Maskvą laikotarpį. Kaip žinoma, iki XIV a. vidurio Lietuvos nelabai domino reikalai Rytuose, Vladimiro-Suzdalės kunigaikštystėje. Bet augant Maskvos dinastijos aktyvumui ir įtakai, plečiantis Maskvos kunigaikštystės riboms, Lietuvos kunigaikštis Algirdas, matydamas netolimoje ateityje realią grėsmę ir norėdamas apsisaugoti, nutarė pirmas smogti galimam priešui. Deja, tada mažai žinomam kaimynui iš Vakarų Maskva pasirodė esanti kietas riešutėlis, nes kunigaikštis Dmitrijus Ivanovičius 1366–1368 m. sustiprino miestą, pastatydamas tvirtą balto kalkakmenio tvirtovę. 1368 m. lapkričio mėnesį Algirdo kariai liko stovėti plyname lauke, nes maskviečiai sudegino aplink tvirtovę esančias gyvenvietes. Lietuviai tada pasitraukė nieko nepešę. Nebuvo sėkminga lietuviams ir Maskvos aštuonių dienų apgultis 1370 m. žiemą. Po trejų metų Maskvos pulkai neleido Algirdo kariaunai priartėti prie sostinės, sumušė jo apsaugos pulką ir privertė sudaryti taikos sutartį. Manoma, kad Algirdas buvo talentingesnis karvedys nei rusų kunigaikštis Dmitrijus. Bet lietuviai nemokėjo vykdyti gerai įtvirtintų miestų ilgalaikių apgulčių. Juo labiau kad realus ir pagrindinis Lietuvos priešas tada buvo Vokiečių ordinas, o ne Maskva.

Maksimo Kuzachmetovo straipsnyje rašoma apie mažai žinomą faktą – Lietuvos kunigaikščio dalyvavimą Maskvos likime. Visiems tapo įsimintina 1380 m. Rusios kariuomenės pergalė Kulikovo lauke prieš chano Mamajaus vadovaujamą Aukso ordą. Po didžiausio XIV a. mūšio šie klajokliai su rusais atvirame lauke daugiau nesikaudavo. Nuo tol rusų žemes jie puldavo tik staigiai ir greitai. Taip 1382 m. pasielgė ir chanas Tochtamyšas, kurio būriai slapta priartėjo prie Maskvos. Kad maskviečiai nesužinotų apie priešo priartėjimą, chano žmonės uždarė sausumos ir vandens kelius, sulaikė pirklius ir kitus žmones, kurie galėjo pranešti apie antpuolį. Egzistuoja kelios versijos, dėl ko Dmitrijus Donietis paliko Maskvą, tačiau dabar ne apie tai. Maskvoje neliko nei vieno karvedžio, bet užtruko Dmitrijaus Ivanovičiaus žmona, kuriai vos pavyko išvykti iš miesto – jo gyventojai, apleisti valdovų, užrakino visus tvirtovės vartus ir nenorėjo nieko iš jos išleisti. Būtent tomis dienomis į Maskvą atvyko Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo anūkas Ostejus, kuris ir vadovavo Kremliaus gynybai. Straipsnio autorius pažymi – Maskvą gynė anūkas to paties Algirdo, kuris devynerius metus nesėkmingai bandė ją užkariauti. Vadovaujami Lietuvos kunigaikščio, apgultos tvirtovės žmonės sugebėjo atremti visus Ordos bandymus užgrobti Kremlių panaudoję artileriją (pirmąkart Rusijos istorijoje). Laimėjo Tochtamyšas tik apgaulės būdu. Chanas pažadėjo paimti iš miesto išpirką ir neliesti miestiečių. Išdavikišką vaidmenį čia suvaidino didžiosios kunigaikštienės Jevdokijos, kunigaikščio Dmitrijaus Doniečio žmonos, broliai, tarnavę Tochtamyšui ir prisiekę, kad taip ir bus. Deryboms su chanu kunigaikštis Ostejus išėjo iš Kremliaus per Frolovo vartus (šiandien jų vietoje stovi Spaso bokštas) ir tuoj pat buvo nužudytas. Ordos būriai įsiveržė pro atvirus tvirtovės vartus ir, kaip visada, surengė baisias skerdynes, kuriose žuvo apie 10 tūkst. žmonių. Po to, keršydami už pralaimėjimą Kulikovo lauke, užgrobė Zvenigorodą, Vladimirą ir kitus miestus. Mes nežinome, kodėl Lietuvos kunigaikštis Ostejus atvyko į Maskvą, tapusia jam didvyriškumo ir žūties vieta. Straipsnio autorius užbaigia pasakojimą klausimu: ar kunigaikštis Dmitrijus Donietis pasimeldė už žuvusio Ostejaus sielą?

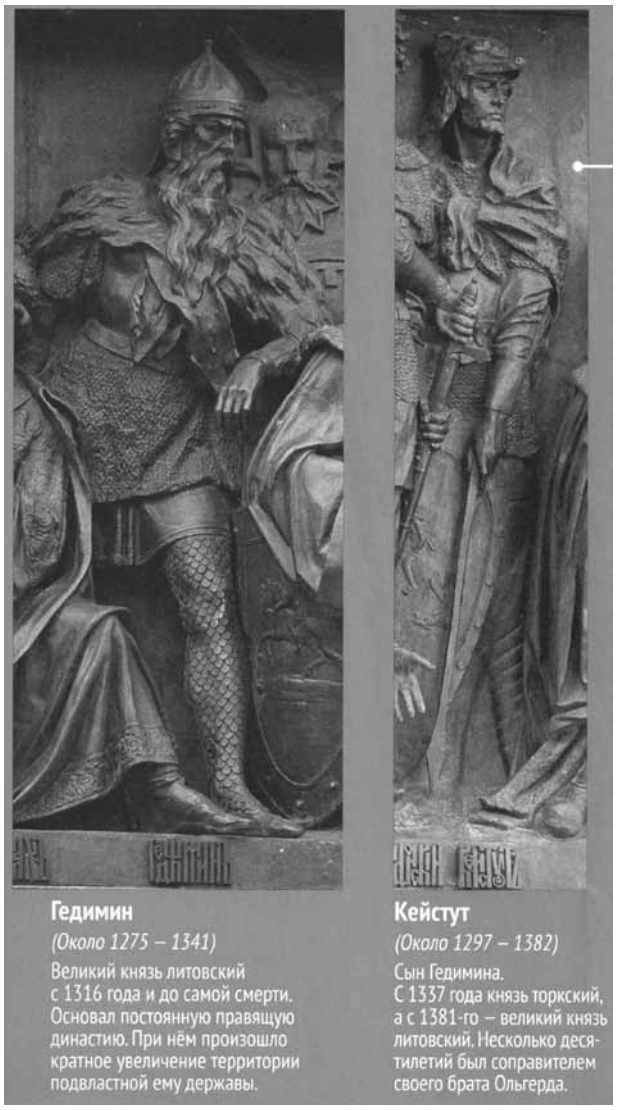

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Gedimino ir Kęstučio figūros Rusijos 1000-mečiui skirtame paminkle. Dr. Tatjanos Panovos nuotr.

Dar norėčiau pateikti keletą pastabų. Nuo 1371 m. Maskvoje gyveno tikra kunigaikščio Ostejaus teta, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo dukra Elena. Ji ištekėjo už Serpuchovo kunigaikščio Vladimiro, po 1380 m. Kulikovo mūšio vadinto Drąsiuoju. Matyt, pas ją ir vyko kunigaikštis Ostejus, bet dėl netikėto chano Tochtamyšo antpuolio jie nesusitiko. Neabejotina, kad tragiškai žuvus Lietuvos kunigaikščiui, Dmitrijus Donietis ir jo pusbrolis Vladimiras Drąsusis su žmonomis meldėsi ne vienose mišiose kunigaikščiui Ostejui, gynusiam Maskvą, atminti. Gyvenimo pabaigoje (mirė apie 1433 m.) kunigaikštienė Elena, Eupraksijos vardu priėmusi vienuolystę, Maskvos Kremliuje, savo dideliame dvare, įkūrė Kristaus gimimo (*Roždestvenskij*) vienuolyną, kuriame ir baigė savo dienas. Taip žurnalo „Diletant“ puslapiuose rašoma apie LDK istorijos įvykius, asmenybes bei ryšius su Rusia viduramžiais, kurie nors ir buvo nevienareikšmiai, tačiau glaudžiai susiję.

Pabaigoje norėčiau paminėti vieną iš Rusijos mokslų akademijos akademiko Valentino Lavrentijevičiaus Janino, savo mokslinio vadovo nuo studijų laikų (mirė 2020 m. vasarį), knygą „Naugardas ir Lietuva. XIII–XV a. pasienio situacija“ (1998). Savo veikalą jis skyrė talentingam lietuvių istorikui Egidijui Banioniui, kuris Anapilin išėjo dar būdamas jaunas, atminti.

O 2020 m. pačioje pabaigoje pasaulį išvydo Genadijaus Levickio knyga „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“ (leidinys datuotas 2021 m.). Tai pakartotinas „Lomonosovo“ leidyklos knygos, išėjusios 2014 m., leidimas serijoje „Istorija-geografija-etnografija“. Gaila, kad šio leidinio autoriaus naudotos literatūros sąraše didelės apimties E. Gudavičiaus veikalas net neminimas.

Iš rusų k. vertė Tatjana Maškevič

Magiškasis XVIII a. Jieznas – traukos centras atvykėliams ir ne tik (III)

Dr. Irma RANDAKEVIČIENĖ,
Vilnius

Jiezno vokiečiai – malūnininkai

Kažkuriuo metu į Jiezną prigužėjo vokiečių. Galbūt sutapimas, jog dauguma jų buvo amatininkai – malūnininkai. Visa tai nutiko XVIII a. pab.–XIX a. pr., kilus Napoleono karams. Abiejų Tautų Respublika tuo metu dar nebuvo galutinai subyrėjusi, nors jau padalyta trečią kartą. Tačiau metrikuose dar alsavo liberali jos dvasia, t. y. nemaža dalis Jiezno gyventojų įvardijami kaip Jiezno miestiečiai – piliečiai, nurodomi, kurie žmonės buvo amatininkai ir pan., vėlesniais imperijos metais jie tiesiog tapo darbininkais ir valstiečiais. Vokiečius į Jiezną pritraukė Grikapėdžio malūnas, stovėjęs prie Verknės upės vos porą kilometrų nuo paties miestelio.

Štai 1793 m. Verbyliškėse bajoro Piacevskio dvare Vincento Milaševičiaus ir Ievos Osipovčiankaitės santuokoje dalyvavo Jonas Matysonas, kuris nurodyta, jog buvo vokiečių malūnininkas, taip pat Jokūbas Navickas, kurio mirties metrike įrašyta pavardė Krucz (apie Navickus, pakeitusius pavardę iš Krucz, rašyta ankstesniame straipsnyje[1]).

Minėtas Matysonas Jiezne apsigyveno ne vienas. 1795 m. pakrikštytas berniukas Mykolas, sūnus Grikapėdžio malūnininko (metrike lot. *molandina*) Pranciškaus Matysono ir Kristinos, kurio krikšto tėvai – bajoras Motiejus Jankauskas ir bajoraitė Dimšaitė. 1801 m. Grikapėdžio malūne susituokė bajoras liuteronas Pranciškus Gotlibas Matysonas, vokietis, ir našlė Elžbieta Kielermanova. Liudytojai: Kristoforas Blokas bei Jonas Blokas ir Gotlibas Matysonas, kuris buvo jaunojo brolis. Metrike pridurta, jog jie malūnininkai. Tais pačiais metais pakrikštytas ir minėtos jaunos šeimos sūnus Jonas. 1803 m. Kašonyse susituokė malūnininkas bajoras liuteronas Adomas Matysonas. Jo santuokoje liudijo Jonas Matysonas, Gotlibas Matysonas ir Povilas Rukevičius. Nurodyta, jog jie visi malūnininkai.

Malūnininkų Matysonų šeima figūruoja 1795 m. Stakliškių gyventojų surašyme. Nurodyta, jog jie priklausė Jiezno parapijai, gyveno Grikapėdžio malūne. Tėvas – Pranciškus sūnus Jurgio Matysonas, 65 metų amžiaus, jo žmona Ona, sūnūs – Pranciškus (24 m.), Gotlibas (22 m.), Adomas (19 m.) ir Liudvikas (15 m.).

Tačiau tarp šio surašymo pavardžių nėra Jono Matysono, taip pat Boguslavo Matysono, kuris 1796 m. pakrikštijo Motiejaus Mikailos sūnų Adomą.

1806 m. tame pačiame Grikapėdyje susituokė bajoras malūnininkas Juozas Veidovičius ir Kotryna, kepėjo duktė. Liudijo visa svita malūnininkų, t. y. ėję tarnybą pas Veidovičių: Johanas Blokas, Samuelis Blokas ir Jonas Nohzenas. Šiame metrike taip pat parašyta, jog jie visi vokiečiai – malūnininkai. 1801 m. Jiezne susituokė liuteronas Samuelis Blokas su

Grikapėdžio malūno liekanos šiuo metu Verknėje

[1] Dr. Irma Randakevičienė, „Magiškasis Jieznas – traukos centras atvykėliams ir ne tik (II)“, in: *Voruta*, Nr. 4 (870), 2020 m. gruodis, p. 58–61.

Dorote Stenzouna (kai kurios pavardės straipsnyje nelietuvinamos, nes tiesiog sunku pritaikyti atitikmenį). Minėtoje santuokoje liudijo Pranciškus Matysonas bei Jonas Blokas – malūnininkai.

Šie vokiečiai malūnininkai dalyvavo ir kitų jiezniškių vaikų krikštynose, pavyzdžiui, Mykolo Mackevičiaus-Vološyno ir jo žmonos Kotrynos dukterį Rozaliją Kukiškėse pakrikštijo malūnininkas Pranciškus Matysonas arba 1783 m. kitas Grikapėdžio malūnininkas Jonas Fišeris pakrikštijo Simono ir Magdalenos Bieleckių sūnų Mykolą, 1784 m. tas pats liuteronas Jonas Fišeris Kukiškėse kartu su Magdalena Ambrozevičiene pakrikštijo Kazimiero Korvackio sūnų Andrių. 1783 m. Grikapėdyje pakrikštytas ir paties liuterono malūnininko Jono Fišerio ir jo žmonos Onos sūnus Jokūbas.

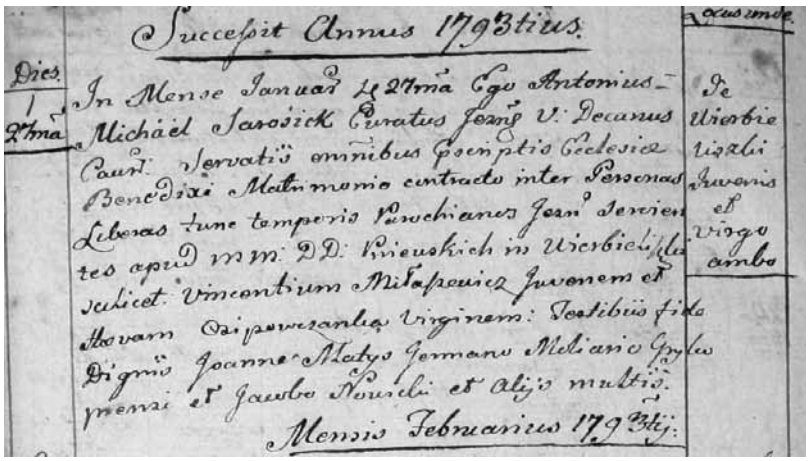
Succepit Annus 1793tius.
Dies. 1 27ma
In Mense Januar 27ma Ego Antonius Michael Jarosick Curatus Jozef V. Decanus Pauli Servatis omnibus praeceptis Ecclesiae Benedixi Matrimonio contracto inter Personas Liberas tunc temporis Parochianos Joan Jerzien tes apud mm. DD. Rieuskich in Uierbielile scilicet Vincentium Mitapewicz Juvenem et Novam Dzipowzanlia Virginem: Testibus fide Dignis Joanne Metys Germano Melianio Gylu premi et Jacobo Rouseli et alijs multis.
Mensis Februarius 1793tij.
Ex Uierbie Uizli Juvenis et Virgo ambo

Malūnininkas vokietis Matysonas – santuokos liudytojas

1792 m. Jiezno bažnyčioje pakrikštyta mergaitė Liudvika Ona Eloiza, duktė liuteronų Jono ir Kristinos Svell. Mergaitės krikšto tėvais tapo Jiezno ekonomas bajoras Juozas Talatovičius ir bajorė liuteronė Margarita Matysonienė. 1810 m. Grikapėdžio malūne pakrikštytas bajoraitis Jonas Danielius, sūnus Tomo ir Elžbietos Mastauskių, Jiezno malūnininkų. Krikšto tėvais tapo bajoras Davidas Zomett-Zamel (vokietis) su bajore Ona Pavlovskaite.

1807 m. Jiezne vedė vokiečių disidentas našlys Tkacz. Jo santuokoje liudijo visas būrys bajorų. Galbūt žmogus buvo nukentėjęs nuo Napoleono valdžios, jeigu jau metrike įrašytas kaip disidentas. Prieš tai, 1804 m., Verbyliškėse mirė kito vokiečių disidento staliaus Frydricho Blaherto sūnus Frydrichas.

1810 m. Žideikonyse pakrikštytas berniukas Karolis Gotlibas, sūnus vokiečių Frydricho Tkacz ir Elžbietos Burgedaitės. Krikštijo bajoras Davidas Zamel su bajore Justina Chivinskaite. 1811 m. Jiezne su pastoriaus leidimu bažnyčioje susituokė protestantai Johanas Hermanas ir Hilė Chmasovnaitė. Liudytojai liuteronai Tomas Benderis Kalvinas, Henrikas Bryd Kalvinas, Davidas Zamel. Kažkiek Kalvinų XVIII a. gyveno Stakliškių parapijoje. Pavyzdžiui, 1704 m. Stakliškių bažnyčioje pakrikštytas Baltramiejaus ir Sofijos Kalvinų sūnus Stanislovas, kurio krikšto motina Sofija Kalvinaitė.

Tačiau vokiečių atklysta ir XVIII a. pradžioje. Štai, 1728 m. Jiezne susituokė vokietis bajoras Karolis Sarteris ir Kristina Šneideraitė, kuri buvo generolo Plugovo tarnaitė. Šiek tiek vėliau, t. y. 1742 m., Jiezne susituokė vokietis Mykolas Varžykas ir Teodora Ozyzevska. 1787 m. Jiezne susituokė vokiečių liuteronai Johanas Petras Hohleydneris ir Marija Eleonora Vilfinovna. Jų vestuvėse dalyvavo vokiečių kilmės bajoras Jiezno daktaras Jonas Erragieris, taip pat Pacų kamerdineris Basilis Sivickis iš Holovčyznos.

Kaip matyti, tiek vokiečiai Matysonai, tiek Fišeriai, tiek Blokai į Jiezną atklydo ne pavieniui, o šeimomis. Pavyzdžiui, Jiezne susituokė Adomas Matysonas, taip pat Gotlibas Matysonas, metrikų įrašuose figūruoja ir kiti Matysonai. Dokumentuose nurodomi Gerardas Blokas, jo broliai Samuelis Blokas, Jonas Blokas. Fišerio giminaitė buvo ištekėjusi už vokiečio Davido Zamel. 1806 m. Jiezne pakrikštytas jų sūnus Jonas Leopoldas, kurio krikšto tėvais tapo bajorai: apskrities raštininkas Justinas Gudaževskis ir Teklė Feyferovna.

Malūnininkais Jiezno parapijoje dirbo ir iš vietinių šeimų kilę žmonės, pavyzdžiui, Andrius Grigonis, Martynas Ligeika.

1779 m. malūnininkų Jono ir Onos Gielaževskių sūnų Joną pakrikštijo Kazimieras Dičkus ir Ona Bieliauskaitė. 1803 m. Grikapėdyje pakrikštytas malūnininkų Motiejaus ir Marijos Janevičių sūnus Mykolas Antanas, kurio krikšto tėvai – bajoras Benediktas Zakrževskis ir bajoraitė Ona Vervečkaitė. 1805 m. malūnininkų (atvykėlių) Ievos ir Jurgio Jaškūnų sūnų Martyną Tadeušą pakrikštijo bajoras Ignacijus Rozanskis ir bajoraitė Rozalija Vološinska.

Apie XVIII a. vidurį į Jiezną atklydo Basilijus Sviatocha, pagal profesiją sukirpėjas, siuvėjas (lot. *sarter*), arba iš carinės Rusijos, ar iš Ukrainos teritorijos (metrike nurodyta *ex Rusia*) ir čia apsigyveno. 1751 m. Jiezno bažnyčioje jis susituokė su vietine mergina Barbora Svilaite (Norkūnaite). Susituokę Sviatochos susilaukė sūnų Antano, Kazimiero, dukterų Kotrynos, Barboros, Marijonos. Užaugęs Basilio sūnus Kazimieras Sviatocha kaip kampininkas apsigyveno Grikapėdžio malūne. 1792 m. jis vedė Rozaliją Biedrikovaitę ir čia nugyveno savo amžių. Kazimieras Sviatocha mirė 1806 m. Tais pačiais metais (lot. *pod mlynarzem*) mirė ir jo šešiametis sūnus Juozukas, metrike įrašyta, jog *kolieka ulomny* (lot.). Taigi, Jiezno kunigai metrikuose rašė daug daugiau informacijos negu reikėjo.

1795 m. Jiezno gyventojų surašymo duomenimis,

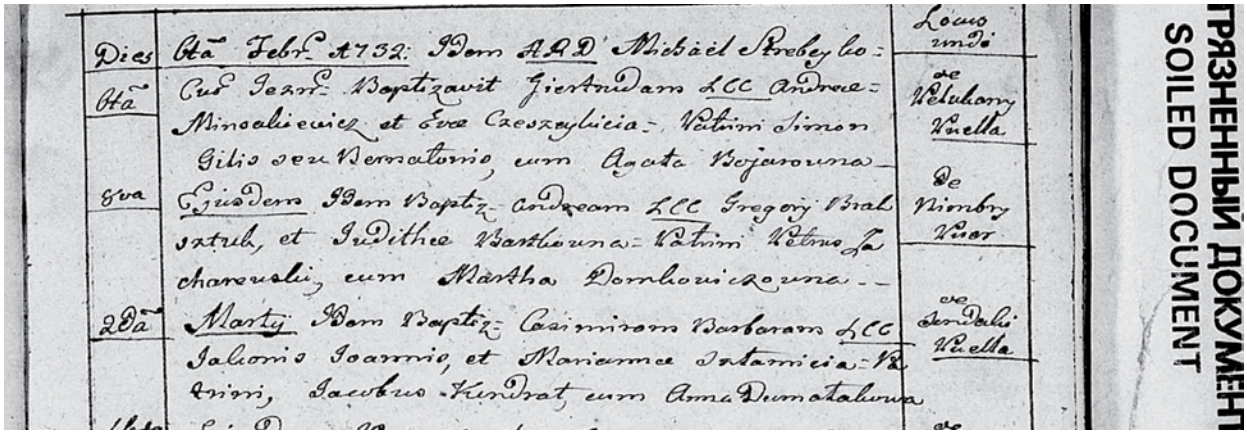

Bernatonis seu Gilis, 1732 m.

Grikapėdyje gyveno ir vokiečio malūnininko Karolio Szlejel (pavardę sunku tiksliai užrašyti) šeima, t. y. nurodytas jis pats, žmona Magdalena, sūnūs Jonas, Martynas, Mykolas, dukterys Marijana, Sofija, Eufrozyna ir Rozalija. Prie šio malūnininko nurodyti ir du tarnautojai: Jokūbas Gerlingas bei Steponas Labovskis.

Kiti Jiezno amatininkai

Kadangi Jiezne stovėjo Pacų rūmai, į kuriuos plaukė damos ir ponai, į miestą prigužėjo siuvėjų. Štai, 1780 m. Verbliškėse Jokūbo ir Elenos Frankauskių dukterį Teresę Petronėlę pakrikštijo Jiezno siuvėjas Pranciškus Jasibovičius (Eksipovičius) kartu su bajoraite Terese Repeikovaite. Tais pačiais metais Voitkevičiaus sūnų Laurentijų pakrikštijo siuvėjas Martynas Zybkus su Ona Steponkevičiūte. 1781 m. siuvėjo Martyno Lipskio dukterį Teresę pakrikštijo vengras Vincentas Bazanti kartu su Kristina Grigoniene. 1785 m. siuvėjo Antano Rovinskio ir Kotrynos Šveikauskaitės dukterį Kotryną pakrikštijo Kotryna Borovskaitė iš Stakliškių.

Jieznas buvo tarsi kryžkelė įvairių profesijų ir tautų žmonėms. Jeigu keliautojai, kurie neapsistodavo ilgiau gyventi, kaip nors atsidurdavo parapijos tarnų ar kanceliarininkų akiratyje, jie taip ir pažymėdavo: *zachožy* ar *vogabunder*. Šie terminai tikriausiai reiškė, jog žmogus užėjęs, laikinai apsistojęs Jiezne ar kuriame nors parapijos kaime.

Pavyzdžiui, 1781 m. Jiezne gimė keliautojų (lot. *vogabunder*) Pranciškaus ir Marijanos Giževskių sūnus Pranciškus. 1787 m. pakrikštytas keliautojų Andriaus ir Rozalijos Mielonų sūnus Adomas. 1783 m. Jiezne susituokė Antanas Voicechovskis, keliautojas iš Varšuvos, su Kotryna Kuncevičiūte. Vestuvėse dalyvavo sukirpėjas Mykolas Duninas, Jiezno siuvėjas Pranciškus Jesipovičius, kalvis Juozas Damalakas ir Jonas Sviatocha. 1805 m. Jiezno daktaro Jono Erragierio prieangyje pasikorė atvykėlis vardu Simonas, žmogus be pavardės, apie 30 metų amžiaus. Jaunuolis palaidotas Jiezno kapinaitėse. 1804 m. pakeliui į Budą ant kelio mirė iš Kauno pusės atėjęs bevardis keliautojas, kuris taip pat amžinojo poilsio atgulė vietinėse kapinaitėse. 1802 m. Jiezne mirė užėjęs (*zachožy*) 80-metis čekas Jan Paften-Bysta. 1800 m. Niskodvorcuose pakrikštyta mergaitė Magdalena, tėvų, kurie neturėjo nei vardų, nei pavardės, buvo keliauninkai.

Jiezno neaplenkdavo ir čigonų tautybės žmonės. Štai, 1806 m. pakrikštytas berniukas Antanas, sūnus Jono ir Bogumilos Lukaševičių – čigonų. Pakrikštijo bajoras Antanas Prokopovičius, kuris, nurodyta, jog buvo kalvis. Paties bajoro Prokopovičiaus sūnų Bernardą Valerijoną 1805 m. krikštijo bajorai Mikalojus Surinskis ir Johana Skibicka. Paminėtina, jog kažkuriuo metu Jiezne buvo paplitęs Johanos vardas, galbūt atvežtas tų pačių vokiečių. Pažymėtina, jog neretai vardus parinkdavo pats kunigas, pavyzdžiui, patikdavo kunigui koks nors naujas vardas ir pavadindavo iš eilės kokias tris keturias mergaites Rožėmis ar Bogumilomis. Pavyzdžiui, 1792 m. spalio mėnesį iš eilės pakrikštytos trys mergaitės vardu Rozalija. Iš retesnių vardų Jiezno metrikuose teko aptikti vieną Egidijų, pakrikštytas XVIII a. pradžioje Kisieliškėse, du tris Rokus, kelis Jonus Nepomukus, porą Jonų Evangelistų. Mergaitės Malvinų vardais ir berniukai Felicijanų vardais Jiezne atsirado gerokai vėliau – XIX a.

Kaip minėta ankstesniuose straipsniuose[2], XVIII a. pabaigoje Jiezne gyveno vokiečių kilmės daktaras Jonas Erragieris su šeima bei chirurgas Jonas Kovaliauskas. Jiezne stovėjo ir špitolė. Iš mirties metrikų galima daryti išvadą, jog ji veikė ir kaip savotiška ligoninė. Ši špitolė turėjo direktorių Simoną Michailovskį, kuris metrikuose nurodomas ir kaip Jiezno parapijos direktorius. Špitolėje dirbo vargonininkas Mykolas Visčinskis, zakristijonas Mykolas Sankovskis. „Špitolnikai“ minimi ir pačiuose metrikuose. Pavyzdžiui, 1809 m. Jiezne susituokė „špitolnikas“ Jurgis Bedric-

[2] Dr. Irma Randakevičienė, „XVIII a. Jieznas bažnytiniuose metrikuose“, in: *Voruta*, Nr. 2 (868), 2020 m. birželis, p. 37–42, „Magiškasis Jieznas – traukos centras atvykėliams ir ne tik (II)“, *ibid.*, Nr. 4 (870), 2020 m. rugsėjis, p. 58–61.

kis su panele Justina Beržinskaite. 1804 m. Rozalija Pauzunskaitė „špitolnikė“ pakrikštijo Jakonio dukterį Ievą. 1809 m. „špitolnikas“ Motiejus Šarkauskis pakrikštijo Mykolo ir Vincentinos Navickų dukterį Bogumilą. 1795 m. Jiezno gyventojų surašymo dokumentuose prie špitolės nurodyti seniausieji Jiezno gyventojai.

Netoliese špitolės gyveno ir Jiezno altaristai. 1797 m. Jiezno siuvėjo (lot. *sutorum*) Motiejaus Gajausko sūnų Jokūbą pakrikštijo Jiezno altaristas Jokūbas Dubinovičius. Altaristas turėjo tarnautojų, tarp jų bajorą Vincentą Macejievskį, šeimininkę Marijoną Kušelevską, kurios statusas buvo kaip laisvosios. Minimas ir kitas altaristas – kanauninkas Felicijanas Ganas. Pacų altaristams buvo skirtos tam tikros pinigų sumos pragyvenimui, kurios nurodytos gyventojų surašymo dokumentuose.

Jiezną lankė ir žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės veikėjas, kultūros tyrėjas, pedagogas Ksaveras Bogušas. Jiezno bažnyčioje jis krikštijo parapijiečių vaikus. Pavyzdžiui, 1776 m. Bogušas pakrikštijo Mykolo ir Magdalenos Kondratovičių sūnų Jurgį.

Parapijoje vykdavo vyskupų, kitų didesnių miestų kunigų vizitacijos. Pavyzdžiui, Jiezną aplankė vyskupas Feliksas Jonas Tovianskis, kuriam kaip garbės vyskupija buvo suteikta vyskupystė Karpasijos (Kipras) parapijoje (teko tokią aptikti žemėlapyje).

XVIII a. Jiezne veikė pašto kontora. Pats vyriausias paštininkas buvo bajoras Benediktas Zakrzevskis, kuris gyveno su dviejomis dukterimis Aldegunda ir Kotryna. Žmona gyventojų surašymo metu tikriausiai buvo mirusi, nes nenurodyta. Pašte taip pat figūravo tarnautojas Povilas Rublevičius, gyveno kampininkė Ona Filipovičienė su trimis sūnumis: Motiejumi, Juozu ir Vincentu, bei dukterimi Viktorija. Pašte taip pat gyveno tarnautojas Jurgis Drozdiukas su šeima.

Apie pakeistas pavardes

Jau ankstesniuose straipsniuose minėta, jog Jiezne Vološynai tapo Mackevičiais, Trachymai – Bieliauskais, Kruczai – Navickais, Svilai – Narkūnais, Brakštukai – Aleknoniais ar Aleknavičiais, Baniukai – Kazlauskais, Avižiniai – Volodkevičiais, Pasakos – Nienartovičiais, Amelko – Mielkūnais, Kiškūnai – Kondratais, Giliai – Bernatoniais, Skopec arba Kopec – galbūt Beržinskiais. Tą patvirtina daug metrikų. Kai kurios pavardės išliko ir senosios, ir pakeistos, kai kurios dingo. Manytina, jog atvykėliai gaudavo jau gyvenančių Jiezne gyventojų pavardes ir nebuvo susiję giminystės ryšiais, kaip kad Kiškūnų atvejis. Jie Jiezne virto Kondratais, tačiau Sondakuose nuo seno gyveno Kondratai, kurie nebuvo Kiškūnais. Dėl to XIX a. metrikuose Kondratų atsirado tikrai daug.

Kai kurių pavardžių transformacija abejotina. Pavyzdžiui, tų pačių Beržinskių. Ši giminė gausiai minima nuo pat XVIII a. pradžios kaip Jiezno miestiečiai. Ir štai, 1754 m. Jundeliškėse susituokė Jonas Beržinskis, *alias Kopec ar Skopec*, su Kristina Čapnisovaite iš Verbyliškių. 1756 m. Jundeliškėse pakrikštijamas Laurentijus, sūnus Martyno Skopec ar Kopec ir Onos Baronaitės. Daugiau metrikų, kur būtų nurodyta Kopec, Skopec pavardė šalia Beržynskių pavardės, kol kas neteko aptikti.

Bernatoniai kaip Giliai minimi nuo pat XVIII a. pradžios, pavyzdžiui, 1732 m. viename metrike krikšto tėvas Simonas Gilis, *seu Bernatonis*, arba Pelekonyse Baltramiejus Bernatonis, *seu Gilis*.

1805 m. Agotą, Motiejaus Avižinio Volodkevičiaus dukterį, Benčiakiemyje pakrikštijo Jurgis Avižinis Volodkevičius. 1806 m. Ginkaus vaiką Benčiakiemyje pakrikštijo Jurgis Avižinis Volodkevičius. Ir šiais laikais dar prisimenama, jog buvo Volodkevičiai – Avižiniai ir Kvietiniai.

1806 m. pakrikštytas sūnus Juozo Barleto Matukevičiaus. 1798 m. ištekėjo panelė Agota *Barletouna seu Matukeviczouna* už našlio Jiezno piliečio (miestiečio) Motiejaus Budrevičiaus.

1744 m. pakrikštyta mergaitė Marijona, duktė *Stryszko Koscian*, t. y. Jiezne Stryžkai pakeitė pavardę į Kasčionių. 1791 m. Jiezne įvyko Kazimiero Jurkonio, *seu Kiškonis*, vestuvės. 1779 m. gimus Andriaus Vaičiūno vaikui, krikšto tėvu tapo Jokūbas Jurkonis, *seu Sudovicz*. 1809 m. Niskodvorcuose pakrikštytas berniukas Ignaci-

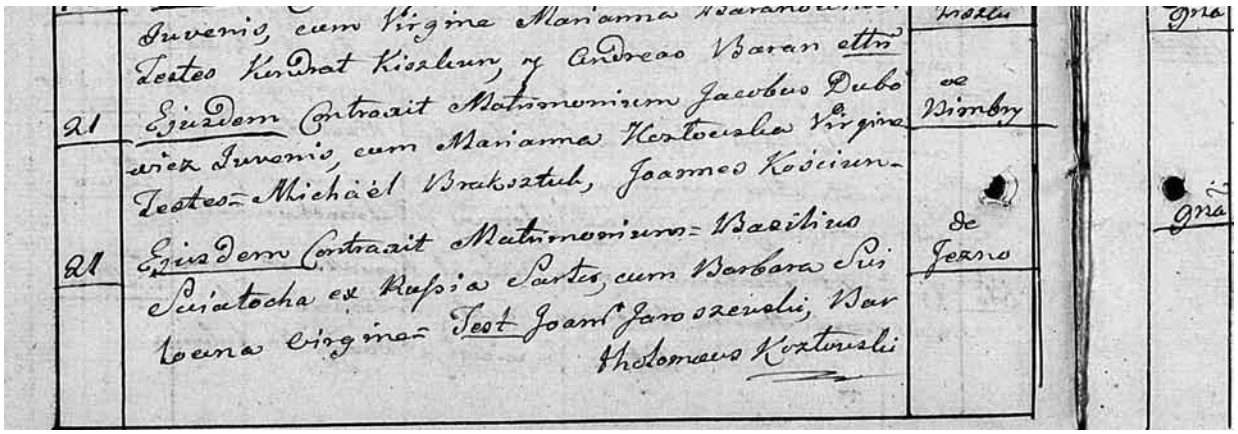

Sviatochos Basilijaus santuokos metrikas, 1751 m.

jus, sūnus Pranciškaus Kadykos Klonovičiaus. 1791 m. Niskodvorcuose pakrikštyta mergaitė Cecilija, duktė Baltramiejaus *Klonovski seu Kadykas*. Krikštytoja – Rozalija Kadykienė. 1808 m. Niskodvorcuose pakrikštytas berniukas Mykolas, sūnus Pauliaus Kadykos Klonovičiaus. Krikšto tėvas – Pranciškus Klonovičius. 1780 m. Knyšiškėse pakrikštyta mergaitė Deodora, duktė Motiejaus Milaševičiaus, *aliter Knyszevicz*, t. y. Knyšiaus. 1806 m. mirė Ieva Knyšienė, žmona Motiejaus Knyšiaus Milaševičiaus. 1794 m. susituokė Mykolas Kondratovičius, *seu Juneliūnas*. 1806 m. Žideikonyse pakrikštyta mergaitė Kotryna, duktė Tomo Upietekio Petkevičiaus. 1791 m. vaiką krikštijo Aukštunas, *seu Wisocki*.

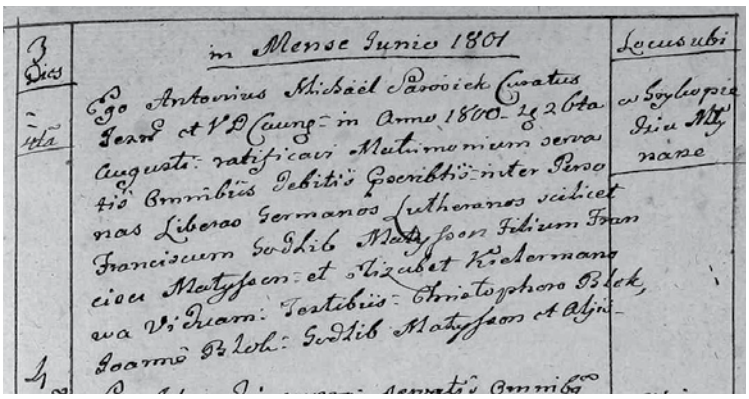
in Mense Junio 1801

Vokiečio malūnininko Matysono santuokos įrašas, 1801 m.

Kol kas nėra aišku, kokia buvo pavardžių pakeitimo tvarka Abiejų Tautų Respublikoje ir kas turėjo teisę suteikti atvykėliui naują pavardę. Galbūt Jiezne tokią teisę turėjo didikai Pacai.

Iš Jiezno metrikų margumyno galima daryti išvadą, jog Abiejų Tautų Respublika buvo ganėtinai liberali ir tolerantiška bei svetinga. Ypač daug metrikuose teko aptikti smulkiųjų bajorų, kilmingųjų su kuo įvairiausiomis pavardėmis, kurie nebeminimi kaip kilmingi XIX a. bažnytinėse knygose. Rašytiniuose šaltiniuose teko skaityti teiginių, jog Abiejų Tautų Respublikos bajorija buvo gausi ir stipri. Ir labai gaila, jog okupacinė caro imperija visa tai „nusodino“ į daug žemesnį lygmenį, o vėliau, po pusantro šimto metų, sovietinė valdžia nugramzdino į užmarštį.

Straipsnio autorė dėkoja Rasai Šileikienei už lotyniškuosius metrikų vertimus.

Literatūra

Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo ir Jono krikštytojo bažnyčios metrikų knygos. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 1049, ap. 1.

Mindaugo Tamošiūno pateikti Jiezno gyventojų 1725 m. surašymo duomenys, fotografuota iš Vrublevskių bibliotekos fondų.

1795 m. Jiezno gyventojų surašymo byla. LVIA, f. 515, ap. 15, b. 73.

1795 m. Stakliškių gyventojų surašymo byla. LVIA, f. 515, ap. 15, b. 77.

Dėl pajamų mokesčio dalies skyrimo „Vorutai“

Gerbiami skaitytojai,

Primename, kad iki gegužės 3 d. Jūs galite paremti Lietuvos žurnalą „Voruta“, skirdami žurnalą leidžiančiai viešajai įstaigai „Vorutos“ fondui iki 1,2 proc. pernai sumokėto pajamų mokesčio dalies.

VMI klientai aptarnaujami tik **nuotoliniu būdu.**

Deklaravimo ir kitais mokesčių klausimais kreiptis **1882** arba **+370 5 260 5060** bei papildomais aptarnavimo skyrių telefonais.

Vilniaus AVMI Vilnius, Šalčininkai, Širvintos, Švenčionys, Trakai, Elektrėnai, Ukmergė	8 5 2658 300; 8 5 2687 722

Ką privalo atlikti asmuo, norintis sumokėto pajamų mokesčio dalį skirti „Vorutos“ žurnalą leidžiančiai VšĮ „Vorutos“ fondui?

Gyventojas, nusprendęs suteikti paramą, turi užpildyti nustatytos formos prašymą (FR0512) ir pateikti jį Valstybinei mokesčių inspekcijai (VMI) tik elektroniniu būdu (per Elektroninio deklaravimo sistemą).

Prašyme gyventojas turi nurodyti savo vardą, pavardę, asmens kodą, nuolatinę gyvenamąją vietą (adresą) ir duomenis apie paramos gavėją:

– teisės aktų nustatyta tvarka suteiktą juridinio asmens identifikacinį numerį (kodą);

– ataskaitinį mokestinį laikotarpį (2020 metus) ir prašymą paramos gavėjui pervesti pajamų mokesčio dalį procentais (iki 1,2 proc.).

„Vorutos“ fondo rekvizitai: įmonės kodas 181392738, buveinės adresas – Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai.

Telefonai pasiteirauti: 8 683 90796 (buhalterė), 8 603 11117 (redaktorė).

Skiriantis 1,2 proc. sumokėtos savo pajamų mokesčio sumos žmogus nepraranda nė cento, tačiau paremia savo leidinį, kuriam ši parama labai reikalinga. Tik Jūsų padedami mes galime daugiau.

Iš anksto dėkojame.

„Vorutos“ redakcija

Kunigaikštis Butautas – primirštasis Vytauto Didžiojo brolis

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ,
istorijos magistrė, Trakai

2019 m. Lietuvių kalbos institutas išleido baltisto habil. dr. Iljos Lemeškino knygą *„Lithuanica aliter“*, kurioje, kaip įvardijama leidinio patarmėje, įvairiais aspektais nagrinėjami XIV–XVI a. baltiški rašytiniai ir spausdintiniai šaltiniai: Elbingo žodynas, vadinamasis S. Grunau žodynėlis, Bazelio kolofonas, Kretos pėdsakas, 1545 ir 1547 m. katekizmai. Leidinyje skiriamas nemažas dėmesys būtent baltų raštingumo, išsilavinimo klausimams bei jų sukurtiems rašto paminklams. Šiame mokslo darbe savo vietą atrado ir galbūt mažai kam žinomas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio (apie 1300–1382) sūnus, Vytauto Didžiojo (apie 1350–1430) brolis Butautas (1346–1380).

Iljos Lemeškino knygos „Lithuanica aliter“ (2019) viršelis

Didžiajai lietuvių visuomenės daliai nereikia pristatinėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir juo labiau jo sūnaus iš antrosios santuokos (su Birute) Vytauto Didžiojo. Šie asmenys mūsų tautos istorijoje įleido gilias šaknis, o istoriografinė tradicija jų atžvilgiu yra gan turtinga. Retas susimąsto, kad Kęstutis galėjo turėti daugiau vaikų ir jų asmenybės yra mažai kam žinomos, išskyrus istorijos tyrinėtojus. Be abejonės, kalbant apie ankstyvąjį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) laikotarpį, tam įtakos turi ir tų laikų rašytinių šaltinių stoka. Vis dėlto žinoma, kad iš pirmosios santuokos kunigaikštis Kęstutis turėjo tris sūnus: Butautą (vyriausiąjį), Survilą ir Vaidotą (jauniausiąjį).

1365 m. kunigaikštis Butautas nesėkmingai mėgino užgrobti valdžią, tačiau nepavykęs politinis perversmas paskatino jį bėgti iš valstybės ir taip jis atsidūrė pas pagrindinius LDK priešus – kryžiuočius. Čia, Karaliaučiuje, jis buvo pakrikštytas Henriko vardu. Tai yra lūžinis taškas jo gyvenime – buvęs pagonis priėmė krikščionybę, atsisakė savo senosios kultūros. Tiesa, jis vis dar puoselėjo savo politinės valdžios ambicijas LDK. Tų pačių metų rugpjūtį Butauto vedama kryžiuočių kariuomenė per Ukmergę pasiekė Vilnių, bet taip pat miesto neužėmė. Po dar vieno nesėkmingo bandymo įsitvirtinti LDK politinėje arenoje, o tiksliau – paimti valdžią į savo rankas, Butautas atsidūrė Prahoje pas Šventosios Romos imperijos imperatorių, Vokietijos ir Čekijos karalių Karolį IV Liuksemburgietį, kurio žmona Elžbieta Pamarietė buvo jo giminaitė (Butautas buvo jos motinos pusbrolis). Su pačiu imperatoriumi 1368 m. jis net keliavo į Romą, taip pat iš jo rankų vasalo teisėmis gavo valdų. Kaip liudininkas jis figūruoja 1368–1377 m. įsakymuose bei potvarkiuose[1]. Būdamas ne bet kur, o paties Šventosios Romos imperatoriaus dvare ir priklausydamas jo aplinkai, Butautas pamažu įsiliejo į Vakarų kultūros terpę, tapo civilizuotu ir raštingu žmogumi.

Kunigaikštis Butautas ir Prahos dvaras

Prahoje kunigaikštis Butautas priklausė kilmingiausių ir įtakingiausių didikų ratui, todėl jį turėjo reprezentuoti ir gausus dvariškių skaičius.

Kaip teigia habil. dr. Ilja Lemeškinas, tikėtina, kad Butautui priklausė daugelio dešimčių ar net kelių šimtų jam ištikimų žmonių būrys, kurio didžioji dalis turėjo

[1] Daugiau – Ilja Lemeškin, *Lituanica aliter*, Vilnius, 2019, p. 142–145.

būti išsilavinę prūsai, o ne lietuviai. Tiesiog tuo metu nebuvo lietuvių, kurie orientuotųsi Vakarų Europoje. Dėl istorinių šaltinių stokos mažai žinomi asmenys, priklausę Butauto aplinkai. Dalis kunigaikščio žmonių, kurie grįžo iš ilgos kelionės po Italiją, keliauja į universitetą, kita dalis tarnauja Butautui iki jo mirties.

Kaip rašo žymus baltistas habil. dr. I. Lemeškinas, lietuvių didiko ir jo dvaro įsikūrimas Prahoje sudarė unikalias – Vakarų ir Centrinės Europos mastu – sąlygas, kuriomis baltiškų paminklų atsiradimas čia tapo tikrai įmanomas[2]. Mokslininkas kelia hipotezę apie Bazelio kodekso parašymo sąsajas su Prahoje įsikūrusiu Butautu ir jo aplinka. Kunigaikščiui pavaldūs dvariškiai turėjo jo klausyti, o pats didikas buvo pavaldus Šventosios Romos imperatoriui. Tai skatino habil. dr. I. Lemeškiną domėtis imperatoriaus dvaru ir jo veikla (Butautas kaip tik ir buvo valdovo dvaro dalimi). Įtakingu tapusiam lietuvių didikui, kuris to meto Europoje buvo žinomas kaip *herzog*, *dux* ir net *rex Lethworum*, ir jam tarnaujantiems prūsams (kaip jau minėta prieš tai) buvo būdingas mobilumas ir polinkis akademinei veiklai. Ši prielaida leidžia teigti, kad gausus lietuvių kunigaikščio dvaras lėmė prūsų studentų skaičiaus padidėjimą Prahos universitete nuo 1371 m. Taip pat tai greičiausiai turėjo įtakos ir tam faktui, kad tarp Prahos miestiečių išaugo prūsų skaičius[3].

Kunigaikščio Butauto gyvenimo kelionė pasibaigė, manoma, 1380 m. Istorikai linkę teigti, kad jį galbūt pasiglemžė Prahoje siautėjęs maras. Tuo metu miestas neteko net 10–15 proc. gyventojų. Manoma, kad tėvo mirtis paskatino atvykti jo sūnų Vaidutį į Prahą, siekiant kartu išspręsti galbūt ir turtinius paveldėjimo klausimus. Amžinojo poilsio Butautas atgulė Mažojo miesto augustinų Šv. Tomo bažnyčioje. Prahos augustiniečiams priklausančiame pergamentiniame sąvade „*Codex Thomaeus*“, kalbant apie liturginius arnotus ir puošnius bažnyčios hierarchų apsiaustus, skirtus procesijoms, du kartus minimas veliono vardas. Šis XIV a. pab.–XV a. pr. šaltinis yra vienintelis dokumentas, kuriame nedviprasmiškai nurodoma lietuvių kunigaikščio palaidojimo vieta[4]. Žinoma, kad 1413 m. Vytautas Didysis užsakė šv. Mišias už brolio Butauto atminimą.

Eiliuota krikšto istorija

Kalbant apie krikščionybės ir LDK santykį, laikotarpiu tarp Lietuvos karaliaus Mindaugo (?–1263) ir 1387 m. būta krikšto mėginimų, tačiau apie juos mažiau kalbama ir jie tarsi išsitrynė iš atminties. Pavyzdžiui, Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas (apie 1275–1341), suvokdamas, kad religija gali tiek vienyti, tiek skirti, ir siekdamas vesti valstybę europietizacijos link, mėgino kelis kartus apsikrikštyti 1323–1324 ir 1341 m. Dėl krikšto Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas (1296–1377) su krikščioniškųjų Vakarų valdovų pasiuntiniais derėjosi 1347 ir 1351 m., su Šventosios Romos imperijos imperatoriaus ir Čekijos karaliaus Karolio IV Liuksemburgiečio pasiuntiniais – 1358 m.

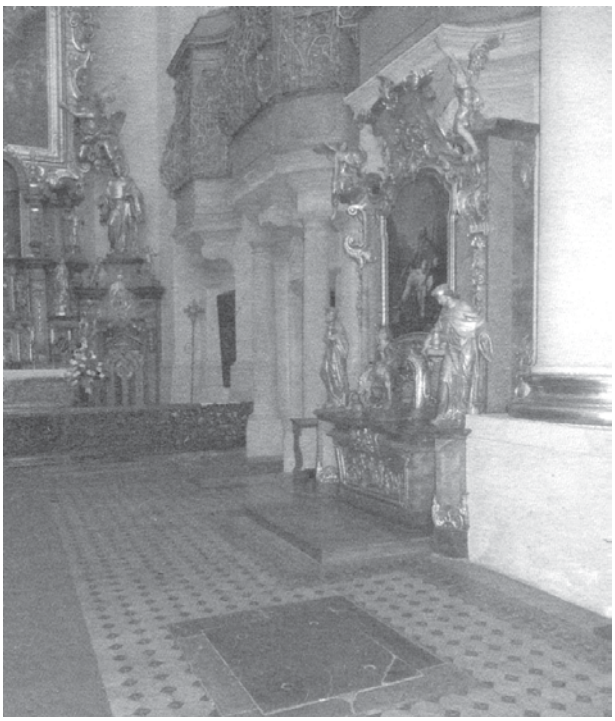

Butauto antkapis Prahos Mažojo miesto Šv. Tomo bažnyčioje. Iljos Lemeškino nuotr. Iš Iljos Lemeškino kn. „Lithuanica aliter“, 2019, p. 216

Kunigaikščio Butauto krikštas taip pat yra svarbus LDK ir Katalikų Bažnyčios istorijos kontekste, tačiau nepelnytai primirštas. Literatūrine forma krikščionišką Butauto pamaldumą ir jo nuopelną krikščionybės plėtrai taikliai perteikė vokiškai parašytas lituanistinis paminklas, datuotinas 1365–1380 m. laikotarpiu, – Šondocho[5] kūrinys, kuris dabar žinomas pavadinimu „Der Litauer“ („Lietuvis“). Pastarajame yra vaizduojamas pagonio kunigaikščio atsivertimas į tikrąjį tikėjimą. Kunigaikštis pagonis Butautas vyksta į Prūsiją pulti Vokiečių ordino stovyklos. Atvykęs į Torunę jis slapta stebi kryžiuočių šv. Mišias. Paveiktas Eucharistijos (Komunijos) stebuklo Butautas priima krikščionybę. Pirmą kartą ši poema išleista 1826 m. Mūsų laikus poema pasiekė vieninteliu pergamentiniu nuorašu[6], tačiau jo kodikologinė analizė leidžia daryti išvadą, kad pavadinimas netikslus.

Krikščionybė Butautui atvėrė kelią įsilieti į Šventosios Romos imperatoriaus Karolio IV aplinką, Vakarų Europos civilizaciją ir palikti pėdsaką istorijoje. ■

[2] *Ibid.*, p. 140–141.

[3] Daugiau – *ibid.*, p. 201.

[4] Knygoje pateikiamas tekstas originalo kalba, dokumento faksimilė ir dr. Sigito Narbuto vertimas į lietuvių kalbą. Žr. *ibid.*, p. 208–211.

[5] Šondochas (*Schondoch*) – XIV a. vokiečių keliaujantis poetas. Jam priskiriamos dvi poemos: „Prancūzijos karalienė“ („*Die Königin von Frankreich*“) ir „Lietuvis“ („*Der Littauer*“).

[6] Knygoje pateiktas autoriaus pagal originalą sutikrintas ir papildytas perrašas, kurį peržiūrėjo dr. Birutė Triškaitė. Žr. Ilja Lemeškin, *Lituanica aliter*, *op. cit.*, p. 222–233.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Stelmužės dvarvietė – Livonijos ordino laikų palikimas

Simona BUROKAITĖ,
Zarasai

Lietuvos ir Latvijos pasienyje, Zarasų rajone, esantis nedidelis Stelmužės bažnytkaimis įspūdingas ne tik savo ypatingu reljefu, kuriam būdingos kalvos, šlaitai, ežerai, upeliai, miškai ir giraitės, ne tik seniausiu Europoje ąžuolu, bet ir turtinga istorine praeitimi. Kaip žinoma, kadaise šis kraštas buvo Livonijos ordino teritorijos dalis, sukūrus Kuršo kunigaikštystę jis buvo Kuršo dalimi, vėliau priklausė Abiejų Tautų Respublikai (ATR). 1795 m. po trečiojo ATR padalijimo Kuršas tapo Rusijos imperijai pavaldžia Kuršo gubernija. Istoriškai šis kraštas buvo vokiškas, todėl minima vietovė ilgą laiką buvo vadinama vokiškai: *Hot Steinensee, Schloß Steinensee, Gut Steinensee*.

Informaciniuose šaltiniuose apie Stelmužės dvarvietę užsimenama, kad „... kadaise prie Stelmužės ežero stovėjo Stelmužės pilis“. Ne dvaras, kaip iki šiol manoma, bet pilis, todėl pradėta ieškoti papildomos informacijos apie tai. Skaitant suskaitmenintus archyvų šaltinius vokiečių kalba ir istorinius Kuršo gubernijos dokumentus aptiktas straipsnis, kuriame Stelmužės dvaras pristatomas kaip lankytinas Aukšžemės (vok. *Oberland*) objektas ir kuriame teigiama, kad kadaise šioje vietovėje stovėjusi tvirta ir didelė pilis. Šis teiginys yra pateiktas „Vokiečių sąjungos Estijoje, Livonije ir Kurše 1914 m. kalendoriuje“ („*Kalender, der Deutschen Vereine in Liv. Est. u. Kurland*“), kuris išleistas Rygoje veikusioje *Jonck & Poliewsky* leidykloje. Šiuo metu paminėtas kalendorius saugomas Tartu universiteto archyvuose.

Stelmužės dvaras (Alūkštos apylinkė). Nuotr. iš 1917 m. išleistos Karlo Meisnerio kn. „Gražusis Kuršas. Vokiškas kraštas“. Knygos autorius ją gavo iš Max von Blaese, Kuršo kredito draugijos vyriausio vertintojo, kolekcijos

Straipsnyje „Kuršo aukšžemė“ aprašomi ne tik kraštovaizdžio grožis, bet ir šiame kalnų bei ežerų krašte esantys Demenės, Egiptės, Laukesos, Medumės, Šventės, Stelmužės, Raudinės ir kiti dvarai. Kaip paskutinį kelionės po Aukšžemės kraštą tikslą siūloma aplankyti Stelmužę:

Stelmužės dvaras stovi vaizdingai ant Stelmužės ežero kranto, o dideliame dvaro sode matomi didelės pilies pamatai, kuri kadaise buvo saugoma tvirto, trijų akmenų pylimo, ežero ir griovio su pakeliamu tiltu. Apie jos pastatymą ir likimą nėra jokių žinių. Sprendžiant iš pamatų tai buvo tvirtas ir erdvus statinys, kuris, turbūt, sugriuvo 1559 m., kai rusai vykdė plėšikavimo žygius per Dauguvą.

Lenkijoje, Krokuvos Tado Kosciuškos technikos universiteto archyvuose, saugoma Karlo Meisnerio *(Carl Meissner)* knyga „Gražusis Kuršas. Vokiškas kraštas“ *(„Das schöne Kurland, ein deutsches Land“),* kurioje minima, jog dauguma pilių sugriuvo, kai kurios buvo perstatytos į rūmus arba į prabangius namus:

Visi rūmų ir dvarų statiniai yra įspūdingi arba nuosaikūs, net renkantis jų pastatymo vietą atsiskleidžia

Stelmužė. Dvarininko namas. Nuotr. iš „Vokiečių sąjungos Estijoje, Livonije ir Kurše 1914 m. kalendoriaus“

Stelmužė. Berkenų koplyčia. Nuotr. iš „Vokiečių sąjungos Estijoje, Livonije ir Kurše 1914 m. kalendoriaus“

skoninga meilė gamtai. Mielai ieškoma vietos prie ežero, kurio veidrodinis paviršius atspindi jų atvaizdą...

Kaip pavyzdys šiam aprašui knygoje pateikiama Stelmužės dvaro (ar visgi pilies?) nuotrauka.

Stelmužės ežero pakraštyje stovi sena medinė Berkenų bažnyčia, kai kuriuose rašytiniuose šaltiniuose vadinama Berkenų koplyčia. Iki šiol manoma, kad Stelmužės bažnyčia pastatyta 1650 m. dvaro valdytojo barono fon Folkerzamo dėka, tačiau rankraštyje „Fon Berkenų šeimos istorija nuo XV a. iki šių dienų“ minimas faktas, kad fon Berkenų koplyčia buvo pastatyta XVI a. ir 1596 m. ją aptarnavo pastorius iš Egiptės (kaimyninės Latvijos teritorijoje, netoli Zarasų esančio bažnytkaimio). Dr. G. Oto išleistoje „Seniausioje 1596 m. apsilankymo Sėlpilio ir Dinaburgo rajonų bažnyčiose ataskaitoje“ *(„Die ältesten Kirchenvisitationsrecesse des Selburgschen und Dünaburgschen Districts“)* pateikiama informacija, kad Stelmužės koplyčia buvo Egiptės bažnyčios filialas. Taigi, archyvuose rasti dokumentai patvirtina, kad Stelmužės bažnyčia pastatyta kur kas anksčiau nei manyta ir tikinama iki šiol, ir ją pastatė ne fon Folkerzamai, kaip teigiama informaciniuose leidiniuose apie Stelmužę, o fon Berkenų giminė.

Knygoje „Trijų Baltijos jūros provincijų Rusijoje geografinė apžvalga, arba Estijos, Livonijos ir Kuršo gubernijos“ *(„Geographischer Abriß der drei deutschen Ostsee – Provinzen Ruslands, oder Governemens Est-. Liv.- und Kurland“),* išleistoje 1826 m. Rygoje, aprašoma Alūkstos *(Ilūkste)* apskritis ir minimi jai priklausantys privatūs dvarai, tarp jų ir Stelmužės dvaras su palivarkais. Joje pateikiamas tas faktas, kad Stelmužės bažnyčia, anksčiau buvusi Egiptės filialas, tapo katalikiška. Tai patvirtina ir „Vokiečių sąjungos Estijoje, Livonije ir Kurše 1914 m. kalendorius“, kuriame minima, kad Stelmužės bažnyčia yra Egiptės filialas, bet ilgą laiką nenaudota, todėl perduota katalikams.

Dabartinis Stelmužės bažnyčios altorius sukurtas XVIII a. antroje pusėje. Jis aprašomas 1887 m. išleistoje knygoje „Vaizduojamojo meno istorijos pagrindai Estijoje, Livonijoje ir Kurše“. Joje rašoma, kad šis darbas yra menkos meninės vertės, bet dėl to dar įdomesnis, nes sukurtas paprasto amatininko, saugomas mažoje medinėje Stelmužės bažnyčioje, Aukšžemėje:

Tai yra gausiai skulptūromis puošta ir su dideliu to periodo architektūrinių formų supratimu sukurta sakykla ir altorius. Objektai nenudažyti, palikti iš gryno medžio, ko dėka, žinoma, figūrinės dalies mėgėjiškumas dar daugiau išryškėja.

Stelmužė. Berkenų koplyčios sakykla. Nuotr. iš „Vokiečių sąjungos Estijoje, Livonije ir Kurše 1914 m. kalendoriaus“

1924 m. išleistoje knygoje „Pranešimai iš Livonijos istorijos“ aprašomos senosios kulto vietos Latvijoje ir minima, kad Alūkstos (*Ilūkste*) apylinkėje, Stelmužėje, šalia Berkenų bažnyčios, pačiame bažnyčios kieme, auga šventas ąžuolas. Kad, pasak legendos, ąžuolas išlikęs iš pagonių laikų, rašoma ir prieš tai minėtame 1914 m. kalendoriuje.

Stelmužės dvaras priklausė Platenbergo dvarų kompleksui. Iki tol buvęs mirusio Adamo Hahoferio (*Adam Hahofer*) nuosavybe, 1533 m. Leno teise jis buvo perduotas fon Berkenams (*von Bercken*). Tą faktą, kad dvarą valdė fon Berkenų šeima, patvirtina ir Augusto Vilhelmo Hupelio (*Augusto Wilhelm Hupel*) knyga „Naujos šiaurės šalių įvairenybės“, išleista 1794 m. Rygoje veikusioje *Hartknoch* leidykloje.

Georgas Karlas fon Berkenas (*Georg Carl von Bercken*) 1725 m. paskelbė bankrotą ir jau 1727 m. jo valdytą Stelmužės dvarą perėmė Karlas Gustavas fon Folkerzamas (*Carl Gustav von Fölkersahm*). Taip į Stelmužės dvaro istoriją įžengė anuomet svarbią vietą visuomeniniame gyvenime užėmusi Folkerzamų šeima, kurios atstovai ilgai buvo Kuršo literatūros ir dailės draugijos bei Kuršo provincijos muziejaus nariai.

Daugelyje informacinių šaltinių, pristatančių Stelmužės dvarą ir jo valdininkus Folkerzamus, pateikiama istoriškai klaidinga informacija apie šių ponų žiaurumą ir jų elgesį su baudžiauninkais. Būtina atminti, kad Stelmužės dvaras priklausė Kuršo gubernijai, kurioje baudžiava buvo panaikinta jau 1817 m. Po jos panaikinimo ūkininkai gavo asmeninę laisvę, tai yra jie turėjo teisę laisvai persikraustyti gyventi į kitus dvarus ar miestus ir įsigyti žemės kaip nuosavybės. Iki baudžiavos panaikinimo Kuršo ūkininkai gyveno kur kas geresnėmis sąlygomis nei Livonijos ar Estijos. Dėl baudžiauninkų Kuršo krašte buvo vadovaujamasi šūkiu „*leben und leben lasse*“ („gyventi ir leisti gyventi“). Dvaro ponai ne tik įstatymiškai neribojo ūkininkų, bet ir padėjo jiems ekonomiškai. Taigi, suskaitmenintuose archyvų dokumentuose visai ne dėl žiauraus elgesio su savo baudžiauninkais, o dėl aktyvios veiklos aukščiau paminėtame visuomeniniame gyvenime minima Folkerzamų pavardė ir Stelmužės dvaras.

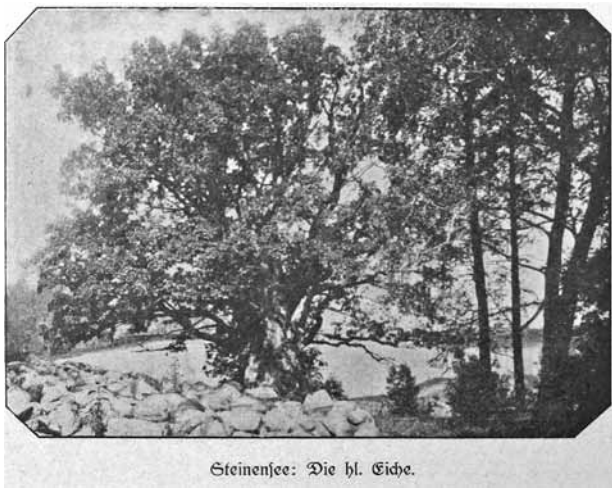

Stelmužė. Šventasis ąžuolas. Nuotr. iš „Vokiečių sąjungos Estijoje, Livonije ir Kurše 1914 m. kalendoriaus“

Gaila, kad šis kultūros paveldo objektas nepelnytai apleistas ir mažai tyrinėtas. Manau, kad archeologiniai tyrimai mums atskleistų dar daugiau šios vietovės istorinių paslapčių.

Literatūra ir šaltiniai

Das schöne Kurland, ein deutsches Land, von Carl Meissner, R. Piper und Ca., München, 1917.

Die Aufhebung der Leibeigenschaft in Kurland, Alexander von Tobien, 1850.

Geographischer Abriß der drei deutschen Ostsee – Provinzen Ruslands, oder Governemens Est-. Liv.- und Kurland, von Herbord Karl Friedrich Bienemann, Riga bei Deubuer, 1826.

Geschichte der Familie von Bercken vom 15 Jahrhundert bis zur Gegenwart / zsgest. und der Familie gewidmet von (Fedor) v. Bercken, Rudolph von Bercken, 1894.

Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste und des Kunsgewerbes in Liv.- Est.- Kurland, W. Neumann, 1887.

Hupel August Wilhelm, *Neue Nordische Miscellaneen*, Riga, Hartknoch, 1792–1798.

Kalender, der Deutschen Vereine in Liv. Est. u. Kurland. 1914 m., verlang von Jonck & Poliewsky, Riga.

Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Riga, 1924. Kommissionsverlag N. Kymmel.

Otto G., dr., *Die ältesten Kirchenvisitationsrecesse des Selburgschen und Dünaburgschen Districts*, 1596.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Ieva Jankutę prisiminus

2015 m. rugpjūčio 15 d., pasibaigus Vydūno draugijos stovyklai Bitėnuose (Pagėgių sav.), apsilankę Martyno Jankaus muziejuje, nuvykome į netoliese esančią mokytojų Birutės ir Kazimiero Žemgulių sodybą. Norėjome prisiminti prieš metus į anapilį iškeliavusią Tilžės akto signataro Martyno Jankaus vaikaitę Ieva Jankutę (*Eva Milda Jankus-Gerola,* 1924–2014). Visi bitėniškiai žinojo, kad I. Jankutė, kaskart atvykusi į Bitėnus, aplankydavo Žemgulių šeimą. Taigi pakalbinome sodybos šeimininkę Birutę Žemgulienę.

Kada susitikote su Ieva Jankute pirmą kartą?

Pirmą kartą susitikome 1993 m., kada buvo perlaidojamas Martynas Jankus. Endrius [Ievos Jankutės brolis – *red. pastaba*] Bitėnuose jau buvo apsilankęs anksčiau, o tąkart jie abu atvažiavo. Iš pradžių ji atrodė tokia neprieinama, žinoma, buvo pavargusi po kelionės, žmonės aplink – nepažįstami, Bitėnai – nepažįstami, gimtosios sodybos nėra, senelių sodybos nėra. Ji čia šiek tiek pabuvo, atsigėrė kavos. Paskui dalyvavo perlaidojime. Endriui neseniai buvo atlikta širdies operacija, jau buvo nekokios sveikatos, todėl važiuotas nuvyko į kapines. O Ieva pėsčiomis nuo pat [M. Jankaus – *red. pastaba*] muziejaus kiemelio pro sodybvietę nuėjo į kapines. Muziejaus kiemelyje vyko atsisveikinimas su M. Jankumi, ji ir ten nuėjo, apie senelį kalbėjo, dėkojo visiems, kurie pasirūpino, kad jis būtų perkeltas į kapinaites, nes jis visuomet svajojo grįžti į Bitėnus.

Tiesa, Ieva ir Endrius anksčiau lankėsi Bitėnuose, viską apžiūrėjo, dalyvavo lietuvininkų pirmojoje ar antrojoje sueigose. Jiedu su Endriumi buvo nuvykę į Juknaičius, o po to atvažiavo į Bitėnus, bet, daugiau pabendravę su mūsų vaikaičiais, atsiskyrė nuo visos grupės. Tada pro Jankaus sodybą ėjome už Bitės nuo aukšto kalno pasižvalgyti. Jiems buvo labai įdomu pasižiūrėti, kur jų vaikystės draugų Pilkūniukų gimtieji namai. Kiek buvome girdėję, Pilkūnai gyveno Pempynės link, kadaise ten buvo daug pastatų, o dabar jau mažai. Mes atsakėme, kad daugelio pastatų visai nebėra. Pabuvę čia, važiavo į Šilutę, Dreverną, kur Endrius gimė – prie Vilhelmo kanalo. Drevernoje Endriaus mokslo draugas gyvena [pavardės neprisimena – *red. pastaba*].

Paskui Ieva išvyko į Klaipėdą, o Endrius sugrįžo į Bitėnus. Prieš atvažiuodamas čia, prieš senelio perlaidojimą, jau buvo parašęs laišką, kad norėtų savaitę pagyventi Bitėnuose. Pradžioje muziejus buvo abiejuose

Ieva Jankutė (centre) su mokytojais Birute ir Kazimieru Žemguliais, išeinant iš Bitėnų kapinaičių. 2008 rugpjūtis. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

kambariukuose, tada dar vaikai pas mus gyveno – nebuvo kur. Taigi mes perkraustėme viską iš mažojo kambario į didįjį ir ten paruošėme Endriui kambarį su atskiru įėjimu: kad galėtų kada nori gultis, kada nori keltis. Mūsų su Kazimieru sūnus jį, iš darbo parvažiavęs, pavakariukais vežiodavo – net į Tilžę buvome nuvežę pasižvalgyti.

Tuo metu Ieva buvo Vilniuje, susibičiuliavo su Ieva Labutyte – viena dailininkė, kita pusiau dailininkė. Ieva be galo mėgo dailę, nė vienos parodos neapleisdavo. Na ir kurį laiką nebepasirodė.

Ieva Jankutė (Eva Milda Jankus-Gerola) su vyru Augusto Gerola 1962 m., vasaros atostogų metu. Nuotr. iš Pagėgių savivaldybės Martyno Jankaus muziejaus fondų, MJM GEK 2452

Ieva Jankutė lankėsi ne tik Vilniuje, bet ir Kaune? Matome Jūsų nuotraukose...

Taip, ir Kaune yra buvusi, su Šarauskais bendravo, norėjo labai daug aprėpti. O Endriaus jau sveikata buvo blogesnė. Na, bet ir Endrių nuvežėme prie Ragainės – prie Nemuno, per lankas parodėme. Žiūrėdamas į pilies griuvėsius sakė: „Kiek čia mūsų lietuvių nužudyta...“

Vėliau Ieva pasiėmė mūsų adresą ir pradėjo po truputį rašinėti. Švenčių proga parašydavo trumpai, papasakodavo, kaip muziejukas lankomas, kaip atrodo kapas. Vis dažniau atvažiuodavo ir kartais pas mus užsukdavo. Bet ne viena, su palyda. Ji susikalbėti nelabai galėdavo. O, be to, tebegyvenau pagal anų kietųjų laikų taisyklę: „Kuo mažiau žinok, mažiau klausinėk ir apie save kalbėk.“ Todėl buvo sunku. Kai Ieva nusipirko butą Klaipėdoje, dažnai atvykdavo, rūpinosi Bitėnų kapinių, kuriose palaidotas senelis, tvarkymu, pasirūpino naujais antkapiais.

Kai Ieva sužinojo, kad mūsų sūnus įsidarbino Klaipėdoje, vieną vakarą, važiuojant į namus, paprašė manęs (regis, prieš šv. Kalėdas): „Būtų labai gerai, kad jūsų jaunikaitis užvažiuotų pas mane.“ Davė jam adresą, telefono numerį. Kai sūnus važiuodavo, medaus įduodavau, tai šio, tai to, tada dar karves auginome, tad sūrių įdėdavau. Ir Šarauskas, ir Endrius, ir Ieva mėgo mano pagamintus sūrius. Sakydavau: „Sūneli, tu paimk medaus kibirėlį ir prieš Kalėdas poniai Ievai nuvežk.“ Po apsilankymo jis parvažiuodavo kaip bitelė ratuotas: itališko vyno butelis, nuostabiausias itališkas pyragas, dar keletas knygų, keletas žurnalų apie gėles ir, žinoma, atvirukas su linkėjimais. Ir taip visada prieš Kalėdas ir Velykas – ten medus keliauja, o iš ten – pyragas ir vynas. To vyno dar ir dabar keli buteliai spintoje stovi nepaliesti.

Ji pasirūpino ir senųjų Užbičių-Šilėnų kapinaičių sutvarkymu. Kai kapinaitėse prasidėjo darbai, ji vis atvažiuodavo pasižiūrėti ir pas mus užsukdavo. Teko mums vienoms pasikalbėti, kai ji rado mus su Giedre Skipitiene, besodinančias gėlytes ant tų aptvarkytų kapų. Giedrė turėjo nuvažiuoti į muziejų, o grįžusi ketino Ievą pavežti iki autobuso, taigi belaukdamos mes čia, po obelimi, ilgai sėdėjome ir kalbėjome. Aš netrukus turėjau važiuoti į ligoninę pirmą kartą darytis kataraktos operacijos. Iki tol niekada ligoninėje nebuvau, operacijos nesidariau, tad jaudinausi, o Ieva mane ramino: „Neimk į galvą, viena mano draugė prašė, kad palydėčiau pas akių gydytoją operacijai, o išėjusi pasakė, kad dabar važiuojam į kavinę. Sako, tu nesijaudink.“ Po šio buvo ir dar vienas ilgesnis susitikimas, kai jūs [J. Vercinkevičius – *red. pastaba*] mane parvežėte iš kapinaičių, prisimenate, kokia diena buvo.

Ji tuomet sakė: „... turiu reikalų pas Jus...“

Taip [juokiasi]. Jai tikriausiai buvo įdomu, kodėl išvažiavau iš tų kapinaičių. Tada buvo šeštadienis, Kapų šventė, o pirmadienį Kazeliui [vyrui – *red. pastaba*] turėjo atlikti širdies vožtuvo operaciją.

Kai mane parvežėte, aš gulėjau ant anos sofos, tada užsipyliau kavos ir vėl gulėjau. Tik staiga atsidarė durys ir įėjo Ieva su šakočiu rankose. „Na, mergele, – sako, – kas čia dabar, kas per dalykai?“ Kartu atvyko ir Edita Barauskienė bei Ievos palydovė. Ilgokai sėdėjome, kalbėjome apie viską: literatūrą, muziejų, regioninį parką ir apie tą šventę.

Dažnai susiskambindavome – arba aš paskambindavau, arba ji, ir mažiausiai pusvalandį kalbėdavomės. Dažnai pokalbiai trukdavo valandą ar net daugiau. Vieną kartą sako: „Žinai, Žemguliene, kokios mes durnos buvome.“ Tai sakau: „Kodėl? Neatrodo, kad tokios jau visai... Kodėl?“ „Na, kad ėmėm ir pasenom, – sako, – būtume protingesnės, būtume nepasenusios.“

Kai paskambindavo, tai ir apie orą pakalbėdavome, apie jos katinuką... Pasakodavo, kad kai tik ji atsidengia medų, katinukas – tučtuojau ant stalo. Tai truputį medaus ir jam įdėdavo. Dėl sveikatos labai retai pasiguosdavo, tik sakydavo: „Kaip aš nenoriu pas tuos daktarus patekti, kaip nenoriu į ligoninę.“ Ypač, kai Šiaudvytienei, jos bičiulei, kojas nupjovė. „*Rėzninkai*, – sako, – jie. Noriu savo lovoje numirti, kad niekur su jais nesusitikčiau.“ Deja, jai teko pagulėti keletą kartų ligoninėje. Na, bet grįžusi iš ligoninės ji pati sau dietą prisitaikė, prisižiūrėjo ir žvali, žvali buvo. Tik pastaruoju metu buvo galima pajausti, kad jos balsas pavargęs.

Labai puikiai drauge praleidome laiką, kai ji grįžo gavusi medalį iš Lietuvos Respublikos Prezidentės

Dalios Grybauskaitės [2011 m. liepos 6 d. įteiktas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžius – *red. pastaba*]. Nuvykome su Skipičiais jos pasveikinti, medaus kibirėlį ir didžiulę rožių puokštę įteikėme. Nuvažiavus mus pasitiko ir drauge pasėdėjome, paplepėjome, o po kiek laiko išgirdome: „Na, dabar sėdam į mašiną ir važiuojame į restoraną!“ Nuvažiavome į nedidelį restoranėlį prie Danės upės, gražiai pasėdėjome ir paplepėjome. Ir paskui dar neleido eiti: „Ne, ne, namo dar važiuoti ne laikas.“ Ir ėjome visa Danės krantine, iki to berniuko, atsisveikinančio su nuplaukiančiais laivais. Bet kokia linksma ji buvo, kokia šneki. Mes trise ėjome, o Skipitis iš visų pusių vis šaudė (fotografavo) mus. Dar ant suoliuko pagyvenę vyriškiai pašnekino, o ji atsikirto jiems, kaip reikia. Na, ir parvažiavome paskui į namus, dar ji knygomis mus apdovanojo, išleido į kiemą. Stovėjo ir laukė, kol nenuvažiavome. Tai buvo labai malonus susitikimas.

Ieva dažnai kviesdavo į savo mėgstamą restoraną Klaipėdos dangoraižio 19-ame aukšte. Sakydavo: „Būk žmogus, atvažiuok, pakilsime į padanges, apžvelgsime visą jūrą, marias, visą Klaipėdą.“ Nepasitaikė, ir laiko nėra, ir jėgų nėra. Tai žiemą per šalta, tai vasarą per karšta... Taip ir nepakilome drauge į tą 19 aukštą.

Ar vėliau dar buvote susitikę?

Bitėnuose šventėme Ievos 90-metį. O aš tokia išklibusi, tokia ištižusi, į Rambyną jau sakiau, kad neisiu. Visi ruošėsi ją ant Rambyno kalno sveikinti. Turėjau labai gražias riešines, įdėjau į gražų maišiuką, dar sveikinimą pridėjau ir įdaviau martelei, pasakiau: „Jeigu susitiksite, pasveikinkite Ievą, atsiprašykite, kad aš pati asmeniškai negaliu.“ Gavusi dovaną, pati Ieva paskambino: „Na, vaike, tu vaike, iš kur tokį lobį dabar ištraukei? Kas galėjo šitokį raštą išmegzti?“ Sakau: „Mano dukrytė.“ Pagyrė: „Na tai auksines rankas vaikas turi.“ Ir kiek ji man už tas riešines dėkojo. Kokia buvo patenkinta. Maniau, kad ir karste gulės su tomis riešinėmis, bet pasirodė, kad niekas jų neuždėjo. Turbūt daugiau mes jau ir nebesusitikome.

Kad brolis Endrius mirė, ji tik per kitus sužinojo. Aš paskambinau jai, užuojautą pareiškiau. Ji buvo sakiusi, kad neturi Endriaus nuotraukų. Sakau: „Ponia Ieva, turiu visą albumėlį nuotraukų. Aš Jums jas dovanoju, paimkit.“ Atsakė: „Būtų gerai.“

Sūnui įdaviau tą albumėlį ir medaus, o jis viską nuvežė ir perdavė Ievai. Vakare sulaukiau pačios Ievos skambučio: „Ačiū tau, – sako, – būsiu pamačiusi ir Endriaus namus, kurių, nepamačiau, nes jau nebebuvo jėgų taip toli nuskristi, ir žinai ką – už tai, kad tu prižiūrėjai M. Jankaus muziejų, rūpinaisi juo, kad ir nuotraukų man davei, aš tavo sūnui įdaviau Peru keramikų sukurtą vazą, kurią nusipirkau Niujorke, kai iš Peru buvo atvežta dailės paroda. Vaikščiojau po tą parodą, buvo viskas įdomu, ir man labiausiai patiko ta vaza. Aš ją nusipirkau ir ji parvažiavo sveika iš Peru į Niujorką, iš Niujorko – į Klaipėdą, o dabar tegul būna Bitėnuose. Dabar gyvens Bitėnuose, ten jai ir vieta.“ Dabar turiu Ievą čia. Kiekvieną kartą, kai prieinu prie vazos, galvoju, kad jos rankos lietė, ji ją mylėjo ir tikrai iš širdies man dovanojo. Albumėlis su Endriaus nuotraukomis taip pat vėl pas mane.

Netrukus, vieną ketvirtadienio vakarą, kai Kazelis buvo sanatorijoje, o aš namuose buvau likusi viena, ėmiau jai ir paskambinau. Atsiliepė, bet balsas toks pavargęs. Sakau: „Ieva, gal Jūs blogai jaučiatės?“ Atsakė: „Ne, trupučiuką buvau sunegalavusi, trupučiuką pabuvau ligoninėje, mane apramstė, išleido, sakė, kad nieko rimto – pagulėsit namuose, pabūsit, bet aš neguliu. Neblogai jaučiuosi. Truputį nuovargis yra.“ Ir mes taip gražiai pasikalbėjome, aš dar kartą jai padėkojau už vazą.

Ji rūpinosi kačiukais, kuriuos globojo visą vasarą (ėmė pamestinukus). To pokalbio metu prisiminė: „Ir dabar reikės eiti pašerti juos, niekaip neprisiruošiu paieškoti kokių globos namų – juk ateina žiema, aš jų neturėsiu, kur dėti. Lauke šalta.“ Viskuo ji rūpinosi. Pasakodavo, kad būtinai, būtinai turi rankas į žemę sukišti. Juk sugrįžusi į Lietuvą, įsigijo kolektyvinį sodą ir jame darbavosi, bet paskui jau per sunku buvo. Tai prie įėjimo pasistatė dvi didžiules vazas ir jose nuo pavasario iki rudens vis keisdavo gėles, kad tik rankos būtų žemėje, kad galėtų jausti žemės trauką. Na, ir pakalbėjome, atsisveikinome gražiai.

Penktadienio vakarą pas mus atvažiavo mano sesuo su vyru. Šeštadienį aš kažkaip nevykusiai jaučiausi. Jie sako: „Važiuojam iki Rambyno, nes galbūt daugiau neatvažiuosime – mat, jie irgi širdininkai. Ir mes nuvažiavome. Nuo aikštelės iki Rambyno kalno man buvo taip sunku nueiti, atsirėmiau į tvorą ir vienu metu tarsi viskas aptemo. Galvojau, nejaugi aš čia išvirsiu dabar. Bet nieko, pradėjau kvėpuoti giliau ir pakviečiau visus važiuoti atgal. Koja už kojos vos nužingsniavau iki automobilio. Nuvažiavome iki *kapinikių*, svečiai norėjo jas aplankyti, tad nuėjo, o aš likau automobilyje. Parvažiavus namo, sesuo liepė gultis. Atsiguliau, anūkėlis su savo dukryte – ant kitos sofos, ir – skambutis. Skambutis, kurio metu pranešė, kad Ievos nebėra. Tiesiog negalėjau suprasti, regis, tiek daug dar buvo ką pasakyti, daug ko paklausti, norėjosi dar pabendrauti.

Na, jai smūgis po smūgio buvo – pusbrolis staiga mirė, paskui – Brakas, dailininko Adomo Brako sūnus, brolis Endrius. Viskas susidėjo, susidėjo, per daug buvo, na, ir atsisveikinome su Ievute. O dabar kiekvieno mėnesio 13 dieną nukeliaujame į kapines. Atsikeliame, nei pusryčių nevalgę – nesvarbu, ar vėjas, ar lietus, einame.

Dėkojame už pokalbį.

Kalbėjosi Rūta SUCHODOLSKYTĖ ir
Juozas VERCINKEVIČIUS
2015 m. rugpjūčio 15 d.

Dr. Kazys Napaleonas Kitkauskas: pastatai turi savo istorijas, o mums svarbu išsaugoti tiesą

Mažosios Lietuvos tematika besidominčių, dirbančių ir galinčių dirbti šioje srityje šiandien nėra daug. Tarp daug nuveikusių šioje srityje yra gerbiamas dr. Kazys Napaleonas Kitkauskas, švenčiantis 90 metų jubiliejų.

Gerai pamenu, kai šventėme, pažymėjome dr. K. N. Kitkausko 80-metį, buvo gražus renginys Vilniaus rotušėje, buvo daug gražių žodžių ir įvertinimų jubiliatui. Džiaugėmės, kad turime šalia tokį žmogų, nuosekliai ir kantriai dirbantį Lietuvos ir Mažosios Lietuvos, mūsų kultūros labui. Metų tarpsnis ir tos dienos prabėgo kaip viena akimirka. Ir šiandien vėl minime jubiliejų. Tik dar solidesnį – 90. Tačiau COVID-19 apriboja mūsų bendravimą.

Pagalvojau, kodėl mes gerbiame, vertiname ir branginame šį žmogų? Pirmiausia galbūt dėl jo išminties, santūrumo, nekonfliktiškumo ir sugebėjimo nuosekliai, kantriai siekti tikslo. Ir čia, turbūt ne paskutinėje vietoje yra jubiliato – aukštaičio „nuo *Utenąs*“ – charakteris, lietuvio, patyrusio įvairias priespaudas, bruožus gludinusio šimtmečiais ir išmokusio išgyventi, genetinė tėvų ir senelių, puolelėjusių pavyzdingą vidutinio ūkininko sodybą, šeimos vertybines nuostatas, linija. Visa tai, kas yra gera, su kaupu turi K. N. Kitkauskas.

Dr. Kazys Napaleonas Kitkauskas (centre) Gedimino kalno papėdėje, Vilniuje. Valentino Juraičio nuotr.

Kiekviena Napalio (taip jį vadina vyresnieji kolegos) biografijos eilutė išraiškingai byloja apie save. Nevardysiu jų visų, bet svarbu yra įgyti pagrindai jaunystėje. O siekį mokslui ir žinioms Napaleonas gavo, kaip pats pažymi, Utenos „Saulės“ gimnazijoje. O toliau kelias nuo šiaudinės ir skiedrų pastogės ir šulinio su svirtimi... driekėsi ilgai ir toli. Išvardysiu tik pačius svarbiausius faktus, o ir jų yra daug.

Jis Lietuvos architektas restauratorius, inžinierius statybininkas, kultūros ir visuomenės veikėjas, humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos katalikų mokslų akademijos akademikas, Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos (1990), Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko kultūros premijos (2016) laureatas, pelnęs valstybės ordinų, apdovanojimų.

Sunkūs išbandymai jį pasitiko dar moksleivio suole. 1947 m. jis su kitais moksleiviais suimtas sovietų NKVD, nuteistas 10 m. ir kalintas Mordovijos lageryje. 1954 m. grįžo į Lietuvą. 1960 m. baigė Kauno politechnikos institutą.

Gyvenimą paskyrė pastatų restauravimui, atstatymui, dirbo įvariose šio profilio įstaigose. Tarp jų 23 metus Paminklų konservavimo institute. Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ Architektūros tyrimų skyriaus vadovas.

Suprojektavo Žemutinės pilies Naujojo arsenalo (su S. Lasavicku) ir Vilniaus universiteto bibliotekos knygų saugyklos (su A. Brusoku, A. Švabauskiene) konstrukcines dalis, K. Donelaičio memorialą Tolminkiemyje ir Lazdynėliuose (Karaliaučiaus kraštas), vadovavo Vilniaus arkikatedros tyrimams, jos remonto darbams bei Biržų pilies tilto restauravimo darbams, Vilniaus Žemutinės pilies Didžiųjų kunigaikščių rūmų liekanų architektūros tyrimams. Paskelbė tyrimų medžiagą apie Vilniaus arkikatedrą, jos konservavimą. Buvo Lietuvos valdovų rūmų atstatymo projekto mokslinis vadovas.

Dr. Kazys Napaleonas Kitkauskas. Valentino Juraičio nuotr.

Dr. Kazys Napaleonas Kitkauskas (fotografuoja) Tolminkiemyje, Karaliaučiaus krašte. Valentino Juraičio nuotr.

Iš šių daugybės dr. K. N. Kitkausko darbų plejados reikėtų išskirti du. Tai K. Donelaičio bažnyčios Tolminkiemyje ir Valdovų rūmų Vilniuje atstatymas.

Prisiminsime, kad iš pradžių Tolminkiemio bažnyčios atstatymo tyrinėjimus vykdė, daug pilių atstatymui nusipelnęs architektas Sigitas Lasavickas (suvalkietis, kilęs iš Kalvarijos), bet, būdamas jautraus, nekantraus ir konfliktiško charakterio ypač bendraujant su valdžios atstovais, darbo toliau negalėjo tęsti. O ilgalaikiam darbui reikia kantrybės, atkaklumo, tvirtų nepalaužiamų įsitikinimų ir diplomatiškumo. Ėmęs tęsti šį darbą K. N. Kitkauskas jį sėkmingai įvykdė iki galo.

1989 m. nebeišlikusių K. Donelaičio gimtųjų Lazdynėlių kaimo vietoje K. N. Kitkausko rūpesčiu 1989 m. buvo pasodintas 275-ių, dabar gražiai išaugusių, ąžuoliukų parkas (Poeto 275 jubiliejaus metinėms), o 1990 m. ir jo sukurtas dvikalbis paminklinis akmuo. K. N. Kitkauskas buvo Kristijono Donelaičio draugijos įkūrimo 1992 m. iniciatorius ir jos pirmininkas (iki 2015 m.). 2002 m. išleista išsami dr. K. N. Kitkausko ir jo žmonos dr. Laimutės Kitkauskienės studija „Kristijono DONELAIČIO memorialas Tolminkiemyje“ (jos vertimas į rusų kalbą išleistas 2014 m.).

Kai kilo idėja atstatyti Valdovų rūmus, prisimename, buvo daug kritikuojančių, prisidengiančių didelėmis išlaidomis ir abejonėmis dėl tikroviškumo, autentiškumo. Gal tai buvo siekiai nuslopinti patriotų norą atstatyti Lietuvos valstybingumo simbolį globalėjančiame pasaulyje? Beje, draugija „Pilis“ vienareikšmiškai ir aktyviai gynė rūmų atstatymo idėją.

Tuometinė kultūros ministrė Roma Žakaitienė prisiminė, kad į vieną iš posėdžių atėjo Prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas ir pasakė: „Baikime diskusijas. Valdovų rūmai bus.“ Tuomet visos pelės nutilo ir pasislėpė po šluota, nurimo ir diskusijos, siūlymai sukurti optinę rūmų iliuziją iš prožektorių šviesų.

Prezidentas, vėliau premjero pareigas ėjęs A. M. Brazauskas, tarsi norėdamas įamžinti ir savo vardą, rūmams atstatyti pasirinko patikimą komandą. Vienas iš komandos narių buvo statybininkas Algirdas Vapšys (aukštaitis nuo Zarasų), kurio biografijoje tarp daugelio statinių buvo Lietuvos operos ir baleto teatro rūmai.

Valdovų rūmų paramos fondo valdybai nuo pat jo įkūrimo priklausantis ir jau beveik dešimtmetį fondui vadovaujantis Algirdas Vapšys neslepia, dviprasmiška visuomenės nuomonė apie rūmus jam nėra maloni:

Man skauda dėl tokio visuomenės nusistatymo, visiems dalyvavusiems atkūrimo veikloje skauda. Apšaukė vagimis (buvo įtariamas, kad lėšas neteisėtai naudoja A. Brazausko brolis, statybos įmonės vadovas), tikrino, kai nieko nerado – net atsiprašyti nesugebėjo. O tie, kas garsiausiai šaukė, kad kojos į Valdovų rūmus nekels, visuose renginiuose šiandien lankosi.

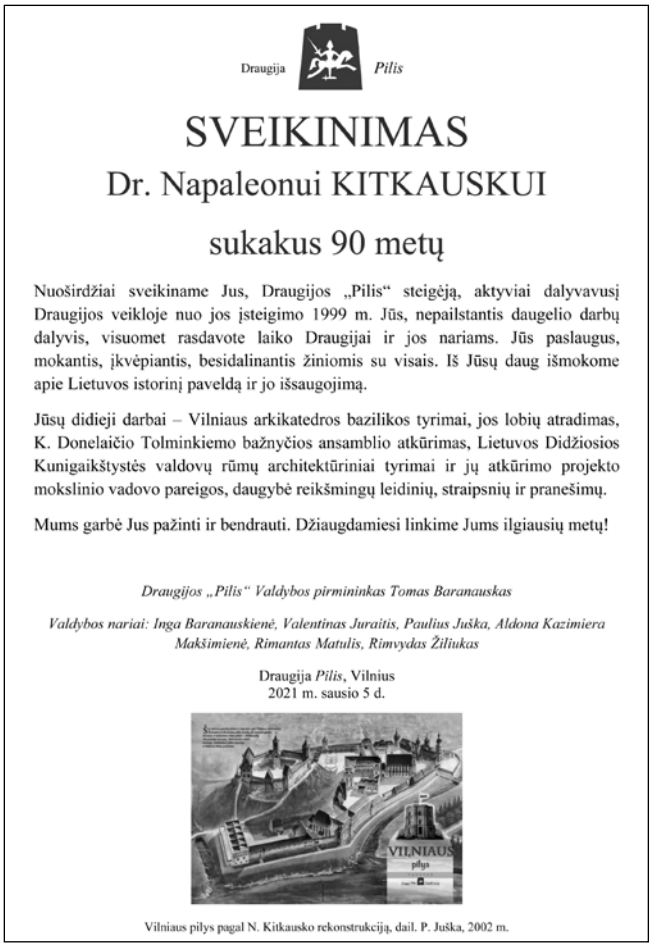

Draugija *Pilis*

SVEIKINIMAS

Dr. Napaleonui KITKAUSKUI

sukakus 90 metų

Nuoširdžiai sveikiname Jus, Draugijos „Pilis“ steigėją, aktyviai dalyvavusį Draugijos veikloje nuo jos įsteigimo 1999 m. Jūs, nepailstantis daugelio darbų dalyvis, visuomet rasdavote laiko Draugijai ir jos nariams. Jūs paslaugus, mokantis, įkvėpiantis, besidalinantis žiniomis su visais. Iš Jūsų daug išmokome apie Lietuvos istorinį paveldą ir jo išsaugojimą.

Jūsų didieji darbai – Vilniaus arkikatedros bazilikos tyrimai, jos lobių atradimas, K. Donelaičio Tolminkiemo bažnyčios ansamblio atkūrimas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų architektūriniai tyrimai ir jų atkūrimo projekto mokslinio vadovo pareigos, daugybė reikšmingų leidinių, straipsnių ir pranešimų.

Mums garbė Jus pažinti ir bendrauti. Džiaugdamiesi linkime Jums ilgiausių metų!

Draugijos „Pilis“ Valdybos pirmininkas Tomas Baranauskas

Valdybos nariai: Inga Baranauskienė, Valentinas Juraitis, Paulius Juška, Aldona Kazimiera Makšimienė, Rimantas Matulis, Rimvydas Žiliukas

Draugija *Pilis*, Vilnius
2021 m. sausio 5 d.

Vilniaus pilys pagal N. Kitkausko rekonstrukciją, dail. P. Juška, 2002 m.

A. Vapšio nuomone, priešiškumas, kurio sulaukė Valdovų rūmų atkūrimo projektas, politinis: „Ne tas iniciatorius statyti pradėjo ir pastatė.“ Lietuvos valdovų rūmų atstatymo projekto moksliniu vadovu buvo pakviestas dirbti dr. K. N. Kitkauskas.

Dr. K. N. Kitkauskas dalyvavo rengiant Valdovų rūmų atkūrimo projektą ir nuo 1987 m. vadovavo Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose išlikusio autento architektūriniams tyrimams, parengė moksliškai pagrįstus ir išsamius šios rezidencijos atkūrimo retrospektyvinius brėžinius, jo vadovaujama architektų grupė kartu su kitais Valdovų rūmų teritoriją ir šios rezidencijos istoriją tyrinėjusiais specialistais sukaupė neįkainojamą nacionalinės reikšmės radinių kolekciją ir kompleksinę informaciją, kuri ateityje leis perrašyti arba gerokai pakoreguoti Lietuvos kultūros, architektūros ir dailės raidos sampratą, chronologiją, – rašoma Valdovų rūmų oficialiame sveikinime jubiliatui.

Dabar, kai prabėgo ne vieneri metai nuo tų diskusijų ir priešiškumo, galima pasidžiaugti, kad dauguma piliečių ir institucijų daug ir nuoširdžiai padirbėjo atstatant Valdovų rūmus. Ir Valdovų rūmai tapo svarbiu kultūros centru, mūsų nacionaliniu pasididžiavimu. Deja, dar nemažai turime nacionalinės svarbos statinių, kurie neužbaigti. Mūsų gėda stadiono statybos – griuvėsiai Šeškinėje, baseinas Lazdynuose, Vilniuje.

Pažįstu aš gerbiamą Napaleoną daug metų. Tačiau artimiau ėmėme bendrauti „Donelaičio“, „Pilies“ draugijų veikloje, kur jis aktyviai dirba iki šiol. Kai ruošiau spaudai savo fotografijų albumą „Nadruva. Donelaičio takais“,

užėjau pas gerb. Napaleoną patarimo. Jis maloniai priėmė savo bute, dar buvo gyva ir jo žmona Laima, ištikima bendražygė ir talkininkė. Napaleonas neskubėdamas leidinio maketą atidžiai peržiūrėjo, minutėlę pagalvojęs pateikė pastabas, ko leidinyje trūksta, ką reikia pataisyti. Nudžiugau, gavęs gerų patarimų, paprastai sunku prisišaukti talkininkų ir sudominti kitus savais darbais, visi skuba, lekia. O Napaleonas yra kitoks. Jis sakė, kad smulkmenų kalbant apie Donelaitį nebūna, mano darbeliui buvo atidus ir geranoriškas.

Dr. K. N. Kitkauskas būdamas ilgametis K. Donelaičio draugijos pirmininkas glaudžiai bendravo su būrų dainiaus giminaičiais užsienyje, sukaupė didelį archyvą, paskelbė daug straipsnių K. Donelaičio tema. Iš jo archyvo gavome vokiečių sudarytus Donelaičio giminės medžio apmatus, tai mums su dr. Algirdu Matulevičiumi leido tęsti tiriamąjį darbą, papildyti ir sukurti leidinį „Donelaičių giminės genealoginis medis 1600–1945 m.“.

Galime pasidžiaugti, kad daugelis darbų, projektų, kuriuose dalyvavo dr. K. N. Kitkauskas sėkmingai veikia ir džiugina visuomenę šiandien – tai Valdovų rūmai su turtinga kultūrine programa. Vilniaus arkikatedros bazilikos tyrinėjimai, atskleidę ir baltiškojo tikėjimo šventovės pradžią.

Šiek tiek problematiškesnis tapo K. Donelaičio memorialinio muziejaus likimas. Muziejus yra kitos valstybės teritorijoje, ir nuo mūsų pastangų ne viskas priklauso. Nerimą kelia ir slenkančio Gedimino kalno būklė. Gal ši problema bus netrukus išspręsta panaudojus didžiules biudžeto lėšas. Kyla klausimas, ar restauruojant Gedimino pilį nežengta atgal? Čia problemų esama nemažai.

Nerimą kelia įtrūkimas šiaurinio bokšto sienoje, rodantis Gedimino kalno slinkimo ženklus. Pasak dr. K. N. Kitkausko, jei nieko nedarysime, bokštas gali nugarmėti į Vilnelę rytoj, o gal po 50 ar 100 metų. Taigi mūsų jubiliato patirtis didžiulė ir darbai dar ne visi užbaigti. Jų turės imtis ir imasi, jau dirba, jaunosios kartos specialistai.

Valentinas JURAITIS, Vilnius

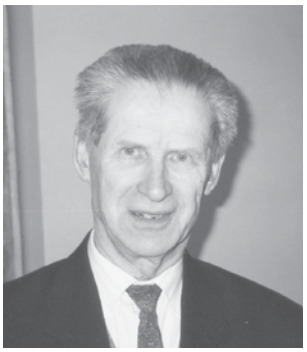

Dr. Kazys Napaleonas KITKAUSKAS, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos akademikas, yra tapęs moraliniu ir kūrybiniu autoritetu ne tik Mažosios Lietuvos bičiuliams, nusipelnęs visų mūsų pagarbos. Labai ačiū jam už veikimą kartu, siekiant, kad visi dori žmonės abipus Nemuno ir Šešupės pripažintų ir vertintų Mažąją Lietuvą.*

Su pagarba –
Vytautas Šilas,
Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininkas

Sveikiname!

Sveikiname Lietuvos žurnalistų draugijos Vilniaus skyriaus pirmininkę Sofiją DAUBARAITĘ gražaus jubiliejaus proga. Kolegos Sofiją pirmiausia gerbia už ilgametį triūsą Vilnijos spaudos baruose. Beveik du dešimtmečius „vargo“ trikalbyje Vilniaus rajono laikraštyje, o kai paklausi, kaip jai sekėsi, tai tik šypsosi ir nieko nesako... Teko Jubiliatei paragauti ir Seimo nario duonos, tiesa, tik vieną kadenciją. Sofija vadovauja mūsų draugijos Vilniaus skyriui. Nors ir čia koronavirusas visiškai sujaukė skyriaus planus, tačiau turime vilčių, kad, pasibaigus šiam košmarui, vėl galėsime normaliai bendrauti.

Linkime mielai Jubiliatei Trakų Dievo Motinos palaimos ir geros kloties!

„Trakų žemės“ ir „Vorutos“ bendradarbiai

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Nauja knyga apie Karšuvos žemės praeitį ir paveldą

Pačioje 2020-ųjų pabaigoje leidykla „Keliautojo žinynas“ išleido istoriko Vytenio Almonaičio knygą „Karšuvos žemė XIII–XIV amžiuje: praeitis ir paveldas“ (ISBN 978-609-8063-18-9). Leidinį sudaro solidžios apimties, maždaug keturių autorinių lankų, mokslo studija, prie kurios pridėtas kiek neįprastas, bet turiningas priedas – Karšuvos žemės teritorijoje užrašytų padavimų rinkinys. Knyga sumaketuota „žaliai“, be didesnių paraščių, tad visa tai telpa į 144 puslapius. Daugiausia lėšų leidybai skyrė ir šiuo sprendimu, matyt, nenusivylė Kultūros paveldo departamentas. Leidėjai rado ir šiuo sunkmečiu ypač pagarbos vertų privačių rėmėjų. Knyga išleista 750 egzempliorių tiražu.

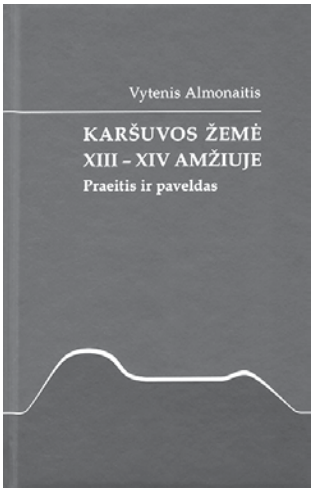

Knygos viršelis

Mokslo studijoje rašoma apie Karšuvos žemės, kurios teritorija apima didžiąją dalį dabartinių Tauragės ir Šilalės rajonų, giliąją praeitį. Nagrinėjami šiame istoriniame regione intensyviai vykusio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) karo su Vokiečių ordinu įvykiai, aptariamos žemės ribos, jos vidinė struktūra, pateikiamas Karšuvoje buvusių pilių ir gyvenviečių sąrašas.

Studijos autorius, docentas dr. Vytenis Almonaitis – yra bene geriausias XIII–XVIII a. egzistavusio Karšuvos teritorinio vieneto (žemės, krašto, valsčiaus) istorijos žinovas Lietuvoje. Tačiau ankstesni kartu su dr. Junona Almonaitiene parengti jo darbai – knygos „Šiaurės Karšuva“, „Pietų Karšuva“ ir kiti – turėjo mokslo taikomųjų darbų formatą. Nežiūrint to, daugelis tyrinėtojų pateikdavo nuorodas į šiuos leidinius ir mokslinio pobūdžio tekstuose. Tad tenka pasidžiaugti, kad autorius vis dėlto pateikė per ilgus metus sukauptas žinias ir mokslo studijos pavidalu. Nors dr. V. Almonaitis yra istorikas medievistas, darbe remiasi ne tik rašytiniais šaltiniais, bet ir archeologinių bei kalbinių tyrimų duomenimis. Taigi studija faktiškai yra tarpdisciplinis darbas. Jo kokybę lemia ir krašto pažinimas. Dr. V. Almonaitis sėkmingai „įdarbina“ Karšuvos žemės teritorijoje esančius paveldo objektus – piliakalnius, kapinynus, senąsias šventvietes, kurie jam „liudija“ praeitį, kaip ir rašytiniai šaltiniai. Vis dėlto labiausiai vertintinas dalykas, kad dr. V. Almonaitis yra vienas pirmųjų tyrinėtojų, parašęs svarbaus LDK teritorinio vieneto istoriją „nuo – iki“. Studijoje nuosekliai, bent paminint ir mažiau reikšmingus įvykius, apžvelgta Karšuvos žemės istorinė raida nuo pirmojo paminėjimo iki laikų, kai ji faktiškai nustojo egzistuoti.

Matyt, ribota studijos apimtis lėmė, kad kai kurios Lietuvos istorijos tyrinėtojams ir mėgėjams rūpinčios temos knygoje liko tik paliestos. Pavyzdžiui, klausimas, ar 1336 m. minimas Trapėnų kraštas lokalizuotinas Karšuvos žemėje, ir po šios knygos išleidimo lieka atviras. Belieka tikėtis, kad ateityje autorius imsis ir šios sudėtingos problemos.

Knygos priede pateikiamas autoriaus ir jo bendražygių užrašytų padavimų rinkinys apie buvusios Karšuvos žemės teritorijoje esančius piliakalnius, šventvietes ir kitus paveldo objektus. Puiku, kad jie perteikti vietos tarme.

Šalia tekstų leidinyje publikuojama apie 40 iliustracijų – paveldo objektų nuotraukų, žemėlapių fragmentų ir schemų. Tarp jų ypatingu informatyvumu išsiskiria autoriaus sudaryta XIII–XIV a. buvusių (ar, manoma, egzistavusių) Karšuvos žemės pilių ir gyvenviečių schema. Tai tarsi antrasis darbo apibendrinimas greta jo išvadų.

Knyga skirta visiems, besidomintiems Lietuvos istorija ir norintiems susipažinti su buvusioje Karšuvos žemėje esančiais, XIII–XIV a. laikotarpį menančiais kultūros paminklais. Naująjį leidinį galima įsigyti VšĮ „Keliautojo žinyno“ internetiniame knygyne (www.keliautojozinynas.lt), jis parduodamas ir daugelyje kitų Lietuvos knygynų.

„Vorutos“ informacija

T. Mauras: *Habent sua fata libelli* (*Knygos turi savo likimus*)

2019 m. pabaigoje pasirodė nauja Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslinių tyrimų ir paveldo rinkinių departamento Rankraščių skyriaus vadovės dr. Ingos Liepaitės bei Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus direktoriaus Antano Verbicko sudaryta ir parengta knyga „Per Tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris“[1].

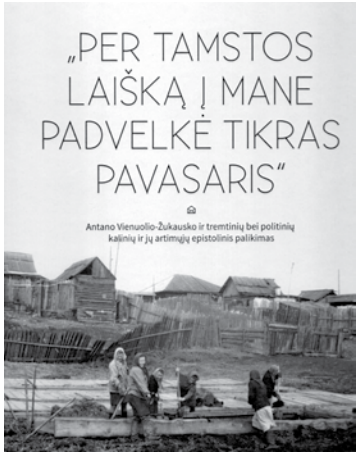

Knygos viršelis

Tai antra šių autorių parengta bendra knyga, pasirodžiusi praėjus trejiems metams po jų ankstesnio darbo – mokslinės studijos „Antano Baranausko asmeninė biblioteka“, skirtos pirmojo memorialinio muziejaus Lietuvoje (Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus Anykščiuose) įkūrimo 1927 m. gegužės 1 d. datai paminėti, pasirodymo 2016 m.

Naujoji knyga – tai didelės apimties (beveik 500 puslapių) šaltinių publikacija, per rašytojo, LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputato A. Vienuolio-Žukausko ir tremtinių, politinių kalinių, jų artimųjų epistolinį palikimą bei jį papildančius dokumentinius šaltinius (arešto, kratų orderius, tardymo protokolus ir kt.) atskleidžianti sudėtingą pokario laikotarpį, skausmingus žmonių likimus, Lietuvai išgyvenant precedento neturintį sovietų okupacijos vykdytą tautos naikinimą.

Anykščių kraštui itin svarbaus leidinio sutiktuvės įvyko 2020 m. vasario 15 d. Anykščių r. savivaldybės Liudvikos ir Stanislovo Didžiulių bibliotekoje, o vasario 20 d. knyga buvo pristatyta Knygų mugėje, vykusioje Lietuvos parodų ir kongresų centre „Litexpo“. Tolimesnius knygos pristatymo skaitytojams planus, deja, nutraukė prasidėjęs epidemijos protrūkis ir ji kol kas nepasiekė platesnio skaitytojų rato.

Knyga iki šiol tebėra vertintojų dėmesio paraštėje. Atgarsio kol kas ji sulaukė tik keliose autorei žinomose publikacijose: Romualdos Suslavičienės tęstiniame straipsnyje „Vladas Nasevičius laiškuose rašytojui Antanui Vienuoliui“[2], Anykščių krašto rašytojo Vygando Račkaičio recenzijoje „Paskelbtas Antano Vienuolio-Žukausko ir tremtinių bei politinių kalinių epistolinis palikimas“[3], straipsnyje „Ką byloja šaltiniai“[4] bei Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus kuratoriaus Tautvydo Kontrimavičiaus straipsnyje „Du kilogramai skausmo ir džiaugsmo ašarų (apie A. Vienuolio ir tremtinių susirašinėjimą ir tai liudijančią Muziejaus knygą)“[5].

Be to, leidinio sudarytojai dr. I. Liepaitė ir A. Verbickas apie knygos pasirodymą yra priminę internetiniame portale *www.15min.lt*. Jie publikavo straipsnį „Kodėl Antanas Vienuolis 1957 m. LSSR Aukščiausiojoje Taryboje nepasakė kalbos, raginančios leisti tremtiniams grįžti į Lietuvą“[6] su nuoroda į savo leidinį „Per Tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris“, kad ištaisytų tame pačiame portale Lietuvos literatūros ir meno archyvo darbuotojos Severijos Subačiūtės straipsnyje „Kaip Antanas Vienuolis 1957 m. LSSR Aukščiausiojoje Taryboje pasakė kalbą, raginančią leisti tremtiniams grįžti į Lietuvą“[7] paskelbtą visuomenę klaidinančią žinią.

„Per Tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris“ – solidus leidinys. Jis įvardytas kaip šaltinių

1 *Per Tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris*: Antano Vienuolio-Žukausko ir tremtinių bei politinių kalinių ir jų artimųjų epistolinis palikimas: šaltinių publikacija, sudarė ir parengė Inga Liepaitė, Antanas Verbickas, Anykščiai: Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 2019, p. 496.

2 Romualda Suslavičienė, „Vladas Nasevičius laiškuose rašytojui Antanui Vienuoliui“, in: *Atspindžiai*, 2020 m. vasario 28 d. Prieiga per internetą – <https://www.etaplius.lt vladas-nasevicius-laiskai-rasytojui-antanui-vienuoliui>.

3 Vygandas Račkaitis, „Paskelbtas Antano Vienuolio-Žukausko ir tremtinių bei politinių kalinių epistolinis palikimas“, in: *Tremtinys*, Nr. 17 (1375), 2020 m. gegužės 8 d.

4 Vygandas Račkaitis, „Ką byloja šaltiniai“, in: *Slaptai.lt*. Prieiga per internetą – <https://slaptai.lt/vygandas-rackaitis-ka-byloja-saltiniai/>.

5 Tautvydas Kontrimavičius, „Du kilogramai skausmo ir džiaugsmo ašarų (apie A. Vienuolio ir tremtinių susirašinėjimą ir tai liudijančią Muziejaus knygą)“, in: *Anykšta*, 2020 m. birželio 13 d., p. 1, 11–12.

6 Dr. Inga Liepaitė, Antanas Verbickas, „Kodėl Antanas Vienuolis 1957 m. LSSR Aukščiausiojoje Taryboje nepasakė kalbos, raginančios leisti tremtiniams grįžti į Lietuvą“, in: *15min.lt*. Prieiga per internetą – <https://www.15min.lt/ar-zinai/naujiena/idomi-lietuva/kodel-a-vienuolis-1957-m-lssr-auksciausiojoje-taryboje-nepasake-kalbos-raginancios-leisti-tremtiniams-grizti-i-lietuva-1162-1285206>.

7 Severija Subačiūtė, „Kaip Antanas Vienuolis 1957 m. LSSR Aukščiausiojoje Taryboje pasakė kalbą, raginančią leisti tremtiniams grįžti į Lietuvą“, in: *15min.lt*. Prieiga per internetą – <https://www.15min.lt/ar-zinai/naujiena/idomi-lietuva/kaip-a-vienuolis-1957-m-lssr-auksciausioje-taryboje-pasake-kalba-raginancia-leisti-tremtiniams-grizti-i-lietuva-1162-1270346>.

publikacija, bet turtingas, išsamus pagalbinis tekstas, atveriantis, išplečiantis epistolinio palikimo turinį bei įvedantis į laiškų istorinį kontekstą, peržengia įprastinės publikacijos rėmus ir tampa moksliniu tremtį liudijančių šaltinių tyrimu. Leidinys ne tik pateikia objektyvų tremties laikmečio paveikslą, bet ir atkuria sukrečiančią tų laikų atmosferą, todėl knyga tampa įdomi ne tik tyrinėtojui, bet ir rašytojo A. Vienuolio biografija ar tremties istorija besidominčiam skaitytojui. Knygoje sukurta puiki leidinio akademinio lygmens ir jo turinio emocinės paveikos skaitytojui dermė.

Leidinio pavadinimu sudarytojai pasirinko emocionalius žodžius – poetinę metaforą – iš tremtinio, anykštėno poeto Kazio Inčiūros laiško rašytojui, LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatui A. Vienuoliui, rašyto 1956 m. balandžio 28 d. iš tremties vietos – Tavdinlago. Pavadinimas – „Per Tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris“ – tampa įvadu ne tik į pagrindinę knygos temą, bet ir nuoroda į emocinį jos pateikimą.

Įžanginiame knygos straipsnyje autoriai, pristatydami tyrinėjimo objektą – tremtinių, politinių kalinių ir jų artimųjų epistolinį palikimą – įvardija ir vieną iš šio leidinio tikslų: atskleisti mažai žinomą, iki šiol beveik netyrinėtą, bet labai reikšmingą rašytojo A. Vienuolio, kaip LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputato, veiklą padedant tremtiniams ir politiniams kaliniams grįžti į tėvynę iš tremties ir įkalinimo vietų bei – kas buvo utopiška, politiškai pavojinga, ir savotiškai donkichotiška – siekiant parlamentinėmis priemonėmis spręsti sovietų valdžios įvykdytos deportacijos padarinius. Straipsnyje aptariama ir LSSR Aukščiausiosios Tarybos sesijai parengtos, bet nepasakytos A. Vienuolio kalbos, skirtos tremtinių grąžinimo į Lietuvą klausimui, istorija.

Knygos sudarytojai minėtame straipsnyje glaustai pristato publikuojamo epistolinio palikimo apimtis, jo saugotojus, apibrėžia chronologines skelbiamų laiškų ribas, pristato adresantus, apibūdindami jų buvusią socialinę padėtį bei santykį su rašytoju A. Vienuoliu.

Leidinio rengėjai atkreipia dėmesį į vieną bendrą publikuojamų laiškų bruožą – lietuviškos spaudos poreikį tremtyje. Nepriklausomai nuo adresantų išsilavinimo, raštingumo lygio, laiškuose šalia kitų prašymų A. Vienuolio buvo prašoma atsiųsti ir lietuviškų knygų, spaudos.

Straipsnyje trumpai aptariama leidinio struktūra ir šaltinių publikacijos metodika, atskirai išdėstomos rankraščių perrašo taisyklės, pagal kurias buvo transkribuojami rankraštiniai tekstai, nes knyga, parengta pagal akademinio teksto reikalavimus, pirmiausia skiriama plačiam skaitytojų ratui.

Informacijos paiešką šaltinių publikacijoje skaitytojui palengvina kruopščiai sudaryta asmenvardžių rodyklė, kurioje beveik 800 asmenybių. Rengėjų dėmesį skaitytojui rodo ir tai, kad leidinyje minimos vietovės (tremties, kalinimo, gyvenamosios ir kt.) pateikiamos dviem variantais – pagal dabartinį bei tuometinį administracinį šalių (Lietuvos, Kazachijos, Rusijos Federacijos) suskirstymą.

Knygą sudaro dvi stambios dalys, kurių pavadinimams paimtos frazės iš A. Vienuolio laiškų, 1949 m. birželio 22 d. ir 1953 m. kovo 26 d. rašytų teisininkui, teisės teoretikui, advokatui, bibliofilui, kolekcininkui, garsiam visuomenės ir kultūros veikėjui, tremtiniui Zigmui Toliušiui. Šių dalių pavadinimai („Kada tik Tamsta atvažiuosi į Anykščius, tada padarysi mums malonumo“ ir „Jei žmonių sielvartas rūktų kaip dūmas, tai per miglas žmogus žmogaus neįžiūrėtų“) parinkti neatsitiktinai. Jie atskleidžia A. Vienuolio emocinį santykį su adresantais (Z. Toliušiu (susirašinėjimui su juo knygos autoriai skyrė atskirą dalį) bei su kitais – pažįstamais ir nepažįstamais, su giminėmis ir svetimais žmonėmis, su mylimu sūnumi Stasiuku – 31 antrosios dalies adresantu) ir pratęsia knygos pavadinimo liniją, pabrėždami A. Vienuoliui būdingą aukštaitišką emocingumą, jautrumą ir leidinio temos skaudumą.

Publikacijos rengėjams pavyko įvairių Lietuvos atminties institucijų – Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyno, Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos ypatingojo archyvo VRM dokumentų skyriaus, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus, Maironio lietuvių literatūros muziejaus, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus – fonduose bei privataus asmens archyve surasti 34 adresantų (neskaičiuojant A. Vienuolio-Žukausko) 175 epistolinio palikimo egzempliorius: laiškus, atvirlaiškius, telegramas, sveikinimus ir kt.

Šios paieškos pareikalavo daug pastangų, nes pasitaikė atvejų, kai laiškų lakštai ir jų priedai (fotografijos, sveikinimai) buvo saugomi skirtingose atminties institucijose, todėl reikėjo didelės atidos juos susiejant, sugrąžinant į buvusį kontekstą.

Iš kai kurių adresantų A. Vienuolis gavo tik po vieną ar keletą laiškų, su kitais vyko intensyvi korespondencija. Iš tų, su kuriais nuo tarpukario Lietuvos laikų buvo bendrauta ar kartu dirbta (teisininko Z. Toliušio, poeto K. Inčiūros, žurnalisto Juozo Keliuočio, gydytojo Vlado Mongirdo, valstybininko Vlado Nasevičiaus, finansininko Stasio Paulausko, sūnaus Stasio Žukausko, provizoriaus Juozo Adomėno) gauta nuo 10 iki 17 laiškų.

Tyrinėto epistolinio palikimo bei jį lydinčių dokumentų chronologinės ribos – 1944–1957 m. Šio laikotarpio pradžia (1944–1945) paženklinta asmeniniu rašytojo A. Vienuolio rūpesčiu. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje publikacijos rengėjai rado dešimt A. Vienuolio sūnaus Stasio Žukausko laiškų, tėvui rašytų praėjus trejiems metams po jo arešto

1941 m. birželio 14 d. Rašytojas dėjo visas pastangas, kad galėtų iš Rusijos kalėjimų išlaisvinti ir susigrąžinti savo sūnų, kuris į Lietuvą buvo atvežtas 1945 m. pradžioje, o paleistas į laisvę 1945 m. viduryje.

Tikėtina, kad skaudi asmeninė patirtis ir sunkūs išgyvenimai rašytojui buvo paskata tapti „tremtinių konsulu ir advokatu“[8], 1947 m. išrinkus jį LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu. Pagal surastą epistolinį tremtinių, politinių kalinių bei jų artimųjų palikimą, susirašinėjimas su A. Vienuoliu prasidėjo 1949 m., o intensyviausiai vyko 1955–1957 m., praėjus keleriems metams po diktatoriaus Stalino mirties.

Rengiant epistolinį palikimą publikavimui, buvo laikomasi prof. Domo Kauno ir Audronės Matijošienės parengtų perrašo taisyklių, pagal kurias buvo transkribuojami rankraštiniai tekstai. Pasak knygos rengėjų, tekstą buvo siekiama pateikti taip, kad jis būtų kuo artimesnis originalui.

Perrašant stengtasi išsaugoti individualios rašybos ypatybes – sakinių sintaksę, leksiką, grafinį teksto išdėstymą, net paliekant skyrybos, rašybos, gramatikos ar žodyno klaidas. Tuo būdu buvo siekiama išlaikyti teksto autentiškumą, perteikti adresantų individualią kalbėseną. Siekiant atspindėti laikmečio dvasią, palikta to meto dokumentuose vartota terminija. Didžioji laiškų dalis skelbiama pirmą kartą. Laiškus papildančių šaltinių – įvairių dokumentų – paskelbtos faksimilės.

Autoriai siekė identifikuoti kiekvieną adresantą, todėl prieš laiškų publikaciją dedama jo biograma. Biogramos parengtos remiantis tremties, baudžiamosios ar operatyvinio stebėjimo bylos medžiaga ir papildytos faktais iš kitų šaltinių: pačių adresantų, kitų tremtinių, rezistencinės kovos dalyvių atsiminimų, rašytojų parengtų biografinių apybraižų, įvairių enciklopedinių žodynų ir kitų informacinių leidinių.

Svarbus biogramos papildymo ar patikslinimo šaltinis buvo tremtinių ir politinių kalinių artimieji. Su kai kuriais buvo bendrauta tiesiogiai, su kitais – elektroninių susirašinėjimų keliu, kai kuriais atvejais – telefonu. Artimųjų paieška buvo nematomas, leidinio rengimo kontekste likęs, bet svarbus darbas, nes, iš vienos pusės – suteikė niekur nefiksuotos informacijos leidinio rengėjams, iš kitos pusės – suteikė naujų žinių artimiesiems apie jiems brangius žmones.

Knygos įžanginį straipsnį ir laiškų publikacijas lydi 756 leidinio sudarytojų su nepaprasta atida parengti išsamūs komentarai. Komentuojami visi laiškuose minimi asmenvardžiai, vietovardžiai, šaltiniai, įvykiai ir kt. Dažnu atveju komentarų apimtis yra kelis kartus didesnė už patį laišką. Komentarai jį atveria skaitytojui, suteikdami galimybę įsigilinti į iš pirmo žvilgsnio nereikšmingu laikyto laiško tekstą, daro jį informatyvų ir aktualų. Komentarai palengvina korespondavimo konteksto bei laikmečio suvokimą, padeda išlaikyti skaitytojo dėmesį, nes šis leidinys nėra greito skaitymo knyga.

Reikšmingas yra knygos sudarytojų pasirinktas epistolinį palikimą lydinčių dokumentų publikavimas. Jie pateikiami atskirai po vieną lape arba, jei dokumentų formatas yra mažesnis, jie grupuojami, bet neįterpiami į tekstą. Toks pateikimas liudija pagarbą dokumentui, kaip artefaktui, suteikia leidiniui išskirtinumo. Pagarbus požiūris į dokumentą drauge ugdo ir skaitymo kultūrą.

Leidinio rengėjai kėlė aukštus reikalavimus knygos išvaizdai. Šaltinių publikacijai pasirinktas netradicinis sprendimas, puikiai derinantis tarpusavyje išorinius ir vidinius knygos elementus. Nestandartinis leidinio formatas atitinka solidų akademinį knygos turinį, jo apimtis.

Ypatingas dėmesys skirtas viršeliui – knygos veidui. Negrožinei knygai labai svarbu pavadinimas, todėl neatsitiktinai autoriai pavadinimu pasirenka emocingą citatą („Per Tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris“) iš tremtinio K. Inčiūros laiško, kurio faksimilinis fragmentas su šiais žodžiais atkartojamas galiniame viršelyje. Viršelis skamba kaip tekstas. Taip sukuriamas knygos vientisumo pojūtis, jos vidinio teksto ir išorinių elementų dermė.

Leidinio dizainas apgalvotas iki smulkmenų – nuo skaitytojo akiai nepastebimų knygos grafikos elementų iki jo dėmesiui skirtų detalių. Jų pasirinkimas apgalvotas, knygoje nėra nieko atsitiktinio. Net viršelyje ir antraštiniame lape esantis vokelio ženklas, siejamas su paantrašte (informacija apie publikuojamus šaltinius – laiškus), tapęs puslapių numeracijos žymekliu, dekoratyviai atkartoja laiško motyvą kaip nuorodą į publikuojamus šaltinius.

Knyga, išsiskirianti iš šiandieninio spaudinių srauto ir nepriekaištinga poligrafija, parengta su didele atida ir subtiliu meniniu skoniu. Apie ją galima kalbėti kaip apie meno kūrinį. Estetine prasme tai prabangi knyga.

Leidinio pristatyme Anykščiuose prof. D. Kaunas sakė, kad ši knyga yra ne eiliniam skaitytojui, kad jos kelias pas skaitytoją bus ilgas.

Išraiškingas knygos dizainas palengvins skaitytojo pažintį su šiuo moksliniu veikalu. Atverti šią knygą skaitytojui galėtų padėti ir mokykla. Talentingam mokytojui šis leidinys gali tapti kompleksiniu istorijos vadovėliu, profesionaliai pristatančiu tremties laikotarpį. Pakanka keleto laiškų su juos lydinčiais papildomais dokumentais ir išsamiais sudarytojų parengtais komentarais, kad atsiskleistų ir autentiška tremties išgyvenimų istorija, ir sovietinės okupacijos laikotarpio realybė.

Tikros knygos turi savo likimus. Skaitytojas atras šią jautriu pavadinimu į jį besikreipiančią knygą. Sulauks ji ir knygotyrininkų dėmesio. Likimas būna palankus ilgaamžėms knygoms.

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė, Anykščiai

[8] *Per Tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris, op. cit.,* p. 14.

Tėviškės aušra

Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Nr. 1 (62) 2021 m. kovas

Lietuviai etninėse žemėse

Gimtieji Galčiūnų ir Miknabalio kaimai

Irena ZALECKIENĖ,
Trakai

Jau ne pirmą dieną sėdu prie kompiuterio rašyti ir vis nepavyksta. Kai sutinku mokytoją Malviną Miškinienę, labai nejaukiai jaučiuosi. Iš Gervėčių valsčiaus, Girių kaimo, kilusi ponia Malvina rašo daug, jau ne vieną knygą parašė[1], ir aš labai žaviuosi jos elegantiškumu, kūryba, lietuvybės skleidimu ir mūsų krašto[2] žodyno surinkimu. Tai Ji mūsų vaikams ir vaikaičiams palieka didelį mūsų krašto lietuvių kalbos tarmės lobyną. Ir ji jau nebe pirmą kartą prašo, kad parašyčiau apie savo gimtųjų Galčiūnų ir Miknabalio kaimų tradicijas, papročius ir valgius. Taigi pamėginsiu prisiminti ir keliais žodžiais aprašyti, kaip gyvenome, ką valgėme mes ir ką mano nuostabioji, darbščioji mamytė gamino.

Savo gyvenimo kelią pradėjau labai dideliame Galčiūnų kaime. Nors visiems vaikystėje atrodo, kad ir jų vienkiemis nemažas. Kaimas buvo gal pusantro, o gal kilometro ilgio, linksma būdavo eiti per Galčiūnus – visi pažįstami, o jeigu ir nepažįstami, tai vis tiek vaikai turėjo su visais sveikintis, nesvarbu, iš kokio kaimo bebūtų žmogus. Nors gimiau Galčiūnuose, augau Miknabalyje (dokumentuose liko Galčiūnų k. pavadinimas), nes po Galčiūnuose kilusio gaisro 14 kaimo gyventojų pasistatė namus Miknabalyje

Bazevičių šeima Galčiūnų kaime, apie 1951–1952 m. Sėdi (iš kairės): mama Janina Kulytė-Bazevičienė su broliuku Juozuku ant kelių, močiutė Emilija Mažeikaitė-Bazevičienė, tėtis Juozas Bazevičius. Stovi (iš kairės) sesės Irena ir Marytė. Nuotr. iš Irenos Bazevičiūtės-Zaleckienės asmeninio archyvo

[1] Malvina Miškinienė (g. 1926 m. gegužės 13 d. Girių k., Gervėčių valsč.) kuria eilėraščius, apsakymus, apybraižas, renka tarmiškus Gervėčių krašto žodžius, dainas, pasakas. Kūryba publikuota Trakų rajono laikraščiuose „Galvė“, „Trakų žemė“, Gervėčių klubo laikraštyje „Lietuvių godos“, Trakų rajono literatų almanachuose „Trakuvos poezija“ (2004), „Trakuvos literatų kūryba“ (2010), „Trakų krašto literatai“ (2015). Išleido eilėraščių knygelę vaikams „Nendrinė kepurė“ (2005), eilėraščių ir atsiminimų knygas „Mano Gervėčiai“ (2005), „Lietuviais esame mes gimę“ (2008) (už pastarąją knygą jai suteiktas XII Rytų Lietuvos literatų konkurso laureatės vardas), Gervėčių krašto folkloro knygą „Iš momulės kupero“ (2012; papild. – 2013), „Kas giesmėn netilpo“ (2016), ir „Skruzdėlytės smalsuolytės nuotykiai“ (2016). Už lietuvybės saugojimą ir ugdymą apdovanota Lietuvos Respublikos ambasados Baltarusijoje (2005), Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (2007), Gervėčių krašto lietuvių bendruomenės padėkos raštais. 2013 m. gavo 2-ojo laipsnio medalį „Už nuopelnus Vilniui ir Tautai“. Žr. *Trakų krašto literatai – 20*, sud. Teresė Balkutė-Zolotuchinienė, Rūta Minkevičienė, Irma Stadalnykaitė, Trakai: Voruta, 2020, p. 98.

[2] Irena Zaleckienė 1945 m. spalio 28 d. gimė lietuviškame Galčiūnų kaime, Gervėčių seniūnijoje (buv. Vilniaus apskr., dab. Baltarusija).

Janina Kulytė-Bazevičienė, apie 1939 m. Vieta nežinoma, gali būti Prahoje arba Varšuvoje. Nuotr. iš Irenos Bazevičiūtės-Zaleckienės asmeninio archyvo

(mes taip pat), dalis liko gyventi Galčiūnuose, o kiti persikėlė į Paluošį ir Golius. Jau apie 40 metų nebėra Miknabalio nė žymės, bet tebeprisimenu, kaip gražiai ir draugiškai visi bendravome.

Mūsų šeima buvo 8 narių, o anksčiau jų buvo net 11. Mano tėvelių Janinos ir Juozo Bazevičių namuose meilės, šilumos ir vietos visiems užteko, drauge gyveno senelė Emilija ir senelis Andrius. Turiu dvi seses – Marytę ir Vladutę, brolis Vladas mus anksti paliko. Po karo nebegrįžo tėvelio brolis Bolius, tad jo žmona Verutė su dviem vaikais – Jonuku ir Zosyte – taip pat gyveno pas mus. Mano tėvelis ilgai ieškojo savo brolio, buvo nuvykęs į Lenkiją, bet taip ir nesužinojome, kur šis pradingo. Tėvelis globojo ir pabėgėlius iš Rusijos, o aš jiems pirkdavau duoną ir kilkę (silkės gauti būdavo sudėtinga). Šiuos pirkinius tekdavo nešti 5 kilometrus, tai mes, vaikai, eidami iš Gervėčių mokyklos, dar ir patys pasivaišindavome, bet visada tėčiui pasakydavau, kiek suvalgėme kilkių.

Turėjome didelį sodą ir daug bičių, nemažą ūkį, darbo išties buvo, tad visi dirbome. Tėtė nei pats miegojo, nei mums leido, nieks su niekuo nesiginčijo. Darbai turėjo būti padaryti ir viskas.

Vasarą mes, vaikai, itin daug dirbdavome, ganydavome gyvulius, pjaudavome rugius, raudavome linus ir žolę kolūkio laukuose, rudenį kasdavome savo ir kolūkio bulves. Vasaros pabaigoje ir rudens pradžioje, prinokus ir krentant obuoliams, jų prisirinkę (po 2 ar 3 krepšius kas dieną), turėdavome supjaustyti, suverti ant siūlų ir išdžiovinti (džiovindavome lauke ant šatrų, po plonomis lininėmis paklodėmis, kad musės neįlįstų). Taip ir prisidžiovindavome 3 ar 4 maišus obuolių, 1 kriaušių, 1 mažą maišelį vyšnių ir 1 maišelį slyvų. Maišai buvo laikomi ant krosnies, pakrosnyje – dviem plačiomis lentomis uždengtoje gilioje, iki grindų, ir gana plačioje duobėje prie krosnies sienos, o tai mums, vaikams, buvo labai paranku, ypač vėlyvuoju rudens metu. Vakarais, užlipę pasišildyti ir pasiklausyti močiutės pasakų, kurį nors maišelį atsirišdavome ir pasisemdavome gamtos ir savo triūso vaisių.

Taip pat sode augo 6 šermukšniai, tėtės pasodinti (gimus kiekvienam vaikui), prisiskynę ir jų šakelyčių, sukabindavome po stogu, ant aukšto, mat, įšalusios šermukšnio uogos labai skanios. Ant aukšto laikydavome ir daug žalių obuolių, žiemą jie taip pat

Janina ir Juozas Bazevičiai su dukromis Maryte (kairėje) ir Irena bei sūnumi Vladu savo sode Galčiūnų kaime (Miknabalyje), apie 1961–1963 m. Nuotr. iš Irenos Bazevičiūtės-Zaleckienės asmeninio archyvo

Gervėčių Švč. Trejybės bažnyčia. Vytauto Žemaičio nuotr.

įšaldavo. Vis dėlto vaisiai ir uogos būdavo džiovinami ne vien tik vaikams smaguriauti, bet ir visai šeimai sriubai gaminti.

Mama pati gamino naminius makaronus, sūdė grybus, sūdė obuolius, raugino kopūstus, agurkus, burokus, kepė duoną. Ir ne po kibiriuką, o po pilnas statines. Labai skanios būdavo sūdytos žaliuokės ir rudmėsės. Pieno produktų namuose irgi būdavo beveik visada, nes turėjome 2, o vėliau 3 karvutes. Ryte mama visada kepdavo blynus: užmaišydavo juos iš vakaro ir palikdavo ant *pripečko* (prieždos[3]). Sutarkuodavo bulves, įdėdavo miltų, kefyro, grietinės. Krosnis dar iš vakaro būdavo paruošiama kūrenti, todėl prieš eidami į mokyklą mes visi pavalgydavome šiltų skanių blynų.

Pietums vasaros metu mamytė kasdien virdavo dvi sriubas, viena iš jų būdavo burokėlių, kopūstų, žirnių, agurkinė arba grybinė, ją virdavo su mėsa. Tėtis ar močiutė visiems po gabaliuką išdalydavo mėsą ir valgydavome ją su kopūstais, bulvėmis. Kita sriuba būdavo naminių makaronų su vaisiais, uogomis (obuoliais, kriaušėmis, vyšniomis). Ji būdavo labai skani ir tikdavo vasaros metui, nes būdavo valgoma šalta.

Auginome avis, tėtė žiemą jas pjaudavo. Aš labai nemėgau blynų, keptų ant lajaus, ir apskritai nemėgau avienos, ji man strigdavo burnoje, nors karštas kugelis su aviena buvo skanus. Labai nenorėdavau kopūstų sriubos su aviena, o žiemą ją dažnai virdavo. Mėsą troškindavo su bulvėmis arba su grybais, kartais su kopūstais. Meniu keisdavosi.

Vakarienei visada būdavo verdamos bulvės arba *zacirka* (kukulienė). Bulves valgydavome su pienu, kefyru arba kopūstais, pagardintais svogūnais ir aliejumi, raugintais agurkais. Grybai buvo valgomi tik per pietus ar pusryčius. Puodas didelis, kad visi pavalgytų.

Labai nuostabus buvo *kugelis* (plokštainis) su perlinėmis kruopomis, o jį gamino taip: tarkuotas bulves ir pašutintas perlines kruopas užplikydavo virtu pienu su sviestu, o kartais ir spirgiukais. Keptas krosnyje kugelis itin skanus, nors krosnyje kepti daug skanesni visi valgiai. Blynams gamino padažą – *veraščeką* – iš miltų, lašinukų, kiaušinių ir svogūnų. Man taip pat labai patikdavo maži tarkuotų bulvių kamuoliukai, virti piene, arba su spirgučiais.

Kartą mamytė, išvykdama pas gimines, mums nurodė darbus, kuriuos mes turėsime atlikti. Man teko tvarkyti gyvulius ir kambarius, o mano sesei Marytei kepti blynus ir virti pietus. Mama įspėjo, kad viename puoduke yra sudaužytų kiaušinių, kuriuos turime iškepti su lašinukais, kai gaminsime *veraščeką* blynams. Kai Marytė jau buvo bebaigianti kepti, aš įlėkiau į virtuvę, o ji paprašė, kad paduočiau puoduką su kiaušiniais. Aš greitai ištraukiau puoduką ir padaviau sesutei. Tik vėliau supratome, kad netyčia sumaišiau puodukus ir padaviau puoduką su medumi, o mano sesutė greitai ant lašinių užpylė „paduotus

[3] Priežda – vieta prieš kepamosios krosnies angą. Žr. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą – <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>.

kiaušinius“. Patiekalas paruoštas. Tėtis grįžo pašienavęs, o mes, rūpestingos naujos šeimininkės, šiukšt keptuvę su lašiniais ir „medaus kiaušiniais“ ant stalo prie blynų. Tėtis kviečia ir mus valgyti, kantriai laukia, kol mes paimsime blyną ir padažysime *veraščeke*, nori juoktis, bet vyriukas laikosi. Netrukus klausia:

– Nu, gaspadinės, ką čia kepėte?

– Oi, oi, o, tėti, mes tikriausiai sumaišėme puodukus...

Tėtė nesibarė, bet liepė atnešti jam grietinės su pienu, o mums paliko valgyti lašinius su medumi. Tėčiui išėjus, viską nunešėme į tvartą ir sumaišėme su ėdalu.

Mama kepdavo duoną ir pyragus, o per šventes prikepdavo ir pyragėlių su aguonomis, grybais, obuoliais. Nors visai šeimynai kas dieną reikėdavo daug prigaminti, jos ruošiamas maistas buvo labai skanus, nebuvo *plytų* (viryklių), bet iš krosnies ištrauktas maistas – visad šiltas ir gerai iššutęs.

Noriu parašyti apie savo nuostabų Miknabalio vienkiemį. Kokie gražūs ir geri ten gyveno žmonės. Mūsų Miknabalio vienkiemyje buvo 14 namų. Kiekviename name buvo po 4 ir daugiau vaikų.

Su džiugesiu prisimenu šeštadienius. Šeštadienį turėdavome išplauti virtuvę, kambarius ir iššluoti visą kiemą, kuris buvo nemažas, tačiau po to būdavo ir linksmybių, vykdavo gražios, smagios vakaronės. Šiame vienkiemyje buvo 4 didelės pirtys, todėl kiekvieną šeštadienį kaimynai vienas pas kitą eidavo į pirtį. Tėvelis pirtį užkurdavo anksti, nes reikėjo gerai ją įšildyti ir prisinešti vandens, o mums, vaikams, reikėdavo pakviesti visus kaimynus. Tėtis kiekvieną kartą sakydavo, kad, pirmą kartą nuėję pas kaimynus, kviestume tik vyrus:

– Vyrai, eikite, o moterų neimkite!

O vėliau bėgtume kviesti moterų, dar vėliau vaikų. Džiaugdavomės išgirdę, kad reikės pas kiekvieną kaimyną 3 kartus nubėgti, nes visur gyvena draugai. Bet prieš eidami į pirtį turėdavome daug darbų atlikti, todėl, kad dar liktų laiko žaidimams, bėgdavome kviesti keturiese, pasidalinę kaimynus, ir dar lenktyniaudami, kas greičiau, nes namuose laukė darbai. Pakvietę kaimynus, turėjome tėvams pasakyti, jeigu kas nors negali ateiti.

Mūsų pirtis buvo didelė, priepirtis irgi, nes minant linus tilpdavo 18 moterų, o kiekviena dar turėdavo savo gražias stakles linams minti. Vyrai į pirtį eidavo pirmiausia, jiems grįžus eidavo moterys su vaikais. Moterys su vaikais visada pas mus laukdavo, vaikai labai norėdavo pas mus ateiti, nes mano tėveliai buvo labai vaišingi, mamytė visada vaikams paruošdavo visą kibirą saldaus gėrimo, medaus duodavo, nes visą žiemą lydydavo krosnyje medaus korius. Vašką lydydavo, kad galėtų kitam sezonui nusipirkti naujų vaško lapų bitėms medui nešti. Kiek nuveždavo lydyto vaško, tiek galėdavo nusipirkti vaško lapų.

Pusseserės Juzytės Lukaitytės-Laurinavičienės ir Juozo Laurinavičiaus vestuvės Galčiūnų kaime, apie 1958 m. Nuotr. iš Irenos Bazevičiūtės-Zaleckienės asmeninio archyvo

Vaško lydymas – kruopštus darbas, jam atlikti reikia turėti kantrybės.

Po pirties vyrai užeidavo pas mus, o moterys su vaikais eidavo į pirtį. Moterys pirtyje vis surasdavo savo vyrų paliktų daiktų, nes dažnas, persirengęs švariais drabužiais, nešvarius palikdavęs, būdavo, kad po kelių dienų ateidavo žmonos ieškoti vyrų pamestų drabužių, o kartais tik kitą šeštadienį surasdavo. Į pirtį visos moterys kibirėliuose atsinešdavo namuose pasidaryto šarmo iš medžio pelenų ir žolelių plaukams plauti.

Linksmiausia būdavo, kai grįždavome iš pirties. Tada mūsų namo stogas kilnodavosi nuo gražių lietuviškų dainų skambesio, taip gražiai mūsų tėveliai dainuodavo dainas „Ant kalno mūrai“, „Aš Lietuvos kareivėlis“, „Aš esu žmogus“, „Apie mūsų nuostabiausius lakūnus Darių ir Girėną“, „Mažam kambarėlyje“, mokėjo ne vieną lenkišką, rusišką, ukrainietišką dainą. Jau beeidami iš pirties girdėdavome skambančias lietuviškas dainas, o dainuodavo labai gražiai. Savickai, Rinkevičiai, Petravičiai, Lukaičiai, Bazevičiai, Laurinavičiai, Kuliai turėjo nuostabius balsus.

Kartais prisėsdavo ir moterys padainuoti, bet jos skubėdavo į namus, nes vienai reikėdavo dar tešlą blynams ar pyragui užmaišyti, kitai į krosnį malkų prikrauti ir visokius kitokius namų ruošos darbus atlikti, o ir vaikai jau miego norėdavo. Kartais vyrai dainuodavo iki ryto, mamytė ryte tėčio klausdavo:

– Tai turbūt ne dėl mano *braškės*[4] taip ilgai miego nenorėjote?

Aš niekada negirdėjau, kad vyrai keiksmažodžiais kalbėtų, bartųsi ir ką nors negražaus apie kaimynus, žmonas ar vaikus sakytų. Neteko girdėti, kad tėtė keiktųsi ar nedorai kalbėtų. Žmonės gerbė vienas kitą, neturėjo laiko plepalams ir visokioms nesąmonėms. Darbas visada žmonėms teikdavo džiaugsmo, gausindavo šeimos aruodą ir stiprindavo tarpusavio bendradarbiavimą. Vaikai mylėjo tėvus ir suprato, kad tik darbas žmogų ugdo ir paruošia gyvenimui, visokiems gyvenimo netikėtumams (gaila, kad dabar civilizacijos tobulumas užgožia žmogiškumo vertybes). Buvo sunku vasarą, pavasarį, žiemą, rudenį, bet pareiga padėti ir palengvinti tėvų gyvenimą vertė vaikus, net ir suaugus, padėti tėvams nudirbti visus darbus.

Labai patiko man ir gegužinės. Pas Savickus gegužinės vykdavo visą mėnesį, tai mums, vaikams, reikėdavo suspėti iki gegužinės gyvulius parvaryti namo. Ganėme visi iš eilės pagal gyvulių galvas (tiek dienų, kiek gyvulių turėdavome), todėl eilė sukosi gana greitai. Nakčiai gyvulių lauke nepalikdavo, nes miškuose būdavo vilkų ir trūkdavo ganiavos. Visi turėjo savo pievas, bet žolę pjaudavo ir ruošdavo šieną žiemai, todėl reikėdavo ganyti pamiškėse, apleistuose ir nederlinguose dirvonuose.

Darbų būdavo daug: bulvių iš rūsio prinešti, vandens, malkų atnešti, uždaryti žąsis, vištas, avis, dar ir mamai padėti karves pamelžti, o padūkti labai rūpėjo, todėl stengėmės labai greitai suktis, o po darbų bėgte į gegužinę. Kol tėvai susirinkdavo, mes apie kluoną 10 ir daugiau ratų padarydavome gainiodami vieni kitus arba žaisdami slėpynes. Žaidimų prisigalvodavome visokių, kartais net daržus išmindydavome, o kad mums nekliūtų, grėbliu savo pėdas anuliuodavome. Buvome padūkę, bet tvarkos labai žiūrėjome.

Per pamaldas jau norėdavosi miego, bet senelis Savickas buvo griežtas ir visiems liepdavo garsiai melstis. Per gegužines mus išmokė lietuviškų ir lenkiškų maldų, lenkiškų reikėjo išmokti, nes bažnyčioje buvo kunigas lenkas, sakydavęs, kad Dievas lietuviškų maldų nesupranta. Mes vaikai tyliai svarstėme, kiek gi kalbų moka Dievas, o tėvai aiškino, kad Dievas mato ir girdi mūsų visas kalbas ir prašymus.

Rudenį, kai kasamos bulvės, kaimynas kaimynui išardavo vagas, daug neardavo, nes jas kasdavo iš mokyklos grįžę vaikai, kurie dažnai dėl šios priežasties ir į mokyklą nebuvo leidžiami. Saulei leidžiantis, jeigu jau savo nukasi, tai gali greitai su savo krepšiais nubėgti ir kaimynams padėti, nes matėsi, kas dar kasa. Dažnai vieni kitiems padėdavo. Vieni kitiems skolindavo miltus, duoną, bulves, lašinius, kiaušinius. Sąžiningai vieni kitiems ir atiduodavo. Tėtė mūsų ligoniams nemokamai duodavo stiklinę medaus (ji buvo nedidelė – gal 100, o gal 150 g).

Pamestus daiktus galėdavai rasti ir po mėnesio, mano tėtis dažnai kirvį, pjūklą ar švarką palikdavo miške, kai malkoms nešdavo nedidelius rąstus, bet po kurio laiko paliktą daiktą pats atsinešdavo arba kaimynas atnešdavo. Šiais laikais būtų nuogas ir basas.

Mes, vaikai, kai laisvadieniais ar per šventes ganydavome karves, per pietus jas turėdavome suvaryti į tvartus. Bet vos tik seneliai ir tėvai nueidavo į bažnyčią, mes, pabuvę musėmis ir vabalais, kad karvės užrietę uodegas bėgtų į namus, neišlaikydavome jų iki pietų ir suvarydavome į tvartus, o tada bėgdavome žaisti.

[4] Braškė – gėrimas, kurį gaminant į medumi pasaldintą vandenį dedamos mielės. Aut. pastaba.

PATVIRTINTA Lietuvių švietimo draugijos ,,Rytas“
valdybos 2011 m. vasario 10 d. nutarimo prot. Nr. 1

Stanislovo Rapolionio premijos skyrimo NUOSTATAI

1. Vienas ryškiausių XVI a. Lietuvos šviesuolių buvo Stanislovas Rapolionis, kilęs iš Eišiškių apylinkių, profesoriavęs Karaliaučiaus universitete, senosios lietuvių raštijos kūrėjas, kultūros veikėjas. Stanislovo Rapolionio darbai skatinamai veikė kitus lietuvių raštijos pradininkus.

2. Lietuvių švietimo draugija ,,Rytas“ skiria kasmetinę Stanislovo Rapolionio premiją.

PREMIJOS SKYRIMO TIKSLAS

3. Skatinti mokytojų, kultūros ir meno veikėjų literatūrinę veiklą, tautinį ugdymą, Pietryčių Lietuvos istorinės praeities studijavimą.

PREMIJOS SKYRIMO SĄLYGOS

4. Kūrybiniai darbai ir mokyklų bendruomenių bei nevyriausybinių organizacijų siūlymai premijai gauti pateikiami Lietuvių švietimo draugijos ,,Rytas“ valdybai iki balandžio mėnesio 20 dienos adresu:

Juodžių g. Nr. 26-1,
Marijampolis,
LT-13210, Vilniaus r.

5. Premija įteikiama kasmet gegužės mėn. (S. Rapolionio mirties data) Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje.

6. Laureatas apdovanojamas Lietuvių švietimo draugijos ,,Rytas“ diplomu ir pinigine premija.

Šaulių stovykla „Dzūkija 2020“

Laura JANUŠAUSKAITĖ,
Šalčininkų 1011-osios šaulių kuopos šaulė, skyriaus vadė

Praeitą vasarą, liepos 24–26 d., Šalčininkų r. Poškonių apylinkių miške, plazdant saulės nutviekstai Trispalvei, vyko Šalčininkų 1011-osios šaulių kuopos trumpalaikė stovykla. Šioje stovykloje taip pat dalyvavo ir svečiai iš Nepriklausomybės kovų kuopos.

Susirinkus visiems dalyviams, buvo surasta tinkama vieta palapinių miesteliui bei suskirstyti būriai ir būrių vadai. Visi draugiškai pasistatė palapines ir įkūrė laužus. Po įsikūrimo tradiciškai himno giedojimu ir kuopos vado pasveikinimu stovykla buvo oficialiai atidaryta, dalyviai išklausė saugumo ir elgesio instruktažą. Atidarymo metu visos rikiuotės akivaizdoje kuopos šauliai vieningai pasveikino kuopos vadą vrš. Eimantą Tamulyną su praėjusiu jubiliejumi ir įteikė jam Dzūkijos vėliavą. Audringiems plojimams aidint, kuopos vadas nuoširdžiai dėkojo ir jautėsi nustebintas. Pirmosios dienos vakarą jaunieji šauliai užbaigė mokydamiesi rikiuotės elementų, taip pat mokėsi įkurti laužą skeltuvo pagalba. Prieš miegą visa mažiau pažengusių grupė su vadovais, prie laužo skambant gitarai, sudainavo kelias patriotines dainas ir su gera nuotaika visi stovyklos dalyviai sugulė miegoti.

Antrąją stovyklos dieną labiau patyrę jaunieji šauliai vykdė įvairias taktines užduotis. Mažiau patyrę jaunieji šauliai ryte įtvirtino išmoktus rikiuotės elementus, išklausė paskaitą, kurioje buvo dėstomi įvairūs taktikos elementai. Taip pat prieš pietus jaunieji šauliai susipažino su teorine medžiaga apie nebylaus valdymo signalus bei judėjimą mišku, bandė maskuotis ribotoje miško erdvėje. Pavalgę ir truputį pailsėję dalyviai teorijos žinias pritaikė praktikoje. Išmokę naujų dalykų jaunieji šauliai ėjo pailsėti prie ežero. Būdami prie ežero ilsėjosi, žaidė įvairius žaidimus. Tuo metu pažengę jaunieji šauliai vykdė orientacinį žygį su įvairiomis užduotimis, taip pat ieškojo paslėptų miške žodžių, NATO fonetine abėcėle surašytų raidžių, iš kurių reikėjo sudėlioti slaptažodį. Atlikę užduotį miške, ryšio priemonėmis turėjo raportuoti pavėsinėje laukiančiai vadovybei užduotyje sudėliotą slaptažodį ir gauti užduoties baigimo patvirtinimą. Vakare visi pavalgė vakarienę, įvykdė keletą taktinių, komandinių žaidimų ir išėjo į trumpą žygį prieš miegą. Žygio metu šauliai išbandė nebylaus valdymo signalus prieblandoje, taip pat panaudojo teorines žinias apie kontaktus bei judėjimo būdus miške.

Šaulių stovyklos „Dzūkija 2020“ dalyviai. Tomo Bagdanavičiaus nuotr.

Trečiąją dieną atsikėlę jaunieji šauliai sutvarkė palapines bei miško teritoriją. Pasistengė palikti teritoriją tokią tvarkingą, kokią rado. Papusryčiavę jaunieji šauliai svetingai sutiko atvykusį svečią ltn. Joną Virbalį iš Krašto apsaugos savanorių pajėgų 2-osios rinktinės, kuris pristatė kario savanorio tarnybą, pasakojo apie hibridines grėsmes, supažindino su kibernetinio saugumo pagrindais, taip pat pasakojo vaikams, kad visada svarbu pasitikrinti turimą informaciją. Po paskaitos vyko uždarymo ceremonija, kurios metu buvo įteikti ilgai laukti pirmosios pakopos pažymėjimai bei įteiktos padėkos kuopos šauliams už pagalbą karantino metu, aktyvią šaulio tarnybą, kuopos garsinimą ir kitus nuopelnus Šalčininkų kuopai ir tėvynei Lietuvai.

Su gera nuotaika, šiltais prisiminimais ir įsimintinais nuotykiais baigėsi dar viena mūsų kuopos trumpalaikė stovykla. Kuopos vardu dėkojame visiems dalyvavusiems kuopos nariams, svečiams. Taip pat dar kartą dėkojame nusipelniusiems šauliams ir linkime sėkmės tarnyboje. Tėvynės labui!

Dėkojame Tautos fondui

Birutė BAUŠIENĖ,
Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazijos ikimokyklinio ugdymo mokytoja metodininkė,

Stanislava CIJUNAITIENĖ,
Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazijos ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo vyresnioji mokytoja,

Irina DAUGVILIENĖ,
Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazijos priešmokyklinio ugdymo vyresnioji mokytoja

29-uosius veiklos metus skaičiuojanti, nedidelė, bet jauki, tautiškumą puoselėjanti Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazija – tai įstaiga, kurią lanko nuo pačių mažiausiųjų – ikimokyklinukų, iki vyriausiųjų – dvyliktokų. Esame įsikūrę daugiakultūrėje aplinkoje, todėl stengiamės, kad gimnaziją lankantys vaikai jau nuo pat mažų dienų būtų ugdomi, puoselėjant etnokultūrines, tautines, pilietines tradicijas, ir turėtų palankias galimybes atskleisti savo individualius gebėjimus.

Džiaugiamės, kad jau ne vieną kartą gimnazija sulaukia paramos iš Tautos fondo. 2020 m. Vilniaus r. Paberžės ,,Verdenės“ gimnazijos ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėms buvo suteikta parama kopijavimo aparatui ir vaikų literatūrai įsigyti. Ši parama buvo svarbi gimnazijai, dėl jos galėjome papildyti ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupių ugdomąsias aplinkas naujomis priemonėmis. Už paramos lėšas abiejų grupių bibliotekėlėse atsirado naujų knygų. Tai ypač nudžiugino vaikus, nes galimybė kasdien vartyti naujausias lietuviškas knygeles, klausytis skaitomų tekstų, sekamų pasakų ne tik ugdo vaikų pažinimą, komunikavimą, bet ir skatina domėtis vaizdais bei ženklais, ugdo lietuvių kalbos gebėjimus. Nauja kopijavimo įranga palengvino mokytojų darbą ir suteikė vaikams galimybę naudotis geros kokybės ugdymo pratybų medžiaga, užduotėlėmis bei spalvinimo paveikslėliais.

Nuoširdžiai dėkodami Tautos fondui už paramą, norime pasidžiaugti savo mažųjų ugdytinių pasiekimais. Per pastaruosius metus dalyvavome daugiau kaip keturiasdešimtyje Lietuvos bei tarptautinių ikimokyklinių ir priešmokyklinių ugdymo įstaigų projektų. Kadangi vienas iš pagrindinių ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo principų yra tautiškumas, siekdami gilinti mažųjų tautiškumo sampratą, sėkmingai organizuojame ir dalyvaujame lietuvybę, patriotiškumą, tradicijas skatinančiose veiklose. Norėdami atskleisti ugdytinių kūrybinius gebėjimus, suteikti jiems kuo daugiau teigiamų emocijų, plėsdami kultūrinį akiratį, dalyvavome ne tik gimnazijos renginiuose, bet ir organizuojamuose kitų įstaigų. Už sėkmingą dalyvavimą projektuose, konkursuose, parodose ir kitose veiklose esame daugybę kartų apdovanoti organizatorių padėkomis. Didžiausią įspūdį ir puikiausias emocijas vaikams paliko šie projektai: pažintiniai projektai „Paslaptingas Vilniaus kraštas – legendos, padavimai, pasakojimai“, „Tėvynė –

Paberžės „Verdenės“ gimnazijos ikimokyklinukai ir priešmokyklinukai džiaugiasi gautomis naujomis mokymosi priemonėmis

mano Lietuva. Nuo amžių jos dvasia gyva“, etninis, pažintinis projektas „Duonelės kelias“, kūrybiniai, pažintiniai projektai „Rudenėlio paslapčių skrynelė“, ,,Mus kalbina knygos lapeliai“, „Kūrybiškas vaikų ugdymo aplinkų ir erdvių panaudojimas“, „Linksmoji kalėdinė „Bitučių“ kepyklėlė“, pažintiniai, meniniai ir socialiniai projektai „Gintaro rūmų paslaptys“, „Pastatysiu smėlio pilį“, „Skirtukas knygai“, „Labas tau sakau“, „Juoda – balta“, „Viliojanti sniego paslaptis“ ir kt.

Tradicijų, papročių, meno integravimas į kasdienį vaikų gyvenimą ir ugdymą(si) yra neatsiejama mūsų veiklos dalis, skatinanti vaikus tobulėti, o mums, mokytojams ir tėveliams, suteikianti progą džiaugtis vaikų pasiekimais ir pažanga. Džiaugiamės, kad kai kurių veiklų akimirkomis galime pasidalyti ir su Jumis.

Autorių nuotr.

Vaikai susidomėję varto naujas knygas

Pietryčių Lietuvos švietimo bendruomenę pasiekė kalėdinės dovanėlės

Irma STADALNYKAITĖ,
Trakai

Baigiantis 2020-iesiems, prieš šv. Kalėdas, 63 Pietryčių Lietuvos ugdymo įstaigas (darželius ir mokyklas) pasiekė kalėdinės Tautos fondo (JAV) dovanėlės, kurias bendradarbiaudami su Tautos fondu išdalijo lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ atstovai.

Priešmokyklinukams ir ikimokyklinukams buvo padovanota 3 571 knygutė su lavinančiomis užduotėlėmis. Knygelės spalvotos, iliustruotos smagiais paveikslėliais, pritaikytos vaikų amžiui, skatinančios kūrybiškumą ir saviraišką. Apie 1 000 knygelių yra skirtos matematiniams, skaičiavimo, o likusios – kalbiniams, rašymo, pažinimo, tyrinėjimo gebėjimams ugdyti. Taip pat vaikučiai džiaugėsi gavę atšvaitines liemenes su Tautos fondo ir „Ryto“ draugijos ženklais. Dėvėdami šias liemenes ir eidami pasivaikščioti mažieji eismo dalyviai jausis saugesni ir drauge bus formuojami jų saugaus elgesio gatvėje įgūdžiai.

Kalėdinėmis dovanėlėmis Pietryčių Lietuvos mokyklos ir darželiai džiuginami jau 14 metų, šią lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ iniciatyvą rėmė įvairūs paramos fondai, o nuo 2016 m. kalėdinėms dovanėlėms lėšų skiria vien tik Tautos fondas. Nepaisant to, kasmet knygučių padovanojama vis daugiau: 2019 m. padovanotos 3 235 knygelės, 2018 m. – 3 143, 2017 m. – 2 665, tad, kaip sakė lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininkas Algimantas Masaitis, jis drauge su mokytojais ir darželių auklėtojais džiaugiasi kasmet didėjančiu dovanėlių skaičiumi ir nuoširdžiai dėkoja Tautos fondui bei visiems jam aukojantiems asmenims. Rudenį, prasidėjus mokslo metams, Tautos fondo lėšomis, tarpininkaujant „Ryto“ draugijai, 31 Pietryčių Lietuvos mokyklos pirmaklasiams buvo padovanota 900 kuprinių su priedais. Pedagogams malonu stebėti naujas knygeles, mokymo priemones betyrinėjančius smalsiuosius ugdytinius ir vaikų džiaugsmu bei pasiekimais besidalijančius tėvelius. Ugdymo procesas džiugus, bet ilgas ir kai kada sudėtingas, tad gera, kad yra ugdytinius ir ugdytojus suprantančiųjų, palaikančiųjų ir padrąsinančiųjų eiti šiuo keliu.

Pietryčių Lietuvos darželių, priešmokyklinukus ugdančių mokyklų bendruomenės ir lietuvių švietimo draugija „Rytas“ perduoda nuoširdžią padėką Tautos fondui bei jo atstovybei Lietuvoje už vaikams padovanotą kalėdinį džiaugsmą ir dar malonesnį švenčių laukimą. Tegul visus, siekiančius gera, lydi sėkmė, sveikata ir palaima!

Etninė kultūra – mano gyvenimo palydovė

Julija DOMBROVSKAJA,
Vilniaus r. Nemenčinės Gedimino gimnazijos šokio mokytoja

Vilniaus r. Nemenčinės Gedimino gimnazijoje etninės kultūros ugdymas yra integruojamas į ugdymo programą. Etninė kultūra formuoja socialiai orientuotą asmenybę, tampančią šeimos, bendruomenės, tautos, valstybės, pasaulio dalimi. Jaunam žmogui labai svarbi darna su savimi, žmonėmis ir pasauliu, o etnokultūros žinias gilinančios veiklos padeda ugdyti savivoką, išreikšti emocijas ir sustiprinti psichinę sveikatą. Aktyvus mokinių dalyvavimas minint kalendorines šventes, tęsiant gimnazijos tradicijas bei vakaronių, šokių, žaidimų vakarų rengimas, kultūrinio turizmo organizavimas padeda užtikrinti tvarumą puoselėjant lietuvybę Vilniaus krašte ir ugdant harmoningą asmenybę.

Gimnazijoje sėkmingai gyvuoja lietuvių liaudies šokių kolektyvas „Saulės žiedas“, kuriam vadovauja šokio mokytoja Julija Dombrovskaja. Šokėjai yra aktyvūs įvairių mokyklos, rajono, respublikos ir tarptautinių renginių dalyviai, prizininkai. Gimnazijos moksleiviai nuolat dalyvauja Rytų Lietuvos lietuviškų mokyklų šventėje „Vilniaus jovarai“, konkurse „Visa mokykla šoka“, bendruomenės renginyje „Šeimos šokių vakaras“. Su Tautos fondu gimnazija bendradarbiauja nuo 2017 m. Kai 2018 m. susidarė nauja pradinių klasių mokinių šokių grupė, kuriai reikėjo parūpinti tautinius kostiumus, gimnazijos parengtą projektą „Lietuvių liaudies kostiumas – tautos pasaulėjautos atspindys“ finansavo Tautos fondas, skirdamas paramą mažųjų šokėjų tautiniams kostiumams įsigyti. Nuo 2020 m. gimnazijoje tęsiamas projektas „Etninė kultūra – mano gyvenimo palydovė“, kuris gilina mokinių etnokultūros žinias, padeda vaikams išreikšti emocijas, ugdo jų meninį skonį. Pernai už Tautos fondo paramą gimnazija įsigijo šiaudinių skrybėlių bei naujus muzikos instrumentus – skudučius ir kankles. Deja, koncertinei veiklai labai sutrukdė pandemija, gimnazija neteko galimybės sujungti bendruomenę per šventes ir renginius. Šokėjai, muzikantai ir dainininkai repetuoja nuotoliniu būdu ir viliasi kitais mokslo metais vėl sugrįžti į sceną, koncertuoti, gimnazijos bendruomenę kviesti į tradicines šventes. Turime ir naujų idėjų – tikimės įgyvendinti projektą „Baltų ženklai“, kuris sujungs jaunus šokėjus, muzikantus, dailininkus bei etnografinio rankdarbių būrelio dalyvius.

Esame labai dėkingi Tautos fondo atstovybei Lietuvoje, kuri rūpinasi Lietuvos ugdymo įstaigomis, finansuoja projektus ir skatina tobulėti. Ypač dėkojame poniai Vidai Lelkaitienei už rūpestį ir visokeriopą pagalbą!

Nemenčinės Gedimino gimnazijos lietuvių liaudies šokių kolektyvo „Saulės žiedas“ nariai. Nuotr. iš Nemenčinės Gedimino gimnazijos archyvo

Nemenčinės Gedimino gimnazijos pradinių klasių mokinių šokių grupės nariai su tautiniais drabužiais. Nuotr. iš Nemenčinės Gedimino gimnazijos archyvo

Tinklinio turnyras Riešės gimnazijos taurei laimėti

Raimundas ŽIBŪDA,
Vilniaus r. Riešės gimnazijos kūno kultūros mokytojas metodininkas

2020 m. spalio 23 d. Vilniaus r. Riešės gimnazijoje vyko tinklinio turnyras Riešės gimnazijos taurei laimėti, kuriame dalyvavo keturios mišrios suaugusiųjų komandos.

Po gražių ir atkaklių varžybų paaiškėjo, kad turnyro nugalėtojais tapo komanda „Raudondvaris“, kurios daugumą sudarė buvę Riešės gimnazijos mokiniai. Antra liko Riešės gyventojų komanda „Vaivorykštės“, trečia – svečių komanda „Bičiuliai“ iš Vilniaus r. Paberžės gyvenvietės, o ketvirta – Riešės komanda „Riešės Nuts“. Visos komandos apdovanotos taurėmis ir medaliais, o geriausiu turnyro žaidėju pripažintas nugalėtojų komandos „Raudondvaris“ atstovas Artūras Baltrušaitis. Turnyrui finansinę paramą skyrė Sporto rėmimo fondas.

Vytauto Garšvos nuotr.

Tinklinio turnyro Vilniaus r. Riešės gimnazijos metu, 2020 m. spalio 23 d.

Riešės gimnazijoje įgyvendintas projektas „Treniruokimės smagiai“

Vytautas GARŠVA,
Vilniaus r. Riešės gimnazijos kūno kultūros vyr. mokytojas

2020 m. Riešės gimnazija įgyvendino projektą „Treniruokimės smagiai“, finansuojamą Sporto rėmimo fondo lėšomis, kurį administruoja Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, Švietimo mainų paramos fondas ir Centrinė projektų valdymo agentūra.

Lauko treniruokliai Vilniaus r. Riešės gimnazijos stadione

Šio projekto metu Riešės gimnazijos stadione buvo įrengti lauko treniruokliai: dvipusis žingsniuoklis, skirtas kojų raumenims treniruoti, pilvo preso, krūtinės, rankų, pečių, kojų tiesiamųjų raumenų treniruoklis, dvigubi krūtinės ir pilvo preso treniruokliai, dviguba vaikštynė, dviratis-žingsniuoklis, vertikalios vienpusės ir dvipusės trauklės, treniruoklis kojų skėtimui arba glaudimui, trigubas sukiklis, dvigubas irklavimo treniruoklis, dvigubos lygiagretės ir skersinis, horizontalios ir vertikalios kopėtėlės.

Įrengta lauko treniruoklių baze gimnazijos teritorijoje mokiniai ir kiti bendruomenės nariai galės nemokamai naudotis savarankiškai arba mokiniai – pamokų metu.

Vytauto Garšvos nuotr.

Vilniaus rajono savivaldybė stokoja ambicijų. I dalis

Doc. dr. Gediminas KAZĖNAS,
Vilniaus r. savivaldybės tarybos narys, Mykolo Romerio universiteto docentas

Vilniaus r. savivaldybė dažnai skelbiasi, kad yra puikiai valdoma, visais rūpinasi, o žmonės ja patenkinti. Tai savivaldybė, kuri yra arčiausiai Lietuvos politinio ir ekonominio centro – Vilniaus miesto, tačiau Laisvosios rinkos instituto (9–12 vieta) ir Vilniaus politikos analizės instituto (13 vieta) parengto Lietuvos savivaldybių indekso rodikliai rodo, kad Vilniaus r. savivaldybę daugeliu rodiklių lenkia daug prastesnėje padėtyje esančios Lietuvos savivaldybės, o nuo, regis, panašių savivaldybių ji yra toli, toli.

Vasarį Vilniaus r. taryba patvirtino Vilniaus r. sav. strateginės veiklos planą (SVP). Tai yra taktinis dokumentas, rodantis savivaldybės planuojamus darbus artimiausioje ateityje (iki 2023). Toks pat, tik dieną anksčiau, buvo patvirtintas ir Kauno r. savivaldybės. Taigi, pabandykime palyginti, atrodytų, panašias savivaldybes pagal keletą sričių, kurios Vilniaus r. jau daugelį metų yra įvardijamos kaip skauduliai, – švietimą ir susisiekimą.

Dokumento apimtis. Kauno r. SVP apimtis yra 18 p., o Vilniaus r. – 96 p. ir tam dokumentui parengti buvo pasamdyta įmonė „Tvarios plėtros sprendimai“, kuriai atitinkamai buvo ir sumokėta. Į akis krenta tai, kad Vilniaus r. SVP pateikiama plati esamos situacijos apžvalga, kas, iš esmės, yra savigyra. Kauno r. SVP yra daug konkretesnė, aiškiai išskirti ir aprašyti prioritetai, nurodoma, kokių darbų rengiamasi imtis.

Demografinė padėtis. Vilniaus ir Kauno r. sav. yra augančios savivaldybės, gyventojų skaičius jose nuolat didėja. Vilniaus r. 2020 m. sausį gyveno 105 122 gyventojai, o Kauno r. 2020 m. sausio 1 d. gyvenamąją vietą deklaravo 101 039 asmenys. Reiktų atkreipti dėmesį, kad pačiame Vilniaus r. SVP nurodoma, jog Vilniaus r. gyvena apie 30 tūkst. gyventojų, daugiausia sodininkų bendrijose, kurių gyvenamoji vieta deklaruota kitose savivaldybėse (p. 41). Tai daugiausia jaunos šeimos, kurių vaikams reikia švietimo įstaigų, o dirbantys tėvai yra vidurinioji klasė ir galėtų žymiai papildyti Vilniaus r. sav. biudžetą iš GPM. 2021 m. Vilniaus r. sav. biudžete jau dabar šis mokestis sudaro daugiau nei pusę pajamų. Jei vertintume, kad ši nedeklaravusi pasiturinčių gyventojų dalis (30 tūkst.) sudaro apie 1/3 dabar deklaravusių, tai biudžetas galėtų dar gauti apie 20 mln. eurų. Tai praplėstų Vilniaus r. sav. investicines galimybes ir žymiai pakeltų Vilniaus r. sav. reitingus. Deja, čia yra tam tikra politinė problema, nes tie nedeklaruoti gyventojai, absoliuti dauguma, nėra LLRA-KŠS rinkėjai... Dėl to Vilniaus r. SVP mes nerasime nei vienos priemonės, kuri būtų tikslingai skirta „susigrąžinti“ šiuos gyventojus!

Švietimas. Vilniaus r. švietimo įstaigas, kartu sudėjus savivaldybės ir ŠMSM, lanko 3 422 ikimokyklinukai ir priešmokyklinukai. Kauno r. – 3 880. Mokyklinukų Vilniaus r. yra 10 477, o Kauno r. – 9 683. T. y. Vilniaus r. mokyklinukų yra tik 794 daugiau. Taigi Vilniaus r. darželinukai sudaro 3,26 proc. visų deklaruotų gyventojų, o Kauno r. – 3,84 proc. Jei įtrauktume dar tuos 30 tūkst. nedeklaruotų, tai darželinukų santykis Vilniaus r. nukristų iki 2,5 proc.

Žinant, kad darželių stoka Vilniaus r. yra labai aštri problema, tai šie skaičiai tik parodo, kiek ji aštri. O darželių plėtra, numatyta SVP, rodo, kokį prioritetą tam teikia viena ir kita savivaldybė. Vilniaus r. sav. per 2021–2023 m. numato atidaryti 6 darželio grupes Pagiriuose ir iki 2023 m. pastatyti 10 grup. darželį Didžiojoje Riešėje (125 vietų). Čia norisi pasakyti, kad D. Riešėje gyvena apie 6,5 tūkst. gyventojų ir darželio valstybine kalba reikėjo jau prieš 15 metų... Bet gerai, kad bent 2023 m. atsiras. O štai Kauno r. sav. numato 7 naujas grup. Užliedžiuose, 3 Šlienavoje, po 2 Neveronyse ir Karmėlavoje, 1 Lapėse, didinamas grup. skaičius Girionių darželyje. Privačių investicijų lėšomis bus pastatytas 12 grup. darželis Jonučių II kaime, 8 grup. Ringaudų kaime. Visa tai rodo, kad Kauno r. darželių tinklas plėtojamas tolygiai atsižvelgiant į vietovės poreikius, kai tuo metu Vilniaus r. tik 2 vietovėse problema bus išspręsta. Kada eilė ateis kitoms Vilniaus r. vietovėms, neaišku. Be to, labai svarbu atkreipti dėmesį, kad Kauno r. įvyko milžiniškas šuolis 2020 m., kai buvo įsteigta 70 naujų grup. su 1 037 vietomis: 460 – moduliniuose darželiuose, 210 – pritaikytose sav. patalpose, 85 – sav. švietimo įstaigose, 110 – šeimos modelio darželiuose, 12 – pagal bendradarbiavimo sutartį Jonavos sav., 160 – išsinuomotose patalpose (2017 m. – 5 grup., 2018 m. – 0, 2019 m. – 2). Vilniaus r. naujakuriams tokia plėtra atrodo kaip neįgyvendinama svajonė. ■

Žurnalo priedo redaktorė Irma Stadalnykaitė

Vidmantas Staniulis
(1950–2021)

Vidmantas Staniulis (1950–2021).
Šarūno Šimkevičiaus nuotr.

Kai 2021 m. sausio 2-osios vakarą pasiekė žinia apie Vidmanto Staniulio mirtį, norėjosi, kad tai būtų ne tiesa. Bet, deja. Pirmas man šią žinią pranešė kolekcininkas Gintaras Lučinkas, paskui pasipylė informacijos internete ir kitų draugų skambučiai. Bibliofilas Saulius Karalukas kalbėjo su Vidmantu prieš keturias dienas, tad ir jam ši žinia buvo netikėta. S. Karalukas pasiūlė parašyti straipsnį apie Vidmantą Staniulį. Aš atsakiau, kad parašysiu, be abejo. Nors tokį straipsnį man rašyti sunku.

Žmonės dažnai klausdavo, ar mudu su Vidmantu giminės, sakydavo, kad esame labai panašūs. Nors ir nebuvome giminės, turėjome šį tą bendro. Kai kas buvo būdinga mums abiem. Meilė knygoms ir moterims. Individualizmas. Dar humoro jausmas. Tik Vidmanto humoras buvo švelnesnis nei mano. Abu savo gimtadienius švęsdavome pavasarį, tik aš balandžio pabaigoje, o jis – gegužės 13 d. Vidmantas buvo apdovanotas daugybe talentų. Jis puikiai rašė ir daug įdomiau už mane. Dažnai kritikuodavo mano raštus, o kartais ir pagirdavo, jei pavykdavo parašyti gerą straipsnį. Iš jo mokiausi ir bibliofilijos. Žinoma, jis nešykštėdavo man patarimų ne tik bibliofilijos, bet ir kitomis temomis.

Su Vidmantu susitikdavome nuo 1986 m. kolekcininkų klubuose. Tuomet iš jo įsigijau įvairių senųjų leidinių. Vėlesni susitikimai su Vidmantu buvo jau po 1990 m. Aš buvau vieno iš jo organizuotų senųjų knygų aukcionų parodoje. Tada įsigijau to aukciono katalogą. Turiu surinkęs daugumą ankstyvųjų Lietuvos knygų aukcionų katalogų. Taip pat prie šios kolekcijos glaudžiasi keletas aukcionų dalyvių bilietų, kvietimų. Žinoma, ne visus ankstyvuosius knygų aukcionus organizavo V. Staniulis.

1987 m. buvo pats Lietuvos bibliofilijos apogėjus. Pirmąjį antikvarinių ir bukinistinių knygų aukcioną SSRS suorganizavo Maskvos bibliofilai. Jais netrukus pasekė Odesos ir Charkovo prekybininkai, paskui ir Vilniaus. Vilniaus aukciono organizatoriai – Knygų prekybos valdybos Vilniaus zonos jungtinio knygyno vadovai. Antrasis knygų aukcionas įvyko Kaune, VVU Kauno fakulteto auloje, organizuotas miesto antikvarinio knygyno vedėjos D. Vartavičienės. Išskirtinis aukcionas buvo trečiasis, vykęs taip pat Kaune, 1988 m., statybos tresto kultūros namų salėje. Organizacinio komiteto pirmininku buvo V. Staniulis. Reikia paminėti, kad tuo metu Kaune bibliofilai jau neišsiteko miesto kolekcininkų klube ir 1986 m. buvo sukurtas net atskiras knygų mėgėjų klubas „Spindulys“, vienijęs apie 100 žmonių. Šis aukcionas išskirtinis dėl dviejų dalykų. Visų pirma, dėl puikaus katalogo, su kuriuo gali lygintis tik 2009 m. aukciono katalogas. 1988 m. katalogas buvo labai palankiai įvertintas knygos mylėtojų ir iš karto tapo retenybe. Šio leidinio buvo išspausdinta 500 egzempliorių: iš jų I–XIII vardiniai ir 1–25 numeruoti. Paminėsiu tik keletą vardinių egzempliorių savininkų: VI – Juliaus Tamošiūno, IX – Ričardo Mikutavičiaus, XII – Prano Sasnausko. Kataloge buvo išspausdinta daugybė straipsnių apie bibliofiliją. Man šį katalogą pavyko įsigyti tik 2001 m., taigi tik po keliolikos metų. Nors ir turiu kolekcijoje beveik visų knygų aukcionų katalogus, šitą branginu labiausiai. Antra priežastis, dėl kurios verta išskirti šį aukcioną – jo metu veikė 7 bibliofilų paroda, kurioje buvo eksponuojami labai reti leidiniai. Penkiolika procentų galutinės leidinių pardavimo sumos buvo pervesta į Lietuvos kultūros fondo sąskaitą. Visi 5 V. Staniulio organizuoti aukcionai buvo labdaringi.

Kas buvo toliau? Toliau vyko nauji aukcionai, net ir mažesniuose miestuose – Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys. Paskutinis aukcionas įvyko 1990 m. Paskui Lietuvoje knygų aukcionų nebuvo ilgai. Tik 2009 m. kovo 14 d. Lietuvos dailės muziejaus Vilniaus paveikslų galerijoje įvyko labdaringas senųjų knygų aukcionas „*Auctio bonitatis librorum antiquorum*“. 2009 m. labdaros aukcioną organizavo Vidmanto Staniulio knygynas, siekdamas paremti Almos Adamkienės labdaros ir paramos fondą. 300 egzempliorių tiražu buvo išleistas Danutės Baltrušienės parengtas puikus katalogas, kuriame ne tik 182 aukcionui pateiktų leidinių aprašai, bet ir spalvotos titulinių puslapių, kartais įrišimų iliustracijos. Kiekvienas katalogo egzempliorius numeruotas – maniškis turi 277 numerį. Vėlesnių aukcionų katalogų aš nerenku, tačiau mano kolekcijoje neseniai atsirado užsienio

aukcionų katalogų, kuriuos gavau iš kolekcininko Arvydo Jurkaičio.

Prieš 10 metų Dalia Poškienė pasiūlė parašyti straipsnį apie Vidmanto Staniulio knygyną. Kiek vėliau ir pats Vidmantas buvo užsiminęs apie tokį straipsnį. Jo aš neparašiau, bet storuose sąsiuviniuose rengdavau kolekcininko užrašus, kiekvienas iš tų sąsiuvinių turi pavadinimą „Žinynas“ ir yra sunumeruotas. Kadangi esu periodikos mėgėjas, tai tie užrašai turi periodinio leidinio bruožų. Atsivertus vieną tų sąsiuvinių, kuriame aprašytas mano pirmasis apsilankymas V. Staniulio knygyne, randu aprašymą. Pirmą kartą apsilankiau 1994 m. gegužės 12 d. Tada knygynas vadinosi kitaip ir buvo kitoje vietoje. Vadinosi jis Kauno kultūros rūmų knygynu salonu ir buvo įsikūręs Kauno kultūros rūmų III aukšte, bibliotekoje. Sužinojau apie jį prieš Vasario 16 d. Tada kaip tik buvo „Kauno dienoje“ apie tai rašyta. Kaip ir apie senų knygų parodą, skirtą tai šventei. Eidamas į knygyną aš tikrai nesitikėjau, kad jame bus tiek daug senų knygų ir periodikos. Tuo metu dar veikė legendinis Kauno antikvarinis knygynas, kurį aš irgi labai mėgau ir prisimenu su didele pagarba. Tačiau nuo šio apsilankymo knygynas vis labiau ėmė vilioti, nes jame įsigydavau daug retų leidinių. Į dabartines patalpas Vytauto pr. 58 knygynas persikėlė, jei neklystu, 1999 m. Vidmantas dažnai pateikdavo rečiausių leidinių, kartais pakurstydavo mano bibliofilinę ugnį ir labai retai tikrindavo, ar dar tebesergu bibliofiline liga. Papasakodavo ir apie paties įsigytus leidinius. Kiekvienas apsilankymas knygyne buvo tikra šventė. Iš jo aš išmokau atskirti tikrą kolekcininką nuo perpardavinėtojo. Vidmantas buvo tikras bibliofilas, bet dėl to dažnai nukentėdavo jo knygynas ir verslas. Nes jis dažnai pasidėdavo vertingus leidinius į savo asmeninę kolekciją.

V. Staniulis matydavo ne tik daugumai žinomus reiškinius, bet ir tai, ko kiti nepastebi. Pavyzdžiui, jis žinojo apie „Žemaičių bibliofilą“, visuotinai laikomą vieninteliu bibliofiliniu laikraščiu Lietuvoje. Tačiau jis žinojo ir apie laikraštėlį „Dzūkijos bibliofilas“, kuris irgi greitai švęs savo 20 metų jubiliejų. Daugumą „Dzūkijos bibliofilo“ numerių jis turėjo, nors jų išleista daug daugiau nei „Žemaičių bibliofilo“. Šiais metais planuojami išleisti du „Dzūkijos bibliofilo“ numeriai. O jubiliejų pasitiksime su specialiu numeriu „Dzūkijos bibliofilo bizūnu“. Jis bus išspausdintas spaustuvėje. Bizūnas plaks visus nieko nežinančius apie „Dzūkijos bibliofilą“. Beje, V. Staniulis planavo leisti ir periodinį leidinį „Lietuvos bibliofilas“, bet atsisakė šio sumanymo. Tai būtų buvęs žurnalas.

Būtina paminėti ir daugybę V. Staniulio organizuotų parodų. Keletą parodų organizavome kartu. 2004 m. gegužės 7 d. knygos mėgėjai rinkosi į Vidmanto Staniulio ir Šarūno Šimkevičiaus parodos „Lietuvos kalendoriai“ atidarymą Alytaus kraštotyros muziejuje. Vidmantas labai vertino kalendorius ir turėjo didelę jų kolekciją. 2008 m. birželio 27–liepos 29 d. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešojoje bibliotekoje veikė paroda „Senoji Lietuvos periodinė spauda“ iš kolekcininkų V. Staniulio ir Š. Šimkevičiaus rinkinių. Tada buvau susirgęs, todėl Šiauliuose Vidmantui teko atstovauti mums abiem. Vidmantas atvažiuodavo ir į mano asmeninių parodų atidarymus, o kiekvienas toks jo dalyvavimas suteikdavo mano renginiams svorio. Jis buvo iškalbus ir mokėjo sudominti lankytojus. Kviesdavo jis ir mane atvykti į savo asmeninių parodų atidarymus. Kai kuriuose dalyvavau. Savo parodų proga jis išleisdavo ir katalogus.

V. Staniulis garsėjo ir kaip leidėjas. Visiems jo leidiniams aprašyti neužtektų šio straipsnio. Todėl aš paminėsiu tik kelis, pasirinkau tokius, kurie brangiausi man pačiam. Atrodo, dar taip neseniai džiaugėmės Vidmanto Staniulio knyga „Diagnozė: bibliofilija“. Turbūt neatsitiktinai vieną knygos skyrių Vidmantas pavadino „Beveik sudegę knygų meilės ugnyje“. Didelio formato leidinyje – straipsniai ir esė apie aistrą knygoms, kolekcininkų atradimus. Intriguojantys tekstai, retos iliustracijos, nedidelis – 500 egz. – knygos tiražas. 48 leidinio bendraautoriai – bibliofilai, bibliotekininkai, knygotyrininkai, bukinistai, įrišėjai – atskleidžia bibliofilijos esmę, filosofiją, lietuviškas bibliofilijos tradicijas. Pirmasis šimtas knygos egzempliorių – numeruoti, paženklinti specialiu spaudu ir sudarytojo autografu. 1–27 numeriais pažymėtos knygos tradiciškai skiriamos XXVII knygos mėgėjų draugijos nariams. Maniškis knygos egzempliorius yra 75. Taip pat aš labai branginu dvi savo paties knygas, kurias išleido Vidmantas Staniulis. Šis leidėjas ėmėsi mano knygos apie Dzūkijos kolekcininkus „Ne vien duona žmogus sotus“ leidybos net ir žinodamas, kad šis projektas bus finansiškai nuostolingas. 2014 m. knyga „Dzūkijos spaudos keliais“ buvo dar labiau nuostolinga. Žinoma, pradžioje bandžiau ieškoti rėmėjų pats. Tačiau kad ir kaip besistengiau – surinktų, bendraminčių

Prie Vidmanto Staniulio antikvarinio knygyno (Vytauto pr. 58, Kaunas). Šarūno Šimkevičiaus nuotr.

suaukotų pinigėlių neužteko. Todėl ir vėl autoriui teko kreiptis į V. Staniulį tikintis, kad jis gal padės. Padėjo. Ir ta knyga labai graži. Be šių trijų knygų, aš labai vertinu „XXVII knygos mėgėjų metraštį“. Turiu įsigijęs 6 šio metraščio tomus. Tiesa, ne visus juos išleido V. Staniulis. 4 ir 5 tomus išleido XXVII knygos mėgėjų draugija. Beje, pats V. Staniulis prisidėjo prie šios draugijos atkūrimo ir veiklos.

Vidmantą man primins ir jo autografai, dedikacijos man, kuriuos jis įrašė savo knygose. Keletą jo dedikacijų paminėsiu. Parodos kataloge „Knygos atkeliavusios iš vaikystės“ (Kaunas, 2013) jis įrašė: *Džiaugiuosi, kad myli ir / gerbi lietuvišką spaudą / Kaunas, 2018 05 04 / Vidmantas Staniulis.* Šio katalogo buvo išspausdinta 50 numeruotų egzempliorių. Mano egzemplioriaus numeris 2. Marijos Puodžiukaitienės ir Vidmanto Staniulio knygoje „Muziejus, kultūros vertybės, žmogus“ (Kaunas, Sintautai, 2009) toks Vidmanto įrašas: *Šarūnai, su mokytoja dirbti buvo nelengva! / Vidmantas Staniulis/ Kaunas, 2018 05 04.* Kazimieras Semenavičius (*Casimiro Siemienowicz*) „*Artis magnae artilleriae*“ („Didysis artilerijos menas“) fotografuotiniame 1650 m. leidime, V. Staniulio išleistame 2018 m. Kaune yra toks įrašas: *Šarūnui Šimkevičiui / knygos broliui, baltam žydui.* Šį įrašą Vidmantas įrašė aukščiau spausdinto teksto: *Sudarytojas Vidmantas Staniulis*, o apačioje jis pasirašė. Šios knygos išspausdinta 25 egzemplioriai. Jie sunumeruoti ir pažymėti specialiu antspaudu. Mano egzemplioriaus numeris 17.

Galima paminėti ir kitas Vidmanto veiklas. Vadovavo Kauno suaugusiųjų mokymo centro muziejui. Ne vienas buvo gavęs kvietimą į paminklo Pranui Vaičaičiui atidengimo iškilmes. Šio paminklo pastatymo projektas – tik vienas iš daugelio V. Staniulio sumanytų ir įgyvendintų darbų.

Šarūnas ŠIMKEVIČIUS, Alytus

Liūdime dėl lietuviškos Vilniaus r. Maišiagalos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo gimnazijos įkūrėjo ir ilgamečio direktoriaus, aktyvaus lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ nario Valdo Fausto KUZELIO mirties. Valdas Faustas KUZELIS dovanojo savo gyvenimą mokiniams, kraštui, tautai, Lietuvai ir ši dovana amžiais išliks visų atmintyje.

Netekties akivaizdoje nuoširdžiai užjaučiame jo žmoną, šeimą, artimuosius ir gimnazijos bendruomenę. Tegul tylūs ir nuoširdūs užuojautos žodžiai palengvina Jūsų skausmą.

Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ vardu –
pirmininkas Algimantas Masaitis

2020 m. lapkritį į Amžinybę iškeliavo garsus Lietuvos fotomenininkas Vytautas YLEVIČIUS. Gerbiamas Vytautas YLEVIČIUS visada palaikė lietuvių švietimo draugiją „Rytas“, prisidėjo prie jos veiklų ir buvo vienas iš draugijos vykdomo Tėvynės pažinimo pamokų projekto dalyvių, organizatorių. Pats degdamas meile Tėvynei, pasididžiavimu gimtuoju kraštu ir Tautos istorija jis visa tai savo darbu stengėsi perduoti ir jaunajai kartai – Rytų Lietuvos mokyklų mokiniams.

Dėl Vytauto YLEVIČIAUS mirties reiškiame nuoširdžią užuojautą jo šeimai ir artimiesiems. Telydi Jus paguoda ir dvasios stiprybė šią skaudžią netekties valandą.

Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ vardu –
pirmininkas Algimantas Masaitis

Nuoširdžiai liūdime dėl ilgamečio Maišiagalos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo gimnazijos direktoriaus Valdo Fausto KUZELIO mirties ir reiškiame gilią užuojautą žmonai Janinai, dukroms Vidai ir Dainai bei sūnui Linui.

Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos vardu – Danguolė Sabienė

Valdas Faustas Kuzelis (1936–2020)

Valdas Faustas Kuzelis (1936–2020)

Netektis... Praėjusiems metams skaičiuojant paskutines dienas amžinybėn išėjo Vilniaus r. Maišiagalos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo gimnazijos kūrėjas, ilgametis jos vadovas, mokytojas Valdas Faustas Kuzelis.

Valdas Faustas Kuzelis beveik visą gyvenimą paskyrė pedagoginiam darbui, lietuvybės puoselėjimui, tai darė su nuoširdžiu atsidavimu ir atkaklumu. 1960 m., baigęs studijas tuometiniame Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute, atvyko dirbti matematikos mokytoju į Maišiagalos trikalbę mokyklą, kurioje tuo metu buvo vos viena lietuviška klasė. Mokytojo pastangomis lietuviškos klasės gausėjo, o lietuviškos mokyklos vizija vis ryškėjo. Pastaroji įgyvendinta Lietuvai atkūrus nepriklausomybę: 1992 m. lietuviškos klasės atskirtos nuo daugiakalbės mokyklos ir buvusiame dvaro rūmų pastate įkurta lietuviška vidurinė mokykla, o jos vadovu paskirtas Valdas Faustas Kuzelis. Jam vadovaujant 1996 m. mokyklai suteiktas garbingas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo vardas. Nuo pat lietuviškos mokyklos įkūrimo pradžios didžiausiu vadovo, o drauge ir visos bendruomenės rūpesčiu tapo tinkamų ugdymosi sąlygų užtikrinimas. Po daugybės pastangų 2008 m. pradėtos naujo mokyklos pastato statybos.

Net ir nebedirbdamas mokykloje (direktoriaus pareigas ėjo iki 2006 m., o iki 2013 m. dirbo matematikos mokytoju) Valdas Faustas Kuzelis nuolat ją prisimindavo, rūpinosi, domėjosi, stengėsi padėti. Paskutinis pokalbis telefonu, šiek tiek apie gyvenimą, o daugiausiai, kaip visuomet, apie mokyklą, jos mokinius ir mokytojus įvyko visai neseniai, baigiantis spaliui. Be menkiausios nuojautos, kad jis paskutinis... Atmintyje išliks ir greta rūpesčio mokykla visuomet buvęs rūpestis lietuvybės puoselėjimu. Valdą Faustą Kuzelį prisimename žvelgdami į jo pastangomis mokyklos kiemelyje 2013 m. pastatytą paminklinį akmenį Maišiagaloje kunigavusiam Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarui kun. Alfonsui Petruliui atminti, 2014 m. jo rūpesčiu paminkliniais akmenimis greta mokyklos įamžintas humanisto Mykolo Lietuvio ir Lietuvos valdovo Algirdo atminimas. 2017 m. greta dar 1989 m. dvaro rūmų parkelyje Nepriklausomybės dienos proga pasodinto ąžuolo Valdo Fausto Kuzelio iniciatyva įrengta atminimo lentelė „Laisvės medis“, surengta jos atidengimo ceremonija. Iš pastarosios ir ši, viena paskutinių mūsų gimnazijos fotografijos kadrų archyve, Valdo Fausto Kuzelio nuotrauka...

Netekties akimirką sunku surasti tinkamus žodžius ir savo jausmams išsakyti, ir praradusiems paguosti... Tačiau visuomet prisiminsime šviesų, atsidavusį, kupiną planų ir idėjų mokytoją bei vadovą Valdą Faustą Kuzelį...

Virginija GIEDRAITYTĖ,
Vilniaus r. Maišiagalos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo gimnazijos direktoriaus pavaduotoja ugdymui

Mons. Vytautas Pranciškus Rūkas (1925–1958–2020)

Mons. Vytautas Pranciškus Rūkas (1925–1958–2020)

2020 m. gruodžio 17 d., sulaukęs garbingo 95-erių metų amžiaus, mirė Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo parapijos emeritas monsinjoras Vytautas Pranciškus Rūkas.

Vytautas Pranciškus Rūkas gimė 1925 m. gegužės 7 d. Garliavos parapijos Pagirių kaime. Šeimoje augo trys sūnūs: vyriausias Antanas, vidurinis Vytautas ir jauniausias Alfonsas. Garliavoje Vytautas baigė šešis pradžios mokyklos skyrius, įstojo į Kauno jėzuitų gimnaziją (vėliau pavadintą Kauno miesto IX gimnazija), kur mokėsi iki 1944 m. 1946 m. pradėjo studijuoti Kauno tarpdiecezinėje kunigų seminarijoje. Dėl klierikų skaičiaus mažinimo studijas teko nutraukti. 1953 m. Panevėžio muzikos mokykloje baigė solinį dainavimą ir chorvedybą. Grįžo į kunigų seminariją ir 1958 m. kovo 23 d. Kauno arkikatedroje bazilikoje vyskupo Julijono Steponavičiaus buvo pašventintas kunigu.

Buvo paskirtas vikaro tarnystei Švenčionių Visų Šventųjų parapijoje; nuo 1962 iki 1964 m. pabaigos darbavosi Vidiškių Švč. M. Marijos Apsilankymo parapijos ir Ignalinos bažnyčios administratoriumi; nuo 1965 iki 1966 m. Šumsko Šv. ark. Mykolo parapijos administratoriumi.

1966 m. kun. V. P. Rūkas paskirtas Trakų Švč. M. Marijos Apsilankymo parapijos administratoriumi. 1974 m. – Trakų dekanato vicedekanu, 1976 m. – Vilniaus arkivyskupijos Tribunolo Teisingumo saugotoju ir Ryšio gynėju, o 1990–1992 m. ėjo Teisėjo pareigas. Nuo 1979 m. vis tekdavo pasirūpinti ir Senųjų Trakų Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai ir šv. Benedikto parapija. 1992 m. paskirtas Trakų dekanato dekanu.

Sovietmečiu kun. Vytautas buvo dažnas rekolekcijų vedėjas. Išskirtinis kunigo Vytauto gyvenimo įvykis buvo 1975 m. Trakų bažnyčioje keičiant grindis surastas lobynas – Švč. Mergelei Marijai skirti 1718 m. vainikavimo vainikai. Juos kunigas slaptoje vietoje saugojo 25 metus, kol Lietuvai atgavus laisvę, galėjo viešai parodyti.

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, kun. V. P. Rūko dėka Trakai užmezgė draugystę su Reinės miesto (Rheine, Vokietija) tikinčiaisiais. Tai padėjo žengti didelius žingsnius plėtojant turizmą, socialinius objektus, jaunimo mainų, kultūros projektus. Glaudžiai bendradarbiaujant su Reine, iškilo Trakų parapijos jaunimo namai, buvo įkurti Trakų globos ir socialinių paslaugų, Trakų neįgaliųjų užimtumo bei Čižiūnų socialinių paslaugų centrai, vokiečių patirtis įgyvendinta Trakų r. paramos šeimai ir vaikams centre, Lentvario vaikų globos namuose.

2000 m. rugpjūčio 16 d. Popiežius Jonas Paulius II V. P. Rūkui suteikė monsinjoro titulą.

2001 m. mons. V. P. Rūkas pateikė Vilniaus arkivyskupui kanonų teisės dėl amžiaus numatytą atsistatydinimo iš Trakų parapijos klebono ir dekano pareigų raštą. Prašymas buvo patenkintas išreiškiant dėkingumą už kilnų ilgametį rūpinimąsi šio miesto tikinčiaisiais. Mons. Vytautas buvo paliktas tos pačios Trakų parapijos emeritu. Apie šios parapijos žmones monsinjoras sakė: „Žmonės čia geri, labai nuoširdūs. Patyriau jų palankumą ir gerumą. Noriu visiems padėkoti už jų kantrybę, kad nesipykom."

Per savo 70-metį mons. Vytautas sakė: „Istorijoje yra tam tikra ranka, kuri viskam vadovauja. Aš esu laimės vaikas. Mane visada saugojo Apvaizda. Be tikėjimo neįsivaizduoju žmogaus gyvenimo. Nusilenkdamas savo tėvų atminimui, nuėjęs didelę kelio atkarpą, išlieku optimistas. Tikiu gėriu ir Viešpaties malone."

2001 m. birželio 13 d. mons. V. P. Rūkas Lietuvos Respublikos Prezidento buvo apdovanotas Ldk Gedimino ordinu.

2005 m. gegužės 6 d. Trakų r. savivaldybės taryba už ypatingus nuopelnus Lietuvos valstybei ir Trakų kraštui suteikė monsinjorui Trakų garbės piliečio vardą ir apdovanojo Trakų garbės piliečio ženklu.

2006 m. mons. V. P. Rūkas buvo apdovanotas Vilniaus apskrities Ldk Gedimino nominacija „Už pasiekimus visuomeninio kapitalo (pilietiškumo) ugdymo srityje". Kaip buvo skelbiama, ši nominacija monsinjorui įteikta „už ilgametę vaisingą tarnystę Dievui ir žmonėms, dosnų tikėjimo ir meilės dalijimą ne tik žodžiais, bet ir kasdieniniais darbais".

2007 m. V. P. Rūkui įteikta Trakų r. savivaldybės kunigaikščio Vytauto Didžiojo nominacija – I laipsnio diplomas už ilgametę ir prasmingą ganytojišką veiklą Trakų žemėje, gebėjimą bendrauti su įvairių tikėjimų Trakų gyventojų bendruomene ir taurų siekį mokyti žmones mylėti Dievą.

Mons. Vytauto Pranciškaus Rūko vardas išliks žmonių atmintyje, nes per ilgus metus jis artino tikinčiųjų širdis prie Trakų Dievo Motinos – Lietuvos Globėjos – ir Jos stebuklingojo paveikslo, išsaugojo ir perdavė ateities kartoms neįkainojamus Trakų bazilikos lobius, puoselėjo žmonių tikėjimą, kai tikėti buvo sunku ir net pavojinga.

Mons. V. P. Rūko kūnas palaidotas gruodžio 19 d., šeštadienį, Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bazilikos šventoriuje po laidotuvių šv. Mišių.

Teatlygina gerasis Dievas ištikimam ir uoliam savo tarnui amžinuoju gyvenimu.

Vilniaus arkivyskupijos kurija

Mons. Vytautas Kazys Sudavičius (1943–1974–2021)

Mons. Vytautas Kazys Sudavičius. DANOS BUINICKAITĖS NUOTR.

2021 m. sausio 19 d. mirė Kaišiadorių vyskupijos kunigas – monsinjoras Vytautas Kazys Sudavičius, Žaslių Šv. Jurgio parapijos rezidentas (Kaišiadorių r.). Amžinąjį atilsį duok mirusiam, Viešpatie!

Kunigas bus pašarvotas Aukštadvario parapijos bažnyčioje (Trakų r.), kur ėjo klebono pareigas paskutiniais gyvenimo metais. Laidotuvių šv. Mišios – sausio 22 d. 12 val. Kaišiadorių katedroje. Kunigas bus laidojamas katedros šventoriuje – Kaišiadoryse, kur ilgus metus darbavosi sielovadoje. Dėl karantino vyskupijos kunigai prašomi už mirusįjį pasimelsti savose bažnyčiose – nevykti į laidotuves.

Vytautas Kazys Sudavičius gimė 1943 m. sausio 25 d. Žarėnų parapijoje, Budginų k. (Telšių r.), uolių katalikų šeimoje. 1948 m. visą šeimą – tėvus ir keturis vaikus – ištrėmė į Sibirą, Krasnojarsko sritį (Rusija).

Pradinę mokyklą baigė tremtyje rusų kalba. Jau Lietuvoje – Ežerėlyje (Kauno r.), kur po tremties įsikūrė tėvai, įgijo pagrindinį, o Vilniaus politechnikume – vidurinį išsilavinimą ir radijo aparatūros montuotojo specialybę. Dirbo Vilniaus skaičiavimo mašinų gamykloje.

Pasirenkant kunigystės kelią, didžiausios įtakos turėjo jo katalikiška šeima, o ypač motinos brolio kunigo Domininko Kenstavičiaus pasirinktas gyvenimo kelias.

1969 m. įstojo į Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją, kurią baigęs, 1974 m. balandžio 9 d. buvo įšventintas kunigu Kaišiadorių vyskupijai.

Buvo vikaru Kaišiadorių parapijoje (nuo 1974) ir aptarnavo Palomenės parapiją. Klebono pareigas ėjo Kruonio (nuo 1980) ir aptarnavo Vilūnus, Merkinės (nuo 1981), Pivašiūnų (nuo 1983) ir aptarnavo Dusmenis, Kaišiadorių (nuo 1992) ir aptarnavo Palomenę bei Aukštadvario (nuo 2002) parapijose. Dėl kanoninio amžiaus 2020 m. buvo atleistas iš klebono pareigų ir paskirtas Žaslių parapijos rezidentu.

Kunigas Sudavičius taip pat ėjo Alytaus ir Kaišiadorių dekano, Teisingumo gynėjo Teofiliaus Matulionio beatifikacijos byloje (vyskupijos etape) pareigas, buvo Kunigų tarybos nariu ir konsultoriumi, kitų tarybų nariu bei katalikiškų organizacijų kapelionu.

Kunigas nuoširdžiai darbavosi kad ir kokias jam patikėtas pareigas beužimtų – buvo uolus, sumanus, pareigingas sielovadoje ir administravime. Didžiausias jo darbų indėlis – Pivašiūnų parapijoje, pagrindinėje Kaišiadorių vyskupijos piligrimystės šventovėje, kur 1988 m. buvo vainikuotas popiežiškomis karūnomis Pivašiūnų Dievo Motinos paveikslas ir suteiktas jam „Nuliūdusiųjų paguodos titulas“. Klebonas uoliai rūpinosi šventovės puošimu, švenčių organizavimu, piligrimų sielovada...

Kunigas Sudavičius taip pat uoliai darbavosi Kaišiadorių parapijoje būdamas klebonu. Rūpinosi pagrindinės vyskupijos šventovės – katedros – grožiu, dėmesingai visiems pasitarnaudavo sielovadoje. Besidarbuojant Kaišiadoryse, jo artumoje visad buvo gausu bendradarbių – jaunųjų vyskupijos kunigų – vikarų, kurie iš uolaus klebono galėjo semtis pavyzdžio ir patarimų.

Kaišiadorių vyskupui rekomendavus, 1998 m. kunigui Sudavičiui buvo suteiktas monsinjoro (lot. Capellano Suae Sanctitatis) garbės titulas, kurį teikia Apaštalų Sostas už uolią tarnystę Bažnyčiai. Šis kunigas taip pat įvertintas ir pasaulietiniais apdovanojimais – Vilniaus apskrities Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ir Trakų rajono savivaldybės Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto nominacijomis už pasiekimus žmogiškumo ugdymo srityje bei kitais.

Mons. Vytautas Kazys Sudavičius buvo ir maldos žmogus. Gyvenimo tikėjimo pavyzdžiu pažadino ne vieną pašaukimą Kristaus vynuogynui, pasitarnaudavo seserims vienuolėms kaip konfesarijus. Pats planavo pasirinkti vienuoliško gyvenimo kelią...

Su dėkingumu – Kaišiadorių vyskupijos kurija
(gt)

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote ir prenumeruojate Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį *www.voruta.lt*. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

• Visi autoriai privalo laikytis Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso, patvirtinto viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų organizacijų ir Visuomenės informavimo etikos asociacijos narių atstovų 2016 m. vasario 29 d. susirinkime. Žr. *Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodeksas*, Vilnius: Visuomenės informavimo etikos asociacija, 2016, 24 p. Prieiga per internetą – <*https://www.etikoskomisija.lt/teisine-informacija/etikos-kodeksai/item/215-visuomenes-informavimo-etikos-kodeksas*>.

• Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

• Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

• Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti archyvinių šaltinių nuorodas. Išnašos pateikiamos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

• Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

• Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

• Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmenys, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

• *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

• Kitiems leidiniams pateiktų publikacijų Lietuvos istorijos žurnale „Voruta“ nespausdiname.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija
El. paštas vorutosfondas@voruta.lt,
vorutosfondas@gmail.com.
Tel. 8 528 51266, mob. tel. 8 605 11117 (Aušra), 8 603 11117 (Irma).

Parama

Dėkojame paramą žurnalo leidybai skyrusiems:

• **Jadvygai ir Tadui Stommoms** (JAV) Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko atminimui – 990,00 Eur.

„Vorutos“ redakcija

Mieli „Vorutos“ skaitytojai ir prenumeratoriai!

Lietuvos paštuose priimama Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ **prenumerata 2021 metams**.

Prenumeratos kaina (indeksas 0135)

1 ketvirčiui	**4,08 €**
2 ketvirčiams (pusei metų)	**8,16 €**
3 ketvirčiams	**12,24 €**

Prenumeratos kaina pensininkams, neįgaliesiems, moksleiviams, studentams, mokytojams (indeksas 0136)

1 ketvirčiui	**3,26 €**
2 ketvirčiams (pusei metų)	**6,53 €**
3 ketvirčiams	**9,79 €**

Kasmėnesinės žurnalų prenumeratos paslaugą galima užsisakyti iki kiekvieno mėnesio 20 dienos. Gyventojų ir organizacijų užsakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir kai kuriose kaimo vietovėse pirmadienius. Periodinių leidinių prenumeratą galima užsisakyti ir internetu – tinklalapyje https://www.prenumeruok.lt/.

„Vorutos“ redakcija

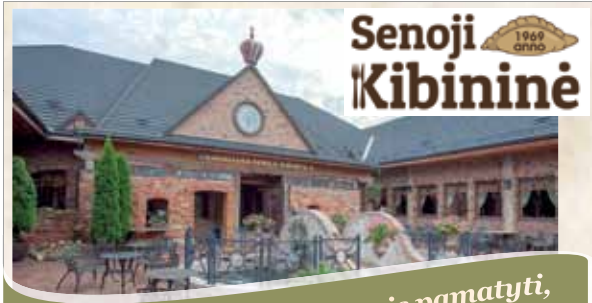

Tad linkime akimis pamatyti, gomuriu pajusti, širdimi įsimylėti...

- Kompleksiniai pietūs kiekvieną darbo dieną.
- Specialūs pasiūlymai turistinėms grupėms ir jų gidams.
- Edukacinė kibinų gaminimo pamokėlė „Paragauk istorijos“.
- Parodomoji (degustacinė) „Šimtalapio“ gaminimo pamokėlė.
- Išskirtiniai pasiūlymai Jūsų šventėms ir pobūviams.
- Kibinų pristatymas.
- Autoparduotuvių ir mini kavinių „Senoji kibininė“ tinklas Vilniuje.

„Karališka senoji kibininė“ –
Sausių k., LT-21401 Trakų r. (Vilnius–Kaunas automagistralė, 23 km),
mob. tel. +370 659 08 454, el. p. info@kibinas.lt

www.kibinas.lt

„Senoji kibininė“ –
Karaimų g. 65, LT-21104 Trakai, mob. tel. +370 659 72132,
el. p. senoji@kibinas.lt

Rambyno regioninio parko direkcija ir Lankytojų centras

Nemuno g. 4, Bitėnai, LT-99265, Pagėgių sav.
Parko direkcija dirba I–IV 8.00–17.00 val.,
V 8.00–15.45 val.
Tel. +370 441 40640,
el. paštas info@rambynoparkas.lt

Rambyno regioninio parko Lankytojų centras
Gegužės–rugsėjo mėn. dirba II–VI
8.00–17.00 val., V 8.00–15.45 val.,
kitais mėn. – įprastą darbo savaitę.
Tel. +370 441 42778,
el. paštas kulturologas@rambynoparkas.lt

Martyno Jankaus muziejus

Martyno Jankaus g. 5, Bitėnai, Lumpėnų sen.,
LT-99265 Pagėgių sav.
Muziejaus darbo laikas:
antradienis–penktadienis 8.30–17.00 val.,
šeštadienis 8.30–16.00 val.
El. paštas m.jankausmuz@gmail.com
Tel. +370 441 42736, +370 441 58108
Mob. tel. +370 656 15021

VšĮ „Pagėgių krašto turizmo informacijos centras“

Šereikos g. 5-3, Vilkyškiai, LT-99254
Pagėgių sav.
Mob. tel. +370 656 18551
El. paštas ticpagegiai@gmail.com

Pirmame viršelio puslapyje – velykiniai margučiai, dekoruoti bičių vašku, aut. Adelija Mickuvienė. A. Mickuvienė – 1939 m. gruodžio 18 d. Tarvyduose, Telšių r., gimusi juvelyrė, meno kūrėja, gyvenanti ir kurianti Vilniuje. Margučiai eksponuoti Italijoje, Suomijoje, Japonijoje, jų yra įsigiję Lietuvos etnografijos ir dailės muziejai. 2015 m. Jūratės Buivienės nuotr.

Ketvirtame viršelio puslapyje – verbos Kaziuko mugėje, Vilniuje, 2016 m. kovo 5 d. Jūratės Buivienės nuotr.

ISSN 1392-0677

9 771392 067018

Kaina 4,00 EUR